

ममसुसर्वस्व
सारसंग्रहः

१

ॐ श्रीगणेशाय नमः । सच्चिदानन्दरूपाय रामाय प्रत्यगात्मने । वेदान्तप्रतिपाद्याय दशस्यधातिने नमः ॥ १ ॥
संसारसागरेमग्नं कामादिनक्रसंहृतम् । मांसमुद्रुतवल्गो येतान्वन्देस्सगुरुनपि ॥ २ ॥ आसवाक्यं । अल्पेभ्यश्च महद्भ्यश्च
ग्रन्थेभ्योमतिमान्नरः । सर्वतः सारमादद्यात्पुण्येभ्यइवषट्पदः ॥ ३ ॥ वाक्यसङ्ग्रहवृद्धाक्यानि । इत्येवमादिवाक्यानामथ बुद्ध्या
द्वसादरम् । सञ्जातातुचिकीर्षामे श्रुत्यादिवाक्यसङ्ग्रहे ॥ ४ ॥ चिकारुडात्मकशास्त्रस्य गीतास्त्रस्यतथामया । शारीरकस्यचा
प्यथस्सङ्क्षेपेणैववक्ष्यते ॥ ५ ॥ शास्त्रैकदेशसम्बद्धं शास्त्रकार्यान्तरस्थितम् । इति लक्षणेयोगिनिःसन्दिग्धमवस्थितः ॥ ६ ॥
एवं वेदान्तशास्त्रेयैरनुबन्धैर्भवेदिदम् । अनुबन्धियतस्तस्य प्रकरणांस्त्रिदस्युतम् ॥ ७ ॥ शास्त्रीयाः केनवन्याःस्युरितिचे
च्छ्रुतानपि । अधिकार्याभिधेयौदौ सम्बन्धश्च प्रयोजनम् ॥ ८ ॥ इत्येतेह्यनुबन्धावैवत्वारः सन्तिशास्त्रगाः । एतान्दृष्टु
बुद्धिमान् शास्त्रादौ सम्प्रवर्त्तते ॥ ९ ॥ चतुर्भिःसाधनैर्युक्तोयशधिकारीस कथ्यते । जीवस्य ब्रह्मणैक्यं यत्तद्विषयइहो
च्यते ॥ १० ॥ अशेषानर्थनाशोयो नित्यानन्दस्य चासिता । प्रयोजनमिहोक्तं तत्सम्बन्धो बहुधास्मृतः ॥ ११ ॥ वेदान्तः

प्रतिपाद्येन चैक्येन ब्रह्मजीवयोः । तेषांचविदुः सम्बन्धोद्यवोधकतावुधाः ॥ १२ ॥ वेदान्तैश्चैक्यवोधस्योत्पाद्योत्पादकतावि-
 दुः । शास्त्रमुक्त्योक्तुसम्बन्धः प्रयोजकप्रयोज्यता ॥ १३ ॥ बोधभुक्त्योश्च सम्बन्धः साधनसाध्यताद्वयः । एवञ्चतुर्विधः
 प्रोक्तः सम्बन्धोचवुधैखलु ॥ १४ ॥ ननुभेदस्य सत्यत्वाद्व्यस्यायुधनृषात्वतः । नस्याद्विषयसंसिद्धिः सिद्धोच्चनप्रयोजनम् ॥ १५ ॥
 तदसिद्धौ चनैवस्यात्मवृत्तिर्योमतामिह । भेदस्यविषयत्वेतु न वेदान्तनिबन्धता ॥ १६ ॥ मैवम्बन्धो भिदाचापिनसत्यः
 काल्पितत्वतः । ततो विषयसिद्धिः स्यात्फलसिद्धिश्च सम्भवेत् ॥ १७ ॥ भेदवन्वद्वयोश्चापि काल्पितत्वत्वविद्वया ।
 सातुचिन्मात्रमाश्वाद्य करोत्यत्रमिदादिकम् ॥ १८ ॥ आद्यादितं परं ब्रह्म स्वाज्ञानेन वलीयसा । विश्वसंतत्युनस्तेन जी-
 वेशजगदात्मना ॥ १९ ॥ आवरणादिशक्त्या तत्समद्यमात्मसंसृतौ । अपरञ्चवलंतस्यात्माश्रयत्वादिकमहत् ॥ २० ॥ एव-
 मात्मास्वयाशात्थमखण्डाद्वयरूपकम् । अत्रात्मात्मन्यनात्मानमध्यस्थायं प्रवर्तते ॥ २१ ॥ जगदिदमसावीशो जीवोहंविविध-
 नोदितः । कास्यादि कमर्णाकर्ता भोक्तास्मितकलस्य च ॥ २२ ॥ द्रष्टाहंसैष्टरूपादेः श्रोतास्त्रि गीतवाद्ययोः । वक्ता

मु० सा०
२

हंसाङ्गवेदस्य गन्तास्मिन्नगुंप्रति ॥ २३ ॥ मनुष्यो हं पितायं भमातेयं मे सुतोस्ति मे । युवास्तु ग्रहं तथा वृद्धो ब्राह्मणो हं बहुश्रु-
तः ॥ २४ ॥ क्षत्रियो हं महाङ्कुरो वैश्यश्चाहं सुखादिमान् । शूद्रोऽस्मि विजभक्तो हं ब्रह्मचार्योऽहं नैष्ठिकः ॥ २५ ॥ गृह-
स्थः पुत्रवानस्मि पुत्रं सुखिन्यहं सुखी । पुत्रनाशे च नष्टो हं धनाढ्यो हं च वै सुखी ॥ २६ ॥ पुत्रादीन् अपरिहाया हं वनेऽस्मिन् फल-
पणभुक् । तपस्तप हं वनस्थोऽस्मि ऽग्निहोत्रं ह्यतिथिप्रियः ॥ २७ ॥ यतिश्चाहं परो हं सो मुण्डो दण्डकुसुमवान् । मोक्षायैव
प्रवृत्तो हं संसाराभिधपाशतः ॥ २८ ॥ इत्यादिव्यवहारोऽयं पाण्डितमूढयोरपि । अथासमन्तरेणास्य नान्यत्कारणमी-
क्ष्यते ॥ २९ ॥ अथासमन्तरे ज्ञानं समर्थमेकमस्ति च । सादृश्यस्य त्वनैकान्यमात्मनि जाति कल्पने ॥ ३० ॥ करणस्य
दोषस्य व्यभिचारोऽपि दृश्यते । घटज्ञानं समोत्पन्नं गृहमित्यादिके भ्रमे ॥ ३१ ॥ तस्मादाविद्यैकैव न्यभेदौ प्रतीचिनस्वतः ।
स्वतस्त्वात्मा सदा शुद्धः स्वप्नकाशो द्वायात्मकः ॥ ३२ ॥ नन्वज्ञानं कुतः शुद्धे स्वप्नकाशे चिदात्मनि । न हि सूयतमो दृष्टं स्वचिमतानु-
केन चित् ॥ ३३ ॥ अज्ञानेन विना न स्यादवृत्तिश्च चिदात्मनि । तामते च वदधायातः कथमात्मनि सम्भवेत् ॥ ३४ ॥

श्रुतमोयथासूयपूजकट्टिकालितम् । स्वप्रकाशं तथाज्ञानमज्ञानभूतिकालितम् ॥ ३५ ॥ यथाचाभावतः सूर्योऽ
 आदीनपि प्रकाशते । तथाऽज्ञानावतोरप्यात्मा सकायाज्ञानभासकः ॥ ३६ ॥ अज्ञानंस्वाश्रयानन्यविषयस्यात्ममूलतः ।
 बाह्यतमोयथादृष्टं तथाचेदंततस्तथा ॥ ३७ ॥ आत्मस्थं सत्तदज्ञानमात्मनोऽनात्मनस्तथा । अन्योन्यन्तु मषाऽप्या
 संजनयत्येवमन्यदम् ॥ ३८ ॥ नन्वितरेतराध्यासेत्वात्मापि स्यान्मृषाप्रवम् । अद्यस्तत्वाद्यथाशुक्तिरूपं रज्ज्गोदिकम् ।
 ॥ ३९ ॥ आत्मनः सतिमिथ्यात्वे शून्यवादः समापतेत् । मैवंवदशृणुष्वान्न व्यवस्यतेवदास्यहम् ॥ ४० ॥ नीलपृष्ठचिको
 राल्वं यथा शुक्तेर्नभासते । तथाऽखण्डाद्वितीयत्वं भ्रान्तौनात्मनर्दध्यते ॥ ४१ ॥ शुक्तेरवेदमंशत्वं शुक्तिरूपेयथेक्ष्यते । तथा
 त्मनोपिचैतन्यमनात्मनि समीक्ष्यते ॥ ४२ ॥ यथा रूप्यस्य रूपत्वं शुक्तीदमिप्रपश्यति । भ्रान्तौ नरस्तथात्मापि कर्तृत्वाद्वा
 त्मनीक्षते ॥ ४३ ॥ रूप्यं यथास्वरूपेण शुक्त्वऽध्यस्ततयामृषा । तथाहमादयोभावाः स्वरूपेण मृषाचिति ॥ ४४ ॥ इदमंशस्यसं
 सर्गो रूप्येऽध्यस्ततयामृषा । यथातथात्मसंसर्गोऽनात्माध्यस्ततयामृषा ॥ ४५ ॥ नीलपृष्ठचिकोरास्ययथासम्यक्प्रवोधतः । ज्ञाते

म० सा०
 ३
 रूपस्य मिथ्यात्वे शुक्तिरैवावशिष्यते ॥ ४६ ॥ तथाऽद्वयत्वात्तयोरेणऽहङ्कारोऽद्वयमात्मता । बुद्ध्यायदातदात्मैवावशिष्यते सुखा
 द्वयः ॥ ४७ ॥ अतो न शून्यत्वाद्वादप्रसङ्गोऽत्र कथञ्चन । वाधाऽवधितया शिष्टे चितिशून्यद्वयमेवेत् ॥ ४८ ॥ एवमाविद्यकः
 सर्वो भोग्यादिलक्षणाश्चिन्ति । अथस्तत्वात्स्वरूपेण मिथ्यास्याच्छुक्तिरूपयत् ॥ ४९ ॥ नन्वथस्तस्य मिथ्यात्वं सिद्धेऽप्यासेहि स भ
 वेत् । सोऽसिद्धो लक्षणादृष्टे रिति चेत्तद्वदामिति ॥ ५० ॥ अथासौ च द्विधा ज्ञेयो ज्ञानार्थाद्यासम्भेदतः । अन्यत्रान्यावभासादिज्ञाना
 ध्यासादिलक्षणां ॥ ५१ ॥ ततोऽज्ञानेन सञ्चक्षे चिन्मात्रं परिकल्पितम् । मोक्षभोग्यादिकं सर्वमज्ञानं चापि कल्पितम् ॥ ५२ ॥
 अज्ञानमपि चिन्मात्रंऽख्यं धर्तृत्वेनैव वस्तुतः । स्वाध्यासोऽपेक्षते नान्यत्सर्वित्स्वकारणयथा ॥ ५३ ॥ स्वविषयं यथैवात्मा स्वस्वा
 यंप्रकाशते । परमतेतथाऽज्ञानं स्वस्वकार्यञ्च निर्वहते ॥ ५४ ॥ चिद्रूपेऽज्ञानसिद्धौ हि मानं नैवोपलभ्यते । अज्ञो ह भिति
 बोधात्पुनरितरेकेण किञ्चन ॥ ५५ ॥ ततोऽज्ञानं सकाशस्यान्यथैव शुक्तिरूपयत् । एवं ह्यात्मा स्वतः शुद्धोऽतो विषयादिति
 र्थात् ॥ ५६ ॥ जीवस्य ब्रह्मणोऽभेदज्ञानं मोक्षस्य साधनम् । तयोर्भेदस्तु मिथ्यावाऽथस्तत्वाच्चन्द्रमेदवत् ॥ ५७ ॥ नत

द्वितीयमस्तीति भेदासत्त्वं श्रुतिजगौ । स्वल्पं यः कुरुते भेदं तस्यापराभयजगौ ॥ ५८ ॥ नास्ति द्वैतं कुतो मत्यामित्याह स्वा
 पराश्रुतिः । पञ्चधा भेदमिथ्यात्वेऽनुमानान्यपिसन्ति च ॥ ५९ ॥ विवादाऽऽध्यासितो भेदो मिथ्याभवितुमर्हति । भेदत्वादप्रमा
 ऽबादौ गतमुखादिभेदवत् ॥ ६० ॥ विमता भेदसम्बिच्च मिथ्याभवितुमर्हति । भेदसंवेदनत्वाच्च स्वमाय्यभेदधीयथा ॥ ६१ ॥
 एवं हि भेदमात्रस्य तज्ज्ञानस्यापि दर्शितम् । मिथ्यात्वं तद्विशेषाणां निषेधोऽप्यद्यकथ्यते ॥ ६२ ॥ जीवात्मा ब्रह्मणो नैव तात्त्विक
 भेदवान्सदा । सच्चिदानन्दरूपत्वादात्मत्वाच्च परेशवत् ॥ ६३ ॥ जीवात्मा सच्चिदानन्दो वेदवाक्यप्रमाणतः । तस्मान्न हेत्व
 ऽसिद्धादेः शङ्कायुक्तेह काचन ॥ ६४ ॥ विवादाऽध्यासिता जीवास्तत्त्वतः प्रतिवादिनः । न भिन्ना जीवभावेनात्मत्वाद्वा प्रतिवा
 दिवत् ॥ ६५ ॥ जगज्जीवात्मनो भेदो न सत्यः स्यात्तु वस्तुतः । भेदत्वादिन्द्रजालान्तर्गतपदार्थभेदवत् ॥ ६६ ॥ ईशप्रपञ्चयोश्चा
 पि भेदः सत्यो न वस्तुतः । भेदत्वात्प्रभावानां परस्परं भिदा यथा ॥ ६७ ॥ विवादाऽध्यासितो भेदो जगतोपीतरेतरम् । न ता
 त्विको हि भेदत्वान्मनोराज्याथ भेदवत् ॥ ६८ ॥ तत्त्वमस्यादिवाक्यानां बहूनां खलु बाधतः । प्रत्यक्षादिप्रसिद्धत्वादफल

त्वान्मृषात्वतः ॥ ६९ ॥ इत्यादिभेदवाक्यानां नभित्तात्यर्थगोचरा । जीवादीनांततोभेदोमित्येव न च संशयः ॥ ७० ॥ प्रकाशा
 दिवदित्यादिसूत्रेष्वप्याधिकीभिदा । दर्शिता सूत्रकारेण भाष्यभाष्यवृता तथा ॥ ७१ ॥ ननु भेदस्य मिथ्यात्वे साङ्ख्यसुखदुःखयोः
 स्यादिति चेन्न भेदस्याप्यङ्गीकारादुपाधिना ॥ ७२ ॥ औपाधिकेन भेदेन स्याद्वयस्या सुखान्वयोः । प्रकाशेत्यादिसूत्रे श्रुता मया ह
 स्तसूत्रवृत् ॥ ७३ ॥ तस्माद्भेदश्रुतिर्वाद्या वाधिकाऽभेदगश्रुतिः । एवमुक्तं भिदाऽसत्त्वं वन्वस्याद्यतदुच्यते ॥ ७४ ॥ कस्मृ
 त्वादिकवन्वोऽसन्नऽथस्तत्वाङ्गवत्खलु । यदित्यंत तथा दृष्टशुक्तिरूप्यादिकं यथा ॥ ७५ ॥ तस्माद्विद्वान्विवेकेन वात्मावद्व
 इवेच्यते । स्वतन्तु सर्वदामुक्तस्तत्त्वज्ञैरवधारयते ॥ ७६ ॥ औपाधिकन्तु कर्तृत्वाद्यात्मनि नैव वास्तवम् । तद्गुणेत्यादि
 सूत्राभ्यां सूत्रवृत्तापि दर्शितम् ॥ ७७ ॥ स्यादात्मा सुखरूपश्च परप्रेमास्यदत्तः । य एवं न भवेन्नासौ प्रियतमो यथा घटः । ७८ ।
 सजातीयादिभेदस्य दुःखादेश्च न तत्त्वतः । ह्यात्मीयताय तत्तस्य सुतीक्ष्णता सुखात्मता ॥ ७९ ॥ सुखमत्राहमस्मात्प्रमिति
 सुतेः समुत्थिताः । स्वरानि च निजानन्दं प्रत्यहं सर्वमानवाः ॥ ८० ॥ स्मृतेष्वनभवाज्जन्मसंस्कारद्वारतो मतम् । अतः स्मृतं

निदानस्यानुभवस्यापि मानता ॥ ८१ ॥ सौषुप्तानुभवनेत्यं सिद्धात्मनः सुखात्मता । दुःखादिश्च भवेन्निश्चया सुप्तावनपल
चितः ॥ ८२ ॥ इत्येवमेदमलेनानुमानेन हर्दशिता । भेदमात्रस्य भेदानावन्यस्य च मयात्मता ॥ ८३ ॥ जीवस्य ब्रह्मणा
भेदरूपसत्यपपद्यते । ज्ञातेतस्मिंस्तदज्ञानं सविज्ञातस्मिन्नशयति ॥ ८४ ॥ तस्मिन्नष्टतुशास्त्रस्य विषयः सप्रयोजनः ।
सिद्ध्यत्येव हि शास्त्रेस्मिन्धीमत्प्रवृत्तिकारणम् ॥ ८५ ॥ शास्त्रीययोस्तयोः सिद्धौ ग्रन्थस्यास्यापि सिद्ध्यति । सफलो विषयोय
स्मात्तस्य प्रकरणत्वयम् ॥ ८६ ॥ विषयादिविचाराख्यं ग्रन्थारम्भोपपादकम् । आद्यप्रकरणं पूरणं जातं रामप्रसादतः ॥ ८७ ॥
इति श्रीमन्मुनिः सवस्वसारसङ्ग्रहाभिधेयान्ये विषयाद्युपपादकं प्रथमं प्रकरणं समाप्तम् ॥ ० ॥ ० ॥

मु० सा०

५

ओं । विवेकादिचतुर्भिर्हि साधनैः श्रुतिनोदितैः । सम्यग्ब्रह्मैव शास्त्रान्तःकरणस्य यतोरिह ॥ १ ॥ अधिकारोऽस्ति वेदान्त
श्रवणश्रुतिचोदिते । सम्यग्ब्रह्मात्मनोरैक्यतुल्यस्य ज्ञातुमीक्षितः ॥ २ ॥ अन्तःकरणसंग्रहेः साधनानीह भूरिशः । वक्ष्यन्ते ता
स्मिन्नासिद्धिविवेकादेर्यतो न हि ॥ ३ ॥ नन्वन्तःकरणस्य स्याच्छुद्धिः केन हे हेतुना । रागादिमलदिग्धस्य पङ्क्तेनैव प्रपट्यते ॥ ४ ॥
तद्भावे विवेकादिस्यादन्तःकरणैक्यम् । पङ्क्तिसंयथावस्ते दुर्लभारागरञ्जना ॥ ५ ॥ विवेकादेरभावे चेन तत्त्वज्ञानसम्भवः ।
तद्भावे मुधैव स्याद्विदोक्तं सर्वसाधनम् ॥ ६ ॥ याज्ञवल्क्यस्मृतिः । मलिनो हि यथा दृशौ रूपाऽऽलोकस्य न दृश्यते । तथाऽपि
पक्वकरण आत्मज्ञानस्य न दृश्यते । वाक्यसं० । इति स्यात्पाचसंस्मृत्तौ ज्ञानाभावावोहितां विना ॥ ७ ॥ शृणुत्वं सत्त्वशु
द्धेस्तु साधनं वेदसम्प्राप्तम् । फलाशापरि हयादौ यत्स्वधर्माभिसेवनम् ॥ ८ ॥ पापादीनि न रस्येह सत्त्वाऽशुद्धिकराणि वै ।
धर्मैरेत्यादिवाक्यानि धर्मतद्वाशकाविदुः ॥ ९ ॥ कायसत्त्वविशुद्ध्यै स्ववर्णाश्रमकर्मणाम् । अनुष्ठानं यथा त्याज्यं तथा दुष्टादभय
णम् ॥ १० ॥ अन्नमाश्रित्य तिष्ठन्ति पुंसां पापानि नैव यतः । तस्यास्तत्त्वविशुद्ध्यर्थी दुष्टादभयान्नन्यज्जेत ॥ ११ ॥ दुष्टादन्नमन्न

स्यापि सत्वाशुद्धिहेतुता । पराशरादिभिः प्रोक्तातदाक्यानि लिखाम्यतः ॥ १२ ॥ पराशरस्मृ० । अन्नदोषेणचित्तस्य
 कालुष्यं सर्वदाभवेत् । कलुषाकृष्टचित्तानां धर्मः सव्यङ्गभासते ॥ १३ ॥ दुःकृतं निखिलं नृणामन्नाधारेव्यवस्थितम् । तस्य
 प्रतिग्रहं कुर्यान्नाऽपरीक्ष्य कथञ्चन ॥ १४ ॥ अकर्तव्यमकर्तव्यप्राणः कलुषगतरपि । कर्तव्यमेव कर्तव्यं प्राणकलुषगतरपि
 ॥ १५ ॥ याज्ञवल्क्यस्मृ० । कर्तव्याशयशुद्धिस्तु भिक्षुकेण विशेषतः । ज्ञानोत्पत्तिनिमित्तत्वात्स्वातन्त्र्यकरणाद्यच्च ॥ १६ ॥
 वाक्यसं० । दुष्टान्नान्यपि चोक्तानि धर्मशास्त्रे हिमानवे । भारतेपि तथोक्तान्यनुवदाभ्यञ्जतान्यपि ॥ १७ ॥ मनुः० । राजा
 न्नं तेज आदत्ते शूद्रान्नं ब्रह्मवचसम् । आर्यैर्हि स्वर्णकारान्नं यशश्चर्मावकर्त्तनः ॥ १८ ॥ कारुकां न प्रजान्ति वलं निर्णो जक
 स्यच । गणान्नं गणिकां न च लोकेभ्यः परिकृन्तति ॥ १९ ॥ पूयञ्च कित्सकस्यान्नं पुंश्चल्यास्वन्नमिन्द्रियम् । विष्टावाहुषिकस्यान्नं
 शस्त्रविक्रायिणो लभम् ॥ २० ॥ नराज्ञः प्रतिगृह्णीयाद राजन्यप्रसूतितः । सूनाचक्रध्वजवतां वंशैर्न वचजीवताम् ॥ २१ ॥ दशसू
 नासमं चक्रं दशचक्रसमो ध्वजः । दशध्वजसमो वंशो दशवंशसमो नयः ॥ २२ ॥ दशसूनासहस्राणि यो ववहति सौनिकः । तेन

मु० सा०

६

तुल्यः सुतो राजा घोरस्तस्य प्रतिग्रहः ॥ २३ ॥ योरात्रः प्रतिगृह्णाति लुब्धस्योच्छ्रास्त्रवर्त्तिनः । सपथ्ययेणयातोमान्नर काने
कविंशतिम् ॥ २४ ॥ भारत ० । दीक्षितस्य कदर्यस्य क्रतुविक्रियकस्य च । तच्छाश्वमावकतु श्युं श्रुत्यारजकस्य च ॥ २५ ॥
वामहस्ताहृतचान्नं भुक्तपयुषितंचयत् । सुरानुगतमुच्छिष्टमभोज्यशेषितंचयत् ॥ २६ ॥ समानमेकपक्त्वा तु भोज्यमन्नं न
रेखर । विषहलाहलं भुङ्क्ते योऽप्रदायमुहज्जने ॥ २७ ॥ मनु ० । यएतत्त्वभोज्यान्नाः क्रमशः परिकीर्त्तिताः । तेषां त्वग
स्थिरो माणिवदन्यन्नमनीषिणः ॥ २८ ॥ वाक्यसं ० । क्षुधया पीड्यमानस्य मरणमापतेद्यदि । तदादुष्टान्नभुङ्क्तौ न दोषो
स्तीत्यब्रवीन्मनुः ॥ २९ ॥ मनु ० । जीविताऽत्ययमापन्नो योन्नमत्ति यतस्ततः । आकाशमिव पङ्कजेन न स पापेन लिख्यते ॥ ३० ॥
वाक्यसं ० । येन केनाप्युपायेन स्वधर्मपरिपालयेत् । इति मन्वादितात्यर्थं मतो नात्र विरोधता ॥ ३१ ॥ नन्वन्तः करणस्य प्राग्य
दुक्तं शुद्धि साधनम् । स्वधर्मस्याभिसेवाख्यं तत्सम्यक्साक्षात्तन्विह ॥ ३२ ॥ यतो लक्षणमानाभ्यां वस्तुसिद्धिः प्रभण्यते । धर्मस्य
लक्षणं चातो धर्ममानंचसंवद ॥ ३३ ॥ लक्षणं श्रुतधर्मस्य तच्च मानं तथा श्रुतु । जैमिन्याद्युपिवाक्याभ्यां तद्वयं हिवदामिते

॥ ३४ ॥ चोदनालक्षणोर्ध्वमिति धर्मस्यलक्षणम् । श्रीमज्जैमिनिनाप्रोक्तं मानंतुमनुनेरितम् ॥ ३५ ॥ मनु० । वेदोऽखि
 लोर्धर्ममूलं स्मृतिशीलेचतविदाम् । आचारश्चैवसाधूना मात्मनस्तुष्टिरेवच ॥ ३६ ॥ वाक्यसं० । स्वधर्मोऽनुष्ठितः सम्य
 ङ्ङिष्कामः सत्वशुद्धिदः । स्ववर्णाद्यनुसारेण कामो ह्यनर्थकारणम् ॥ ३७ ॥ कामात्मतानप्रशस्त्युक्तवांश्चयतोमनुः । तस्या
 त्कामम्यारित्यज्य कायस्वधर्मसंवेनम् ॥ ३८ ॥ सदाचारस्तथासेव्यो धर्ममूलोयतोस्तिसः । आचारप्रभवोर्धर्म इति वाक्या
 तस्तुतीरितः ॥ ३९ ॥ तथान्तःकरणस्यात्र शुद्धिकर्तुमभीसता । निष्कामकर्मकर्तव्यं गीताशास्त्रानुसारतः ॥ ४० ॥ गीता० ।
 कार्येनमनसाबुद्ध्या केवलैरिन्द्रियैरपि । योगिनःकर्मकुर्वन्ति सङ्गत्यत्वाऽऽत्मशुद्ध्यै । युक्तःकर्मफलन्यत्वाशान्तिमामोतिने
 ष्टिकीम् ॥ ४१ ॥ वाक्यसं० । नन्वेवङ्कर्मणांचास्तु सत्वशुद्धिर्हिहेतुता । तच्छुद्धेःकिंफलंप्रोक्तं यदर्थकर्मचोद्यते ॥ ४२ ॥ शुण
 विविदिषाज्ञानं वामुत्थकर्मणांफलं । तमेतमितिवाक्येन संयोगस्यपृथक्त्वतः ॥ ४३ ॥ स्याद्द्वारंसत्वशुद्धिस्तु विविदिषादिसम्भ
 वे । द्वारत्वाकर्मजत्वेन तस्यास्तफलतेरिता ॥ ४४ ॥ सत्वशुद्धिप्रसूतत्वं विविदिषात्मसंविदोः । अतस्तत्फलताप्यस्ति

म० सा०

७

तयोर्मुख्येति निश्चिनु ॥ ४५ ॥ ननु च तद्यथा धैर्यं किञ्चिन्निन्दितत्वं । सत्त्वशुद्धेस्तु हेतुत्वं कर्मणो नोपपद्यते ॥ ४६ ॥ भवमु
क्तायतः श्रुत्या भगवद्गीतया तथा । निष्कामकर्मणां पुंसः सत्त्वशुद्धादिहेतुता ॥ ४७ ॥ तद्यथा दिकानिन्दा सा फलाशानिष
धिका । धर्मैरेत्यादिवाक्यानि स्मृत्या चाशङ्कितो भव ॥ ४८ ॥ अविद्ययामन्युतीत्वं तिश्रुत्येत्यवगम्यते । फलेच्छा तु विना कर्म
वृत्तं सत्त्वशुद्धिश्चात् ॥ ४९ ॥ कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन । इत्यादिस्मृतिभिश्चापि फलाश्रयनिषिध्यते ॥ ५० ॥
हृच्छुद्धादेर्हि नन्वसु कर्मजत्वं श्रुतं वर्णात् । नाल्मज्ञानस्य तद्युक्तं प्रमाणं जयतोऽस्ति तत् ॥ ५१ ॥ विमतं ह्यात्मनो ज्ञानं नैव कमा
ख्येच्छते । स्वोत्थित्वा प्रतिमात्वेन घटज्ञानादिकं यथा ॥ ५२ ॥ वाक्यश्रवणमात्राद्या तत्त्वज्ञानं यतो नृणां । तेन मोक्षोऽपि संसिध्य
ज्ज्ञानायात्क्रियावृथा ॥ ५३ ॥ सत्यं प्रमाणं जन्मत्वं ज्ञानस्यास्माकमीक्षितम् । कर्मजत्वं तथाप्यस्य यस्मैनेति श्रुतं वर्णात् ॥ ५४ ॥
उत्पन्नमात्मनो ज्ञानं त्वनपेक्षं फलं प्रति । स्वोत्थित्वा प्रत्यपेक्षेत कर्मयोग्यतया श्रवत् ॥ ५५ ॥ अज्ञानस्य न चोद्वेदे ज्ञानाद्विद्म
मपेक्ष्यते । तस्योत्थितौ तु नवान्य द्विवेकादेरपेक्ष्यते ॥ ५६ ॥ विवेकादेस्तु संजन्यै सत्त्वशुद्धिरपेक्ष्यते । सत्त्वशुद्धौ तु निष्काम

कर्मभ्योनान्यदिध्यते ॥ ५७ ॥ प्रारपयैरायुक्तैर्वे ज्ञानस्यकर्मजन्यता । साधनस्यादत्तकर्म तत्साध्यमात्मवेदनम् ॥ ५८ ॥
 स्मृतिः । कषायपक्तिः कर्माणि ज्ञानंतुपरमागतिः । कषायेकर्मभिर्पक्वो ततो ज्ञानं प्रवर्तते ॥ ५९ ॥ वाक्यसं० । इत्यादि
 स्मृतिभिः प्रोक्ता कर्मणां ज्ञानहेतुता । तस्माज्ज्ञानार्थिना तावत्कार्यायागादिकाः क्रियाः ॥ ६० ॥ वेदव्यासोऽपि विद्यायाः कमज
 नत्वमुक्तवान् । सर्वप्रेक्षाचयश्चादि अतरेष्ववदित्यतः ॥ ६१ ॥ अशुद्धचेतसोऽत्रान्या ज्ञानभोगादिनाशक । भवेत्यापवर्तोद्वेषः
 प्रतिबन्धस्य सत्वतः ॥ ६२ ॥ यागाद्यैः शुद्धचित्तस्य विवेकः सत्वशुद्धिजः । जिह्वासांसत्वलोका दौव्यनक्त्येवाशुनिमलाम् । तस्मा
 त्यापौघनाशाय कार्यो धर्मोऽममूर्च्छभिः ॥ ६३ ॥ ननु चित्तस्य काऽशुद्धिर्वास्वधर्मणानाशयते । प्रापोपलेपरूपावा विषयाकारता
 यवा ॥ ६४ ॥ किंत्विषयानामनंतत्वा दिनाज्ञानादिनाशयः । न स भवति यस्मादि तस्मान्नाद्यस्य सभावः ॥ ६५ ॥ जलादेर्द्रव
 तादीनां तत्सत्वेन यथाशयः चित्तसत्वेन तद्वत्स्या दिषयाकारताशयः ॥ ६६ ॥ धर्मिणिसति धर्मस्य ननाशोऽस्ति स्वभावतः । तस्मि
 न्नष्टत्वेन धर्मनाशोऽपि सम्भवत् ॥ ६७ ॥ द्वितीया सभावश्चैव मतो धर्माभिसेवने । राजानादेश्च सन्त्यागे जिज्ञासोऽस्याच्छ्र

मे० सा० ॥ ६८ ॥ सत्यं किल्बिषवाहुल्यं यत्त्वयोक्तं तथापि तु । विना ब्रह्मात्मविज्ञानं यद्द्वन्द्ववर्थादिकाः ॥ ६९ ॥ अधर्मा
 द् नाशमायान्ति प्रायश्चित्ताख्यकर्मणा । तद्वद्भ्रमणसंनश्यत्प्रायश्चित्तप्रदूषकम् ॥ ७० ॥ अतश्चित्तप्रसादस्य जनकत्वेन हेतुना ।
 धर्मैर्जिज्ञासुना कार्यो यावज्ज्ञानं न संभवत् ॥ ७१ ॥ भोगेनाप्यखिलाधानां यश्चादिनोदितः क्षयः । सनास्त्यभिनवयस्या
 ज्ञोगकालेऽयमुद्भवेत् ॥ ७२ ॥ विषयाकारताख्याया चित्तस्याशुद्धिरिति । सार्पिनाशयितुं शक्या स्वाभाविकी यतो न सा
 ॥ ७३ ॥ स्वार्थसंगीयथास्थूलं विषयाकारतां प्रति । चित्तस्य जागरेहेतुर्हृदः स्वप्ने तथापुनः ॥ ७४ ॥ विषयाकारता हि
 तुर्मनोगता हि वासना । तदुभयात्यये चित्तं सुप्तौ निविषययतः ॥ ७५ ॥ सुप्तौ न लीयते चित्तं विषयाकारता तदा । नि
 मिताप्रगमादेव नाशयति ह्यतिस्मृष्टम् ॥ ७६ ॥ सुप्तौ लीयते चेच्चित्तं नोत्थितस्य पुनर्भवः । तर्हि चित्तस्य सत्ताऽतः सुप्ता
 वस्तीति गम्यते ॥ ७७ ॥ तदापीते हि संसारव्यपदेशादितरीयन् । श्रीव्यासोऽपि जगैः सुप्तौ मनः सत्तां भवोद्भवाम् ॥ ७८ ॥
 अपर्यवृत्तभूतानां सात्विकांशान्निर्मलानां । उत्पन्नां चित्तवस्तुना त्वत्तत्तुमलिनं कथम् ॥ ७९ ॥ सितेभ्यद्ब्रह्म तन्मयो

नाऽसितोजायतेपटः । विषयाकारताशुद्धिहेतुर्नैववास्तवी ॥ ८० ॥ अतःसमीनदृष्टान्तः पूर्वपक्षीयमुक्तवान् । द्रव
त्वादेर्ह्यवादीनां स्वभावताऽद्यगोचरा ॥ ८१ ॥ प्रथमाऽशुद्धिनाशाय धर्मानुष्ठानमीरितम् । द्वितीयाशुद्धिनाशाय ज्ञान
शुद्धिनिवोधत ॥ ८२ ॥ आहारस्यैवसंशुद्धौ सत्वशुद्धिर्भवद्भुवम् । इतिष्ठांदोग्यवाक्येन ज्ञानशुद्धिःप्रदर्शिता । ८३ । हेतु
तासत्वशुद्धिर्हि तथाभाष्यकृतापिच । आहारोविषयज्ञानं भोक्तृभोगाययद्भवेत् । ८४ । रागद्वेषादिराहित्यं तच्छुद्धिरिहो
च्यते । तस्यांसित्यांचसत्वस्यांतःकरास्यशुद्धिता ॥ ८५ ॥ इतिष्ठांदोग्यवाक्यार्थः संक्षेपेणैहदर्शितः । ज्ञानशुद्धिश्चकर्त्त
व्या चित्तशुद्धौ ह्यतोवृधैः ॥ ८६ ॥ रागद्वेषादिनाचित्तं द्रुतंसंक्षिपयाकृतिम् । यात्यतस्तत्परित्याज्यं चित्तशुद्ध्यर्थिनासदा
॥ ८७ ॥ रागद्वेषौविहायैवं दृष्टान्नभक्षणांतया । स्वधर्मश्चसदासेव्यश्चित्तशुद्ध्यर्थिभिर्जनैः ॥ ८८ ॥ ननुधौरेकलौकाले
सर्वधर्माभिभावके । वर्णाश्रमाश्रितोधर्मः प्रयेणाऽल्पत्वमागतः ॥ ८९ ॥ तेनचित्तस्यशुद्धिःस्यान्नैव कलियुगेनृणां । यथा
त्यस्येनशारेणचक्रिवक्त्रंनशुद्ध्यति । ९० । जनयतःकलावञ्च प्रायेणस्त्रीपराजिताः । नानुतिष्ठतिधर्मान्स्वान्देवीमायाविमो

मु० सा० ॥ ८१ ॥ तत्तु कुर्वति चेद्दमस्वात्माद्यर्थनचेतसः । शुद्धयेत परेशाद्य मर्पयति कलेर्वशात् ॥ ८२ ॥ नन्वख्योपियथाव
 ८ हिर्देहति तृणकूटकम् । तथा स्वल्पः कृतो धर्मो ऽधर्मसनाशयेद्भवम् ॥ ८३ ॥ सत्यमेवंवयोक्तस्याद्यदि धर्मः ससाधितः । भवे
 संहिनसम्यङ्ङ्काकलौ साधयितुं शमः ॥ ८४ ॥ धर्मसंकरता चापि दृश्यते हि यतः कलौ । धर्मवर्णाश्रमणां स्याच्चित्तशुद्धिरतः
 कथम् ॥ ८५ ॥ ज्ञानशुद्धिस्तया प्राप्ता सापीश्वरकृपा विना । नाख्यल्यधर्मकस्यात्र योगे हृच्छुद्धि साधनम् ॥ ८६ ॥ पराशरा
 दिसर्वज्ञैः कलेर्वलं निरूपितम् । स्वयिषु धर्मशास्त्रेषु तद्वाक्यान्यनुसंभवे ॥ ८७ ॥ पराशरवा० । जितो धर्मो ह्यधमणा
 जितं सत्यमनूतेन च । जिताश्चौरैश्च राजानः स्त्रीभिश्च पुरुषाः कलौ ॥ ८८ ॥ विशुनपराणावा० । भववृत्त्या तया शङ्काः
 प्रव्रज्या लिङ्गिनो ऽधमाः । पाखण्डसंश्रयां वृत्ति माश्रयिष्यन्त्यसंस्कृताः ॥ ८९ ॥ सर्वब्रह्मवदिष्यन्ति सस्यासेतु कालियगे ।
 नानुतिष्ठन्ति मन्त्रेयांश्चोदरपरायणाः ॥ ९० ॥ भविष्यत्यु० । गृहे गृहे पुस्तकभार भारं परं परे पण्डितयथयथम् । मठे मठे
 तापसवन्दु वृन्दं न च ब्रह्मवेत्तान च कर्मकर्ता ॥ ९१ ॥ भागवतपु० । तपःशौचं दया सत्य मिति पादाः कृते कृताः । अथ

भौशेखयोभक्ताः स्वयसंगमदैस्तव ॥ १०२ ॥ इदानीं धर्मपादस्ते सत्यं निवेत्तयेद्यतः । तं जिघृक्षत्यधर्माय मनते नयितः क
 लिः ॥ १०३ ॥ वाक्यसं० । इत्थं पराशरादीनां वाक्यवर्णाश्रमाश्रितम् । धर्मातिरस्कारोत्येवा धर्मवर्द्धितः कलिः ॥ १०४ ॥
 अतो न्यत्साधनं वाच्यं यत्कालिनाऽतिरस्कृतं । सर्वाधिकारकं यच्च सुकरं शास्त्रसंमतम् ॥ १०५ ॥ चित्तस्य शोधकं चाशुद्विवि
 धाऽशुद्धिनाशकम् । तादृक्तुसाधनं नास्ति स्याद्दृच्छिरतः कथम् ॥ १०६ ॥ मैवं भगवतो भक्ति योगोऽस्यैवेश्वररितः । द्विवि
 धाशुद्धिनाशाय श्रीमद्भागवतखलु ॥ १०७ ॥ भक्तेऽश्च महिमानैव कलिनाप्यभिभूयते । इत्युक्तं धर्मराजेन यमस्मृतौ तु वैष्णु
 टम् ॥ १०८ ॥ प्राणिमानो धिकार्यस्याः श्रीगीतायां समीरितः । सुकरत्वं च भक्तैर्वै श्रीभारते समीरितम् ॥ १०९ ॥ पाप
 कर्मादिभिश्चित्तं मालिन्यमुपढौकते । भक्तेऽश्वधिवरो धित्वाद्भवेद्दृच्छिहेतुता ॥ १०१० ॥ यथाऽपां चारयुक्तानां वस्त्रादिशुद्धि
 हेतुता । इतियुक्तिस्तथैवोह्या भक्तेऽश्वत्तप्रशोधने ॥ १०११ ॥ प्रोक्तं नवधात्वेन पुराणैर्वेदसंमता । कर्वाक्यैर्दितं चैतदिति चे
 च्छ्रुतान्यपि ॥ १०१२ ॥ भागवतवा० । यथाऽग्निना हेममलं जहाति ध्यातं पुनः स्वमजतस्वरूपं । आत्मानु कर्मानुशयं विधूय । मद्भ

मु० सा०

क्तियोगेनभजत्यथोमाम् ॥ ११३ ॥ प्रोक्तेनभक्तियोगेन भजतोमामसकृन्मनेः । कामाहृदयानश्नन्ति सर्वमायिहृदिस्थिते ॥ ११४ ॥
यमस्सृतिः । घोरकलियुगप्राप्ते सर्वधर्मविवर्जिते । वासुदेवपराराजस्तेकृतायानसंशयः ॥ ११५ ॥ गीता ० । मां हि परार्थयथा
श्रित्यथेपिसुपापयोनयः । स्त्रियैर्वैश्यास्तथा शूद्रास्तेपियातिपरांगतिम् ॥ ११६ ॥ किंपुनर्ब्राह्मणाः पुण्याः भक्ता राजर्षयस्तथा ।
अनित्यमसुखं लोके मिमं प्राप्य भजस्व माम् ॥ ११७ ॥ भारत ० । पञ्चषु पृथ्व्यषु फलेषु तोये । ध्वक्नीतलब्धेषु सदैव सत्सु । भक्त्यै कलभ्यै
पुरुषे पुराणेभ्यै कथं न क्रियते प्रयत्नः ॥ ११८ ॥ भागवतवा ० । अवराङ्गीर्त्तनविघ्नोः स्मरणं पादसेवनम् । अर्चनं वंदनं दास्यं
सख्यमात्मनिवेदनं ॥ ११९ ॥ इति पुंसां पिता विघ्नो भक्तिश्च ब्रह्मलक्षणा । क्रियते भगवत्यद्वा तन्मन्यधीतमुत्तमम् ॥ १२० ॥ वाक्य
सं ० । संकीर्त्तनाख्यभक्तेस्तु महिमा ब्रह्मणोद्दिता । कलिं संतरेणाख्यामपनिषद्यपि स्फुटम् ॥ १२१ ॥ तामर्थतः पठामीह तस्या
मन्त्रौ च पाठतः । पठामि नुः प्रवृत्तप्रथमं तौ हृच्छु द्विमीक्षतः ॥ १२२ ॥ द्वापरं ते समभ्येत्य नारदः परिपृष्टवान् । ब्रह्माणां स्त्रीपदेष्टा
रं कलिं संतरेण विधिम् ॥ १२३ ॥ कथन्नुभगवंश्चाहं पृथिवीं पर्यटनसदा । संतरेयं कलिं घोरं सर्वधर्मप्रणाशकं ॥ १२४ ॥ साधुपुं

छोस्मि सर्वासां श्रुतीनां सुरहस्यकम् । शृणुयेन कलित्वं त्वं नायासात्संतरिष्यसि ॥ १२५ ॥ नारायणस्य विष्णोर्वै नाम्ना भगवतो मु-
 ने । पप्रच्छ नारदो भूयस्तन्नाम भगवन्वद ॥ १२६ ॥ सहो वाचशृणुष्वद्वि विष्णो नामानि नारद । यानि पठन्नरो याति सलोकतादिकं
 हरेः ॥ १२७ ॥ मन्त्रौ । हरे राम हरे राम राम राम हरे हरे । हरे कृष्ण हरे कृष्ण कृष्ण कृष्ण हरे हरे ॥ १२८ ॥ इति षोडशकं
 नाम्नां कलिकल्मषनाशनम् । नातः परतरोपायः सर्ववदेषु दृश्यते ॥ १२९ ॥ काव्यसं० । इति षोडशकं जप्तं जीवाश्चानि विनाश-
 येत् । ततः प्रकाशते ब्रह्म मेघापायेरविर्यथा ॥ १३० ॥ पप्रच्छ नारदो भूयः कोऽस्य विधिर्जपेऽपितः । सहो वाचचनैवास्ति विधिरस्य
 जपेऽसुत ॥ १३१ ॥ शुचिः सन्नऽशुचिर्वासन्यठनेति सलोकताम् । सामीर्थ्यं ब्रह्मणस्तद्वत्सायुज्यं चेति वै नरः ॥ १३२ ॥ षोडशकं
 स्य चेत्साहचिकोऽङ्गिजपतीहयः । तरति ब्रह्म हत्यां सवीरहत्यां तथैव सः ॥ १३३ ॥ मुच्यते हं मच्चैथ्यात्म वृषलीगमनात्तथा । पितृ-
 देवमनुष्याणामुपनयात्तथा ॥ १३४ ॥ स्वस्वधर्मपरित्यागपापात्मद्वयं समुच्यते । इत्युक्तं वास्त्रिवारं त्वञ्जयोर्निनारदाय वै ॥ १३५ ॥
 भर्क्तेर्हि महिमा यस्माद्देदेनापीत्यमीरितः । तस्मादुच्छृण्वेद्यकार्या कलौ सा सर्वथा वृधः ॥ १३६ ॥ कस्य भक्तिर्विधेयति चेच्छृणुष्व वद-

मिते । विष्णोः शिवस्य वा भक्तिविधया अद्भ्यस्वया ॥ १३७ ॥ नरः स त्वविशुद्ध्यर्थी कलौ नामानि कीर्तयेत् । शिवस्य वाथ वा विष्णोः
 स्वस्वप्रीत्यनुसारतः ॥ १३८ ॥ नतयोर्भेददृष्टिस्तु कर्तव्या हि कदाचन । तद्भेदस्य शास्त्रेषु दुःखाऽवाप्तिश्च तावदायतः ॥ १३९ ॥ ना
 रदीयपुं० वा ० । हरिरूपी महादेवो लिंगरूपी जनार्दनः । ईषदयं तर्नास्ति भेदश्च न्नरकं प्रजेतु ॥ १४० ॥ कर्मविपाकवा ० ।
 यो ब्रह्मविश्वरूपाणां भेदमुत्तमभावनः । साधयेदुदरव्याधियुक्तो भवति मानवः ॥ १४१ ॥ भविष्यपुं० । विष्णोरन्यतु पश्चात्तियमा
 ब्रह्माणामेव च । कुतर्कमतयो मूढाः पश्यन्ते नरकेष्वधः ॥ १४२ ॥ वाक्यसं० । यथा भेदं परित्यज्य कार्याभक्तिं हरीशयोः । यस्य दे
 व इति श्रुत्या भक्तिः कार्या गुरोस्तथा ॥ १४३ ॥ शिवे कष्टे गुरुस्त्राता गुरौ कष्टे न कश्चन । इत्यादि स्मृतिवाक्यैश्च साकार्या चित्तशुद्ध्यै
 ॥ १४४ ॥ ननु लक्षणानां भ्यां वस्तुसिद्धिर्भवेद्यतः । लक्षणं भक्तेरतो ब्रहिमानं चाप्यवनाशने ॥ १४५ ॥ शृगवस्यालक्षणं प्रोक्तं मथेभ
 क्तिरसायने । पापाद्यशुद्धिदग्धत्वं भागवते समीरितं ॥ १४६ ॥ मधुसूदनसरस्वती वा ० । द्रुतस्य भगवद्भामाद्वारा वा हि कतांगता ।
 सर्वशमनसो वृत्तिर्भक्तिरित्यभिधीयते । १४७ । भागवतपुं० । यथाऽग्निः सुसमिद्धाचिः करोत्येधांसि भस्मसात् । तथा भविष्या

भक्तिरुद्धवर्गसिद्धत्वनशः ॥ १४८ ॥ वाद्यमानोपिमदूक्तो विषयैरजितेन्द्रियः । प्रायःप्रगल्भयाभक्त्याविषयेनोभिभूयते ॥ १४९ ॥
 वाक्यसं ० । तस्मादिष्टव्यशयोर्भक्तिगुह्यमन्तिस्तथैवच । वाक्यायमानसैकार्यसत्त्वशुद्धार्थिनासदा ॥ १५० ॥ पारंपर्येणमोक्षस्य साध
 नत्वसमीरितं । हृच्छुद्धेस्तुयतःश्रुत्याऽऽदौतासंपादयेत्ततः ॥ १५१ ॥ श्रुतिः । चित्तस्यहिप्रसादेनहर्तितकर्मशुभाऽशुभम् । प्रस
 न्नात्मात्मनिस्थित्वासुखमव्ययमश्रुते ॥ १५२ ॥ वाक्यसं ० । फलाशांसर्वथाहित्वानित्यादिकर्मणांकृतिः । भगवतोऽंगुरोस्तद्वद्व
 जुभावेनसेवनम् ॥ १५३ ॥ दुष्टाद्वाशनसंन्यागो ज्ञानशुद्धिस्तथैवच । चत्वार्यतानिसत्त्वस्यशुद्धिहेतुतयाभया ॥ १५४ ॥ साधना
 निदिधित्येऽस्मिन्श्रुतिसत्यनुसारतः । निरूपितानिसेव्यानि सत्त्वशुद्धिमभीप्सुभिः ॥ १५५ ॥ एवंमुमुक्षु सर्वस्वसारसंग्रहनाम
 के । हृच्छुद्धिसाधनानां हिग्रन्थपूर्णनिरूपणं ॥ १५६ ॥ २४३ ॥ इति श्रीममुक्षु सर्वस्वसारसंग्रहाख्येनिवंधे सत्त्वशुद्ध्याख्ये

द्वितीयप्रकरणं समाप्तम् ॥ ०

उ० शुद्धसत्वाः पुमांसो हि विवेकादीन्प्रकुर्वते । यत्स्वरूपविचारायतं श्रीराममहंभजे ॥ १ ॥ निष्कामकर्मसंवाद्यैर्हृच्छु-
 द्धिर्यस्य जायते । नष्टाघोषस्य तस्यैव विवेकादेर्हियोग्यता ॥ २ ॥ नित्यानित्यविवेकस्तु सुदृढो यस्य जायते । इहामुच्चायैव राग्य-
 सस्य तस्यैव संभवत् ॥ ३ ॥ ततः शमादिना सादृशं न्यासस्तस्य संभवत् । शमादीनां हि संपत्तेर्मात्रेच्छा तस्य संभवत् ॥ ४ ॥ वेदा-
 तश्च वराणस्यैव सूत्रद्वयधिकारिणम् । अथात इति शब्दाभ्यामाद्यसूत्रं ह्यसूचयत् ॥ ५ ॥ सहेतुकामनः शुद्धिर्द्वितीये प्रागुदीरिता ।
 प्रकाशतु तस्मिन् विवेकादिप्रपञ्चते ॥ ६ ॥ मलेन मनसः पुंसो विवेकादिमुदुर्लभम् । अतस्त्वेतत्त्वधीत्वा द्विशुद्धिस्तज्जनि का-
 ततः ७ कारणं हि भवेत्युक्त्वा यतदन्तरम् । हृच्छुद्ध्यादिनिवधौ वैपौ वाप्यर्थमतोऽर्हतः ॥ ८ ॥ नित्यदृग्गात्मतत्त्वाद्दृश्यं
 त्वनित्यमुच्यते । परोक्षो निश्चयो ह्येवं यः स विवेक उच्यते ॥ ९ ॥ श्रुतयस्तद्यथेत्याद्या विवेकयार्थानि मानताम् । यत्कृतकं तदेवासिदि-
 तिन्यायसमन्विता १० । नित्याऽनित्यविवेकस्याऽभ्यासः सम्यगनुष्ठितः । जनयत्याशु वैराग्यं शमादिषट्ककारणम् ॥ ११ ॥ इहा-
 मुच्चार्य भोगेषु सत्कामस्य च नाशः सूतेऽयथा वह्निर्मथितादाकृदाहकम् ॥ १२ ॥ विवेकस्य समावृत्तिर्वसिष्ठेन प्रदर्शिता ।

मोक्षधर्मपुत्रायुक्तं विवेकाभ्यसनं मुहुः ॥ १३ ॥ वासिष्ठवा० । अद्य ये महतां मूर्ध्नि ते दिने निपतंत्यधः । हंत चित्तमहत्तायां कियं विश्व
 स्मृता तव ॥ १४ ॥ कोटयो ब्रह्मणो याता गताः सर्गपरंपराः । प्रयाताः पांशुवद्भूपाः काधृतिर्ममजीवने ॥ १५ ॥ येषां निमेषाणोन्मेषौ ज
 गतां प्रलयोदयौ । तादृशाः संति वै नष्टा मादृशां गणैव का ॥ १६ ॥ उद्यातवायुरेवायुर्मिच्छां गच्छेवातिशयवः । वन्द्यवो वन्द्यनान्ये वय
 नान्येवातिनैधनम् ॥ १७ ॥ सुखान्येवातिदुःखानि संपदः परमापदः । भोगाभवमहारोगारतिरेव पराऽरतिः ॥ १८ ॥ भोगावि
 षयसंभोगाभोगा एव फणावतां । दशं त्यपि मना कस्पृष्टा दृष्टानष्टाः प्रतिक्षणम् ॥ १९ ॥ भोगाशावद्वृत्तज्ञानामपमानः पदे पदे । आलान
 भवलीनानां वन्यानां भिवदंति नाम् ॥ २० ॥ संपदः प्रमदाश्चैव तरंगोत्संगभंगुराः । कस्तास्वाहि फणाश्चक्षयासुरमतेव दुः ॥ २१ ॥ संसा
 ररात्रिदुःस्वप्नान्ये देहमये व्रमे । आस्थांचिदनुवप्रा मितन्ममास्तु धिक्स्थितिम् ॥ २२ ॥ संसार एव दुःखानां सीमातः किल कथ्यते ।
 तन्मथ्यपति ते देहे सुखमासाद्यते कथम् ॥ २३ ॥ न तदस्तीह यदयं कालः सकलधस्तरः । ग्रसते न जगज्जातं प्रोत्थाब्धिं भिववाडवः
 ॥ २४ ॥ ये रम्या ये शुभारंभाः सुमेरुगुरवोऽपि ये । कालेन विनिर्गतास्ते रण्डे नैव पन्नगाः ॥ २५ ॥ शक्रोऽप्याक्रम्य ते वज्रैर्दमोऽपि हि नि

यस्यते । वायुरप्येत्युवाचैवास्याममजीवने ॥ २६ ॥ परमेष्ठ्यपिनिष्ठावान्द्रियतेहरिरयजः । भवोऽयमावमायातिकेवास्या
ममजीवने ॥ २७ ॥ अद्योत्सवोऽयमृत्युरेवतथेहयाचा । तेवन्यवःसुखमिदंस्वविशेषभोगं । इत्युभेधवकलयनमुविकल्पजाल । मा
लोपलवमतिगलतीहलोकः । २८ ॥ पर्णानिजोर्णानियथातरूणां । समेत्यजन्माशुलयप्रयाति तथैवलोकाःस्वविवेकहीनाः
समेत्यगच्छंति कुतोऽयहोभिः ॥ २९ ॥ कास्तादृशोयासुनसंतिदोषाः कास्तादिशोयासुनदुःखदाहः । कास्ताःप्रजायासुनभंगुरत्वं
कास्ताःक्रियायासुननाममाया ॥ ३० ॥ स्वदंतेतावदेवैतभावाजगतिधीमते । यावत्स्यतितपथंयातिनिविनाशःकुराक्षसः ॥ ३१ ॥ विष
विषयैवैषम्यन्विषविषमुच्यते । जन्मांतराद्वाविषयाएकदेहहरिविषम् ॥ ३२ ॥ मोक्षधर्मेवा ० । श्वःकार्यमद्यकुर्वीतपूर्वाद्वापरा
हिकं । नहिप्रतीक्षितेभृत्युःकृतमस्यनवाकृतम् ॥ ३३ ॥ तंपुत्रयशुसंपन्नंयथासक्तमनसनरं । सुसंव्याघ्रमहैधेवमृत्युरादायगच्छति
॥ ३४ ॥ इदंकृतमिदंकार्यमिदमन्यकृताकृतं । एवमीहासुखासक्तकृतांतःकुरुतेवशे ॥ ३५ ॥ जरामृत्युहिभूतानांखादितारौ
बुक्काविव । वलिर्नादुर्बलानांचरुस्वानामहतामपि ॥ ३६ ॥ एवंभूतेषुभूतात्मानित्यभूतोऽभूवेषुच । कथं हि हृष्येज्जातेषुभूतेषुच

नसंज्वरेत् ॥ ३७ ॥ फेनमात्रोपमेदेहेजीविशकुनिवत्स्थिते । अनित्येप्रियसंवासकथस्वपिपिपुचक ॥ ३८ ॥ अप्रमत्तेषुजाग्रतु
नित्ययुक्तेषुशत्रुषु । अंतरंलिप्तमानेषुकथंनावबुध्यसे ॥ ३९ ॥ पुराशरीरमंतकोभिन्नतिरोगसारथिः । प्रसह्यजीवितक्षयतपो
महत्समाचर ॥ ४० ॥ वाक्यसं० । वैराग्यकारणत्वेनविवेकःसंमतोविदाम् । तदभ्यासस्यसंसिद्धौवाक्योदाहरणमुहुः ॥ ४१ ॥
अनित्यत्वादिदोषाणामालोचनमुहुर्मुहुः । भवेनुभूतियुक्तिभ्यांविवेकाभ्यसनंस्ततम् ॥ ४२ ॥ वैराग्यस्ययतोहेतुर्विवेकाभ्यास
उच्यते । तस्मादुक्तप्रकारेणसकार्योऽर्थजिहासुना ॥ ४३ ॥ विवेकाभ्यासचिह्नादिवसिष्टेनोदितंतुयैः । तद्वाक्यानिखिखामीह
विवेकाद्यवबुध्ये ॥ ४४ ॥ वसिष्टवा० । विचारःसफलस्तस्यविश्लेषोयस्यसन्मतेः । दिनानुदिनमायातितानवभोगगृहता ॥ ४५ ॥
यथास्यशनपवनःसत्तामायातिनोगिरा । तद्येच्छातानवैनवविवेकोस्यविवुध्यते ॥ ४६ ॥ यथादेहेपयुक्तोहिक्वरोत्थारोग्यमौष
धम् । तथेन्द्रियजयेभ्यस्तुविवेकःफलितोभवेत् ॥ ४७ ॥ विवेकोस्तिवचस्यवचिच्चेऽग्निरिवभासुरः । यस्यतेनाऽपरित्यक्तादुःखायै
वाविवेकिता ॥ ४८ ॥ चिन्तामंतनामतमेवविद्धि चिन्तानलंनानलमेवविद्धि । चिन्तांगनाननमनंगनेति वाचाविवेकस्वविवेक

एव ॥४८॥ येहिप्राज्ञाः सऽनियताविदग्धाः शास्त्रशालिनः । एगद्वेषमयास्तैवेजन्मुक्तास्तेधिगस्तुतान् ॥ ५० ॥ श्रूयतां ज्ञानसर्वस्वं
 श्रुत्वाच्चैवाऽवधार्यतां । भोगेष्टाभाच्चकोपयस्तत्प्रागोभोज्यउच्यते ॥ ५१ ॥ किमन्यैः शास्त्रसंदर्भैः क्रियतामिदमेवतु । यद्वत्स्वादि
 हृतत्सर्वदृश्यतां विषयवह्निवत् ॥ ५२ ॥ पूर्वविवेकेनतनुत्वमेति एगोयवैरचसमलमेव । पश्चात्परिशीयतएवयलः सपावनीयच
 विवेकितान्ति ॥ ५३ ॥ महाजडलवाधारेसंसारविषमार्णवे । इन्द्रियभामगहनेविवेकः पोतकोमहान् ॥ ५४ ॥ धनानिनाभि
 वाञ्छ्यतेतमांसीविविवेकिना । त्यज्यतेविद्यमानानिसंशुष्काऽमेध्यपणवत् ॥ ५५ ॥ वाक्यसं० । एवंविवेकचिह्नादिवसिष्ठोक्त्यै
 हदर्शितम् । विवेकजंतुवैराग्यमधुनाग्रेप्रदर्श्यते ॥ ५६ ॥ भोग्येषुवीततृप्तत्ववैराग्यमितिकाथ्यते । त्यक्तेषुतैष्वदेन्यत्तद्वैराग्य
 फलंविदुः ॥ ५७ ॥ ध्वान्तेच्चारइवाथेच्छनादरोयश्चसर्वथा । वैराग्यस्याविधिंप्राहुस्तं विरक्ताः यतीश्वराः ॥ ५८ ॥ परीक्ष्येत्येवमा
 दाश्चश्रुतयोयांतिमानतां । वैराग्यमुंडकादीनांलोकादिदोषदर्शकाः ॥ ५९ ॥ तदिदंशुक्रमित्याद्यागर्भीपनिषदः श्रुतिः । वैरा
 ग्यायजगादोच्चेदहजन्मक्रमंस्फाटं ॥ ६० ॥ तथಾಗर्भस्थंचिंतापितन्मंचैश्चप्रकाशिता । देहाद्विरागसंसिद्धौभोगाधिष्ठानतोऽस्थ

रात् ॥ ६१ ॥ अस्त्रिपंजरतोऽनित्यादसृग्बिरुस्रजभाजनात् । संगह्णामीहतान्त्रचनाठकमानुसारतः ॥ ६२ ॥ गर्भीपनिषन्मं
 चाः । आहाराविविधाभुक्ताः पीतानानाविधाः स्तनाः । जातश्चाहंमृतश्चैवं जन्मजन्मपुनः पुनः ॥ ६३ ॥ मृतश्चाहंपुनर्जातो जा
 हंपुनर्मृतः । नानायोनिसहस्राणिमयोषितानियानिवै ॥ ६४ ॥ मातरोविविधादृष्टाः पितरः सुहृदस्तथा । अर्वाङ्मुखोऽडि
 हंजंतुभिश्च समन्वितः ॥ ६५ ॥ यन्मयापरिजनस्याथ कृतं कर्म शुभाऽशुभं । एकाकीतेन दह्ये हंगतास्ते फलभोगिनः ॥ ६६ ॥ यदि
 योन्याः प्रमुच्ये हंत तत्प्रपद्ये परमेश्वरं । अशुभक्षयकारकं परिमुक्तिं प्रदायकम् ॥ ६७ ॥ यदि योन्याः प्रमुच्ये हंत तत्प्रपद्ये नारायणं । अशु
 भक्ष ० ॥ ६८ ॥ यदि योन्याः प्रमुच्ये हंत तत्सांख्ययोगमभ्यसेत् । अशुभक्ष ० ॥ ६९ ॥ वाक्यसं ० । गर्भीपनिषदो ह्यथ रामाय भगवां
 ष्छिवः । प्रोक्तवांश्छिवतीता सुतद्वचास्य नृवे ॥ ७० ॥ शिवगी ० । पञ्चभूतैः समारभ्यो देहो यं पांचभौतिकः । तच्च प्रधानपृथिवी
 शेषाणां सहकारिता ॥ ७१ ॥ जरायुजोऽजश्चैव श्वेदजश्चोद्भिजस्तथा । एवं चतुर्विधः प्रोक्तो देहो यं पांचभौतिकः ॥ ७२ ॥ मान
 सोऽपि परंप्रोक्तो देवानामेव स स्मृतः । तच्च क्वेप्रथमतः प्रधानत्वाज्जरायुजं ॥ ७३ ॥ यास्त्री चर्मावृत्तिः सूक्ष्मा जरायुः सानिगद्य-

मु० सा०

शुक्रशोणितसंयोगस्तस्मिन्नेवमवेद्यतः ॥ ७४ ॥ तत्रगर्भाभवेद्यस्मान्नप्रोक्तो जरायुजः । अण्डजाः पञ्चसर्पाद्याः श्वेदजामशकाद
यः ॥ ७५ ॥ उद्भिजावृक्षगुल्माद्यामानसाश्चसुरर्षयः । जन्मकर्मवशादेवनिधत्तस्मरर्मादरे ॥ ७६ ॥ शुक्रं रजःसमायुक्तं प्रथ
मेमासितद्रवम् । बुद्बुदं कलिलं तस्मात्ततः पेशीमवेदिदं ॥ ७७ ॥ पेशीधनं द्वितीयमुमासिपिण्डः प्रजायते । कर्णद्विशीर्षिकादी
नितृतीयसम्भवन्ति हि ॥ ७८ ॥ अभिव्यक्तश्च जीवस्य चतुर्थमासि जायते । ततश्च लतिगर्भोऽपि जनन्याजठरे स्वतः ॥ ७९ ॥ मातु
र्यद्विषये लोभस्तदात्तो जायते सुतः । प्रवृद्धं प्रचेचि च तं मांसशोणितपृष्ठता ॥ ८० ॥ षष्ठेऽस्थिस्त्रायुनखरकेशलोभा विविक्रता । वल
वर्णौ चोपचितौ सप्तमे त्वंगपर्यता ८१ ॥ पादांतरितहस्ताभ्यां श्रोत्रं ध्रैपि धायसः । उद्विग्नो गर्भसंवासादस्ति गर्भमयाऽन्वितः
॥ ८२ ॥ आविर्भूतप्रवोधो सौ गर्भदुःखादि संयुतः । हाकष्टमिति निर्निर्विण्णः स्वात्मानं शुशोचत्यथ ॥ ८३ ॥ अनुभूताः पुराऽसह्या
मयामर्भमिच्छं देऽसकृत् । करस्मवा लुक्तास्तसायादहं त्यशुभाशयान् ॥ ८४ ॥ जठरानलसंतप्ताः पित्तास्थारसविप्लवः । गर्भाशये
निमग्नं तुदहं त्यतिभृशं तुमाम् ॥ ८५ ॥ और्द्व्यक्रिमिव क्ताणि कूशास्त्रास्त्रिकंठकैः । तुल्यानि च तुदं तत्रात्तपाशोऽस्थिक्ककचादि

तम् ॥ ८६ ॥ गमदुर्गधिभूयिष्ठेजठरामिप्रदीपिते । दुःखंमयाऽऽसंयत्तस्मात्कनीयःकुंभिपाकजम् ॥ ८७ ॥ प्रयाऽसकृत्संभ्रमा
यित्वंवाताशित्वंचयद्भवेत् । अशुचौक्रिमिभावश्चतत्रासंगंभशयिना ॥ ८८ ॥ एवंस्सरन्युराप्राप्तानानाजातीश्चयातनाः । मो
क्षोपायमपिध्यायन्वर्त्ततेऽभ्यासतत्परः ॥ ८९ ॥ अष्टमेत्वक्श्रुतोस्यातामोजस्तेजश्चहृद्भ्रवम् । शुद्धमापीतरक्तंचनिमित्तंजीवेनेमतम्
॥ ९० ॥ किंचित्कालमवस्थानंसंस्कारात्पीडितांगवत् । समयःप्रसवस्यस्यान्मार्सेषुनवमादिषु ॥ ९१ ॥ मातुरसवहानाडीमाश्रि
त्यावताडितः नाभिस्थानाडीगर्भस्यमाचाहाररसाबहा ॥ ९२ ॥ तेनजीवतिगर्भोपिमाचाहारेणपोषितः । अस्थिर्यंचनिष्यिष्टःप
तितःकुक्षिवर्त्सना ॥ ९३ ॥ मेदोऽसृग्दग्धसर्वगोजरायुष्टसंवृतः । निष्क्रामनभृशंदुःखार्त्तोरदद्भुच्चैरयोमुखः ॥ ९४ ॥ यन्मा
दिवचनिर्मुक्तःपतत्युत्तानशायऽधः । जातःसवायुनासृष्टोनस्सरतिशुभाऽशुभम् ॥ ९५ ॥ वाक्यसं० । तदेवंगर्भदुःखानितस्यदो
षाश्चदर्शिताः । देहाद्वैराग्यसंसिद्धतद्दीप्तमायधोच्यते ॥ ९६ ॥ भोगानामाश्रयोदेहःसचदोषगणान्वितः । विरामचास्थ्या
दयोदोषायतःसंतिशरीरगाः ॥ ९७ ॥ तस्मिन्विष्टादिसंघातेभोक्तुनेष्टतिवुद्धिमान् । गर्त्तविरामतिभोक्तुकास्थित्वाश्वादीन्वि

सु० सा०

६

नापुमान् ॥ ९८ ॥ मूढस्तुतचमुक्ताहिप्रत्युतविषयान्मुदा । संमूढोऽतिशिशुयधद्भुक्तेस्वीयमलादिकम् ॥ ९९ ॥ अस्यवाशस्य
दार्ढ्यायश्रीरामवचनान्यहं । तथाय्यासशुकादीनांसंगुह्णामिसमासतः ॥ १०० ॥ वासिष्ठेश्रीरामवा० । मांसस्नाख्यस्थिव
खितेशरीरपटहेट्टे । मार्जारवदहंताततिष्ठाभ्यचगतध्वनौ ॥ १ ॥ कर्लेवरमहंकारगृहस्यस्यमहगहं । लुठवय्येतुवस्यै
यैकिमनेनमनेमम ॥ २ ॥ पंक्तिवद्वेन्द्रियपशुचलतृष्णगहागनम् । रागरञ्जितसर्वांगेनष्टदेहगृहमम ॥ ३ ॥ चित्तमत्यकृ
तानंतचेष्टाऽवष्टब्धसंस्थितिम् । मिथ्यामोहमहास्थाने० ॥ ४ ॥ दुःखार्भककृताक्रंदमुखशय्यामनोरमंदुरीहादग्धदासीकेने०
॥ ५ ॥ जिह्वामर्काठिकाऽऽक्रांतवदनद्वारभीषणम् । दृष्टदन्तास्थिशकलेनष्टदेहगृहमम ॥ ६ ॥ मानाऽवमानवहुलावहुला
भमनोरमाः । शरीरमाचवद्वास्थंघ्नंतिदोषदृशोनरम् ॥ ७ ॥ कायोयमचिराऽपायोबुद्धौवुनिधाविव । व्यर्थकार्यपरावत्तप
रिस्तुरतिनिष्फलः ॥ ८ ॥ वद्वाऽऽस्थायेशरीरेषुवद्वास्थायेजगतस्थितौ । तान्मोहमदिरोन्मत्ताब्धिगस्तुपुनः ॥ ९ ॥ व्या
सवा० । सर्वाऽशुचिनिधानस्यकृतमस्यविनाशिनः । शरीरकस्यापिघ्नतेमूढाःपापानिकुर्वते ॥ १० ॥ यदिनामास्यकायस्ययदन्त

स्तद्विहिर्भवेत् । दण्डमादायलोकोयंशुनः काकांश्चवारयेत् ॥ ११ ॥ शुक्रदेववा ० अमेध्यपूराक्रिमिराशिसंकुलेस्वभावदुर्गधितमोऽलम
 भ्रुवे । कलेवरमूत्रपुरीषभाजनेरमंतिमूढाविरमंतिपण्डिताः ॥ १२ ॥ बृहद्विलुपु ० मांसासृक्पयविण्मूत्रस्त्रायुमज्जास्थिसंहता ।
 देहेचेत्प्रीतिमानमूढोभवितानरकोपितः ॥ १३ ॥ स्वदेहाशुचिगन्धेननविरज्येतयः पुमान् । वैराग्यकारागतस्य किमन्यदुपदिश्यते
 ॥ १४ ॥ व्यासवा ० स्थानादीजादुपष्टंभान्निध्यन्दान्निधनादपि । कायमाधेयशौचत्वात्पण्डिताः ह्यशुचिर्विदुः ॥ १५ ॥ वाक्य
 सं ० ॥ मैत्रायणीयशाखायामपि दोषाः प्रदर्शिताः । भगवन्निस्थिचर्मस्त्रायुमज्जेत्यादिवाक्यतः ॥ १६ ॥ एवंभोगाश्रयाङ्गस्यगर्भज
 नौतथास्थितौ । दोषादुःखानिवेदादिप्रमाणेन हर्दर्शिताः ॥ १७ ॥ तस्मात्सर्वं रूपेभ्योयं देहः स्नात्वादिपञ्जरः । तत्पृष्टहेतुभो
 ग्येषु त्याज्यार्चेशाममुक्षुभिः ॥ १८ ॥ नन्वात्मत्वेन सर्वपापसिद्धौ देहकोयतः । दुर्लभश्चोदितस्तस्मान्नोपेक्ष्यो विषयास्तथा ॥ १९ ॥
 भागवते ० । नृदेहमाद्यं सुलभं सुदुर्लभम् । पुवंसुकल्परं गुणधारम् । मयानुक्तेन न भवति रतिं पुमान् भवाब्धिनतरे त्स्मात्माहा
 ॥ २० ॥ वाक्यसं ० । सत्यं हि दुर्लभः सोऽस्तूपेक्ष्यस्तथापि संभवेत् । अनात्मत्वाद्यथानौकानौ निभेसात्स्वधीः कथम् ॥ २१ ॥ दुर्लभ

त्वंहिशस्त्रेषु देहस्य यत्र कीर्चितम् । तद्गवात्तरणायैव नात्मत्वेनानुपेक्षया ॥ २२ ॥ आत्मत्वेन च तमत्वा यो भोगार्थसमीहते ।
 देहस्यैव ह पुण्यं यथाशुभं तस्य नरः सुतः ॥ २३ ॥ यदुक्तं विषयाश्चापि नोपेक्ष्यादिति तन्मृषा । यतस्तदनुपेक्षया हेतुर्न बोधलभ्यते ॥ २४ ॥
 ननु कीञ्चिन्महामार्ग्ये लभ्यन्ते विषया यतः । अतस्तदनुपेक्षया स्यादौ लभ्यस्य हेतुता ॥ २५ ॥ भवेष्वशूकरैश्चापि पापिष्ठैः सुरतादि
 काः । लभ्यन्ते विषया यस्यादतस्तन्नैव दुर्लभाः ॥ २६ ॥ न देहं दुर्लभं लब्ध्वा भोगाय तयुनक्ति यः । आत्मैः प्रत्युत नुस्तस्य दर्शिता मन्दभा
 ग्यता ॥ २७ ॥ आत्मवा ० स्यात्वा वैदुष्यमथापचिति तिलखलश्चादनैरिन्धनैर्विः । सौवर्णं लीगलाग्रा विविखतिव सुधामकमल
 स्य हेतोः । छित्वा कपर्खडानवृत्तिमिह कुर्वते कोद्रवाणां समतात् । प्राप्येमां क्रममूर्तिमिव च लतिमनुजः कस्ततो मन्दभाग्यः ॥ २८ ॥
 वाक्यसं ० एवं सिद्धं ह्युपेक्ष्य त्वं विषयदेहयोर्ध्रुवम् । मुमुक्षुस्तत्र रागस्योच्छ्रित्य स्यादोषदृक्तादा ॥ २९ ॥ वात्स्याद्या अपि देहस्याव
 स्यायादुःखहेतवः । ताभ्यस्तथा विरक्तः स्यादिदं श्रेयसात्मनो हितम् ॥ ३० ॥ ननु वात्स्याभिधाऽवस्था सुखरूपा हि संभवेत् । सर्वप्री
 त्यास्य देसाद्विषयात्मानुखरूपकः ॥ ३१ ॥ स यथेत्याद्यथाश्रुत्यावहदारण्यसंस्थया । मुतौ दृष्टान्तमात्रेण वा ल्यस्य सुखतोदितता

॥ ३२ ॥ सर्वप्रीत्यास्यदत्वादिवाल्म्यस्यमुखतेतियत् । तन्नयस्मान्नसर्वचभान्प्रेमसुखान्वितम् ॥ ३३ ॥ वातादिदोषदुष्टानांस्व
 देहमर्दनादिकमर्प्रीतियथातथावाल्मेनसासुखत्वसाधिका ॥ ३४ ॥ हेतुविशेषणाऽसिद्धोविवेकिनाञ्जसायतः । स्वात्मान्यदृश्य
 मात्रेहिक्वापिप्रीतिर्नदृश्यते ॥ ३५ ॥ वाल्म्यस्यमुखरूपत्वश्रुतिर्योदाहृतात्वया । नवाल्म्यस्यसुखात्मत्ववक्तिसापिकथंचन ॥ ३६ ॥
 विच्छेपाऽभावमात्रांशेवाल्लोपमातयोदिता । वक्तुंयस्मात्प्रवृत्तासाजीवस्यब्रह्मरूपताम् ॥ ३७ ॥ सास्वार्थहिकथन्यत्वावाल्म्यस्यसु
 खतावदेत् । उभयोर्वोधेनदोषोवाक्यभेदःसमापतेत् ॥ ३८ ॥ विक्रियतेसदावाल्म्यविकारिणिचशंकृतः । तस्माद्वाल्म्यहिदुःखा
 यसुखायनकदाचन ॥ ३९ ॥ वाल्म्यदुःखानिदोषांश्चरामायप्रारब्धीच्छिवः । रामचन्द्रोपिवासिष्टेवाल्म्यदुःखानिचोक्तवान् ॥ ४० ॥
 तद्वाक्यानिलिखामीहवाद्याशंकापनुत्तये । वाक्यमानविचारेणैवैराग्यस्यचसिद्ध्ये ॥ ४१ ॥ शिवगीतावा ० । अकिंचिद्भूतदावा
 लोमांसपशुसमास्थितः । श्वमाजारादिद्रुष्टिभ्योरख्यतेदंडपारिणिभिः ॥ ४२ ॥ पितृवद्राक्षसर्वेत्तिमातृवदुडाकिनीमपि । प्रयूप
 योवदश्रुतिधिकापिपिष्टिहिशैशवं ॥ ४३ ॥ श्लेष्मणापिहितानाडीसुषुम्नायावदेवतत् । व्यक्तवर्णवचनैवतावद्वक्तुंनशक्यते ॥ ४४ ॥

सा०

८

अतरवचगर्भोपिरोदितुनवशक्यते ॥ वाक्यसं० ॥ एवंवालोलमहादुःखीतद्वक्तुमपिनक्षमः ॥ ४५ ॥ वासिष्ठ० । नमृतौ नजरा
रोगेनचापदिनयौवने । ताश्चिन्ताविनिवृत्तंतिहृदयशशवेधुयाः ॥ ४६ ॥ सर्वाणिदुःखभूतानिसर्वदोषादुराधयः । वालमेवोप
जीविन्तिश्रीमंतमिवमानवाः ॥ ४७ ॥ वाल्यरम्यमित्यथवद्भयः कल्पयन्ति । तान्मूर्खपुरुषानब्रह्मन्निधगस्तुहृतचेतसः ॥ ४८ ॥
शैशवेगुरुतोभीतिर्मातृतः पितृतस्तथा । जनतो ज्येष्ठवालाञ्छैशवंभयमंदिस्म ॥ ४९ ॥ वाक्यसं० । एवंबहुविधदुःखवात्येनम
यतेजनैः । तस्माद्वाल्याद्विरज्येतस्वश्रेयश्चेदिहैच्छति ॥ ५० ॥ वाल्यान्नायौवनंयातिप्रायेणादोषसंयुतम् । यद्दोषैर्नरक्यातिरति
मचाप्यतस्यजेत् ॥ ५१ ॥ दुःखाव्ययचलभ्यन्तेयोषांसंस्थानविद्यते । तस्मात्ततोविरज्येतश्रेयोथीनरकादिव ॥ ५२ ॥ यौवनस्यचये
दोषास्तस्यदुःखानियानिच । त्यागायशिवरामाभ्यासंक्षेपात्तपिदर्शिताः ॥ ५३ ॥ तद्वाक्यानिलिखामीहविरत्यौवनादपि ।
सर्वतःसारसंचित्यप्रयत्नोयथतोममं ॥ ५४ ॥ शिवगीता० । दृप्तोऽथयौवनंप्राप्यमममथज्वरविद्वलः । गायत्यऽकस्मादुच्चैस्तु
थाऽकस्मात्तुवत्विति ॥ ५५ ॥ आरोहतितरुन्वेगाच्छातानुद्वेजयत्यपि । कामक्रोधमदांशः सन्नकिंचिदपिबीक्षते ॥ ५६ ॥ अस्य

भांसिशिरास्त्रायवामानांमन्मथालये । उत्तानपूतिमंडूकपाटितोदरसनिभे आसक्तः स्मरवाणाऽऽत्तः आत्मनादह्यतेभृशम् ॥ ५७ ॥
 वासिष्ठवा ० । असत्यसत्यसंकाशमचिराद्विप्रलंभदम् । स्वप्नांगनासंगसमयैवनेमेनरोचते ॥ ५८ ॥ आपातमात्रमणसद्भाव
 रहितान्तरम् । वेश्यास्त्रीसंगमप्रस्थयै ॥ ५९ ॥ संनिर्मलापिविस्तारिणापावन्यपिचयैवने । मतिः कलुषतामेतिप्रवृषीवतरंगिणी
 ॥ ६० ॥ तावदेवविवलान्तिरागद्वेषपिशच्चकाः । नास्तमेतिसमस्तैषायावद्यैवनयामिनी ॥ ६१ ॥ हार्दान्यकारधारिण्याभैर
 वाऽकारवानपि । यैवनाऽज्ञानयामिन्याविभेतिभगवानपि ॥ ६२ ॥ हर्षमायातियोमोहात्युक्षः चणभंगिनां । यैवनेनमहानु
 ग्धः सवैनरमगः स्मृतः ॥ ६३ ॥ तेषूज्यास्तेमहात्मानस्तएवपुरुषाभुवि । येसुखेनसमुत्तीर्णासाधेयैवनेनसंकटात् ॥ ६४ ॥ वाक्यसं ० ।
 यैवनेनोक्तमभ्येतिजरानुशक्तिनाशिका । सपः सर्पांतरयद्वद्भोक्तुमभ्येतिवैरतः ॥ ६५ ॥ यैवनेऽस्ति यथादुःखन्दोषाश्चसंतिभू
 रिशः । जरयांतेतथासंत्यऽतस्तत्रापिरतिन्यजेत् ॥ ६६ ॥ ननुकामादिभिर्दोषेणुमास्तुयैवनेसुखम् । वार्द्धिकेतद्भावादैनतदुः
 खस्यसंभवः ॥ ६७ ॥ कार्याशक्त्याभवेदुःखमितिचेन्नयतः सुताः । पौत्राद्याश्चापिवद्वस्यसन्तिकार्यकराः प्रियाः ॥ ६८ ॥ सेव्यमा

नस्युचद्वैदुःखीस्यान्नकथंचन । वार्द्धिक्याद्भरतो नैव विरागः स्यात्तु धीमतः ॥ ६८ ॥ मैवं यतो हि वृद्धानामपि दोषस्तु चित्तागाः ।
 कामाद्या नैव नश्यन्त्यर्थविचारो दिमिर्विना ॥ ७० ॥ विनावस्तु विचारो वार्द्धिक्यमात्रतो यदि । नश्येयुस्तदा वृद्धानवाञ्छेयू रसा
 दिकान् ॥ ७१ ॥ वृद्धानां प्रत्युत वाञ्छा दृश्यते हि विवशेषतः । भोगैः शस्यति सान्वेति भारते समीरितम् ॥ ७२ ॥ भारतवा ० ।
 न जातुकामः कामानामुपभोगेन शस्यति । हविषाशुक्लवत्तमेव मय एवाभिवर्द्धते ॥ ७३ ॥ पूर्णवर्षसहस्रमेव विषयासक्तचेतसः । तथा
 य्यनुदिनं तस्मात्तैश्च भिजायते ॥ ७४ ॥ जीर्यति जीर्यतः केशादंता जीर्यति जीर्यतः । गात्राणि शिथिलायन्ते तस्मात् कृतकणायते
 ॥ ७५ ॥ वाक्यसं ० । जरायां वहवो दोषाः शिवादिभि रपीरिताः । श्लोकांस्तान्निमित्तानद्यविरत्यसंलिखाम्यहम् ॥ ७६ ॥ शिव
 गीतावा ० । महापरिभवस्थानं जरां प्राप्यातिदुःखितः । श्लेष्मणा पिहितो रस्त्रो जग्यमन्नं न जीर्यति ॥ ७७ ॥ भग्नदंतो मंददृष्टिः
 कटुतिक्तकषायमुक् । वातभग्नकाटिग्रीवाकरो रश्चरणोऽवलः ॥ ७८ ॥ गदायुतसमाविष्टः परिभूतः स्वबंधुभिः । वाक्यसं ० ।
 इति शिवेन संप्रोक्ता पुत्राद्यैर्वर्द्धति रस्त्रातिः ॥ ७९ ॥ वृद्धस्य पुत्रपौत्राद्यैः स्यात्सुखमिति यद्वचः । तन्मूर्धेति शिवोक्ता हि ज्ञायते पवप

चिणः ८० दृश्यते चाद्यलोकेऽपि प्रायेण पितरौ सुताः । वृद्धौ ह्यशक्तौ त्यक्त्वा सर्वे तस्त्री सुतादिकान् ८१ वृद्धयथावलीविहस्वदासं
 चाऽप्यऽशक्तिकं । स्वामीत्यजति तद्वच्च वृद्धं दारसुतादिकाः ८२ वृद्धं पितामहं दृष्ट्वा पीत्राद्यावालकाः खलु । प्रत्यतोपहसन्त्येनं सर्वे
 न्ते प्रीततो न च ८३ आसवा० अधः पश्यासि किं वृद्धे किं न वपति तं भुवि । अरे मूढनजानासि गतमेयं न भौक्तिकम् ८४ वाक्यसं० ।
 इति हासोऽपि वृद्धस्याऽऽतैः संप्रदर्शितस्तथा । जरायाश्च विरागाय दोषारामेण दर्शिताः ८५ वाशिष्ठवा० दुःप्रैक्ष्यं जठरं दीनं ह्रीनं
 गुणपराक्रमैः । गन्धर्वोऽपि मिवाऽऽदीर्घगर्धो ह्यभ्येतितिवृद्धकम् ८६ दैन्यदोषमयी दीर्घा हृदि दाहप्रदायिनी । सर्वाऽऽपदा मे कसली
 वाद्वैकवद्वैतेऽसृहा ८७ कथं कदमे किमिवास्वादुस्याद्भोजनं जनान् । इत्यजस्रं जरा चैषा चेतोदहति वाद्वैकं ८८ काचिदस्ति ज
 गत्यास्त्रिन्नामंगलकारी तथा । यथा जराऽऽक्रोशकरी देहजंगलजं वृकी ८९ वाक्यसं० । एवं दृष्ट्वा जरादोषान्विरज्येव ततः सुधीः ।
 स्वदेहादि विरागाय मृत्युदुःखं तथा स्मरेत् ९० मृत्युदुःखानि चोक्ता निरामायश्चीं शिवे न वै । तथैवात्मपुराणेऽपि मृत्युदुःखं प्रदर्शितम्
 ९१ संगृह्णामि तयोश्चात्र श्लोकानप्यद्यकांश्चन । मृत्युदुःखान्यपि श्रुत्वा विरागः स्याद्यथैव नुः ९२ जरया कार्श्यमापन्नो भूत्यौ स निर्निहि

ते सति । इमं देहं परित्यज्याऽन्यं देहं गंतुमी सति ८३ यथैव शकटः स पापि ठरो लूखलादिभिः । संभृतो ह्येतान् मुचन्वैव हंच्छब्दास्तथा
 नरः ८४ वासनाभारसंपूर्णः ऊर्ध्वो च्छ्वासी भवेद्यदा । तदा कुर्वन्व हंच्छब्दान्याति देहादितः परम् ८५ शिवगीता ० दृष्टवाची य
 मायायां संश्रयाद्द्वियमाणाया । मृत्युपाशेन बद्धस्य नातानवोपलभ्यते ८६ संकथमानस्तमसामहर्च्चित्रमिवाविशत् । अरोदन्तदा ज्ञा
 ती नीचते दीनचक्षुषा ८७ हाकांतिहाधनपुत्राः क्रंदमानः सुदुराणम् । मंडूक इव संप्रणमत्युना गीयते नरः ८८ अयःपाशेन कालेन स
 हपाशेन वंधुभिः । आत्मानं शब्दमाणां तमीच्छते परितस्तथा ८९ हिक्कया वायुमानस्य स्वासनं परिशुष्यतः । मृत्युनाऽऽकृष्यमाणस्य नख
 ल्वस्ति परायणम् १०० मातापितागुरुः सुतः स्वजनो भवेति मीयोपमेज गतिकस्य भवेत्यतिज्ञा । एकोपदाव्रजति कमपुः सरोयं वि
 आसवच्च सट्टशः खलु जीवलोकाः १ सायं सायं वा सवच्च संभेताः प्रातः प्रातस्तेन प्रयाति । त्यक्त्वाऽन्योऽन्यं तंच वृच्च विहंगाः यद्वत्तद्वज्रा
 तयोऽज्ञातयश्च २ मर्मसंलुं त्यमानेषु मृच्यमानेषु संधिषु । यद्दुःखं म्रियमाणस्य स्थिरतां तन्मुच्युभिः ३ आत्मपराणावा ० दाससति सह
 स्वाखिवश्चिका एकहेलया । यथा दशतिगात्रेषु पुच्छैः सस्यशसंनिभैः । तथा तज्जायते दुःखं मुमषो देहमोचने ४ कोऽद्यैव संहितात्ति सः

कोऽथःसूच्यःसुतीचणकाः । यादृक्शरीरेणःकुर्युस्तादृग्दुःखंमतेनृणां ॥ ५ ॥ हस्तौपादौचिपंतञ्चभूमिष्ठङ्गतचेतनं । स्वज
 नास्त्रुशेर्चतिकाकंकाकायथातुस्म ॥ ६ ॥ वांधवेषुभृशशब्दान्मुचत्सुयमकिंकराः । नयत्येनयथाराजभृत्याजाता पराधकम्
 ॥ ७ ॥ एवमेतदनौपम्यदुःखं दुर्मागवर्तिनाम् । यथानरकजंदुःखंतादृग्वर्षिततोधिकम् ॥ ८ ॥ ममूषुं मच्छामर्थेतिक्वचिक्वा
 पिप्रबुध्यते । विभेतिचभृशदृष्टादृक्कान्वमकिंकरान् ॥ ९ ॥ तएनभर्त्सयन्त्यादावागत्यपुरतोभटाः । धिक्वामनुष्यदेहस्थयापिन
 स्वात्मघातकं । येनत्वयाशरीरेणनकृतंस्वहितंक्वचित् ॥ १० ॥ परदौषास्त्वयायद्वत्सावधानेननिश्चिताः । सर्वदेवतथात्माकिंच
 णामात्रंनिश्चितः ॥ ११ ॥ अपिचेन्निर्गुणं ब्रह्मज्ञातुंनवभवान्क्षमः । कस्मादुपासनंतस्यनकृतंसुखंदत्वया ॥ १२ ॥ त्वत्कृतंसकलं
 विद्मोदुष्कृतंयमकिंकराः । वासरादिभिरत्यर्थेऽश्रवितंयमसंसदि ॥ १३ ॥ वासरेणससूयणकथितंदिवसाकृतं । चंद्रादिनात
 थाराच्याकथितंनिश्च्यनुष्ठितं । संधयोरपिसंध्याभ्यांसर्वदाभूतपंचकैः ॥ १४ ॥ इदंत्वयाकृतंपापमेकांतिचलतात्विदं । इतिते
 ममसदृशंपापसर्वदंतिहि ॥ १५ ॥ वासराद्यायमचराःसर्वःसहचराःसदा । त्वादृशायाव्रजनन्तिमोहितादेवमायया ॥ १६ ॥

इत्य॥ दधयगन्युक्ता॥ ध्वापाशः सुदाक्षः । कशादिभिश्च संताड्य नयनियमसादनम् ॥ १७ ॥ वाक्यसं० । एवंमथोहिदुःखानि

संश्लेषात्सङ्गहीतानि विरत्येता निदेहतः ॥ १८ ॥ पापिनोऽगादि रागादुःखानिरकस्य च । उक्ता न्यात्म

पुण्यैः श्लाकान् अनुव्रजे ॥ १९ ॥ आत्मपुराण० । अनेकशतकोटीनां योजनानियमालयम् । स्वत्येनैव सकालेन नीयते यम

किं करै २० अत्र दुःखान्येकानिमित्तानां यमशासनात् । भवन्ति तानि कोनामवक्तुं श्रुतञ्च वाच्यम् ॥ २१ ॥ दंष्ट्रिणां शूकरादी

क्षणात् । उपद्रवो महाभागयमराजपुरस्साहि ॥ २२ ॥ पृथिविष्ठादिपूणानां नदीनामपिलंघनम् । निमज्जनञ्च

तत्रैव तत्र चिद्वक्रादितोभयम् ॥ २३ ॥ बहिःशस्त्रजलेनानां वायोश्चापि विकारतः । यमार्थो हि नरकादुःखदाः पापकारिणाम्

२४ अनकाका पथ च वनादिषु । क्रूरैः पुनरकेष्वेव दुःखान्यामोति दुष्कृती ॥ २५ ॥ एवं स नारकं दुःखमनुभयाथ काल

दुष्काः २६ लोकाभेतं पुनर्ब्रजेत् ॥ २६ ॥ सुकृती च तथा स्वर्गह्यनुभयमुखं भहत् । सुकृतान्ते पतत्यसिंक्षो कोपजन्य

२७ सञ्चैव प्रसंगेन पुण्यस्मापीह दर्शितम् । विरत्यैव चक्रस्य रूपञ्चाप्यद्वयदृश्यते ॥ २८ ॥ योगत

त्वोपनिषन्मन्त्रः । यः स्तन्यं पवपीत्वापि निष्पीड्य च यो धरान् । यस्मिन् जातो भगो पर्वन्तस्मिन्नेव भगे रमेत् ॥ ३९ ॥ यामाता सा पुन
 र्भायाया भार्या जननी हि सा । यः पिता स पुनः पुत्रो यः पुत्रः स पुनः पिता ॥ ३० ॥ एवं संसारचक्राणूकपचक्रघटा इव । वाक्यं स ० । स्म
 तो यान्ति जन्मानि ति श्रुतयोपि संजगुः ॥ ३१ ॥ एवं देहाद्विरागेण जगच्चक्रस्य शान्तये । गर्भादिनिरयान्तेषु भवद्दोषादिदृक् सुधीः ॥ ३२ ॥
 तथा मृत्योश्चिह्नानि तस्याऽऽगमनतः पुरा । ज्ञात्वा यत्ते तमोश्चाथ सुधीः शास्त्रप्रमाणतः ॥ ३३ ॥ स्कन्दपुराण ० । सूत उ ० । अथा
 तः संप्रवक्ष्यामि समासेन न विस्तरात् । येन ज्ञानविशेषेण मृत्युं पश्यन्ति ते देहिनः ॥ ३४ ॥ सोमछायां भ्रुवञ्चैव महापथमरुंधतीम् ।
 अपश्यन्वत्सरादूँडनजीवितिनसंशयः ॥ ३५ ॥ कपोतो वाथ गद्रुवाकाको वायुर्दिमूर्द्धनि । स्थितः क्रथादं संज्ञो वाषण्मासेन विन
 श्यति ॥ ३६ ॥ दर्पणे वा जले वाऽपि परेषां वाऽथ चक्षुषि । अशिरस्कृतं थात्मानं पश्यन्मांसं न जीवति ॥ ३७ ॥ कृक्षाः कृक्षां वराः स्वप्ने
 श्यामवस्त्रधराः स्त्रियः । येनैव सह गच्छन्ति दक्षिणां स न जीवति ॥ ३८ ॥ कृक्षैर्विकेशैः पुरुषैः स्वप्ने यः पीडितः पुमान् । पाषाणैस्तुल्यते
 यस्तु मृत्युस्तस्य गृहं गतः ॥ ३९ ॥ घोषं न शृणुयात्क्लृण्व्योर्तिनं चेन पश्यति । श्वभ्रे यो निपतस्त्वमेतस्मृत्युर्गृहं गतः ॥ ४० ॥ यस्य वै

भुक्तमात्रस्य हृदयपीडतेच्छुधा । जायते दन्तघर्षश्च गतायुरचनसंशयः ॥ ४१ ॥ वाक्यसं० । इत्यादिस्कादंगैश्चोक्तैर्मुक्त्वाऽऽगमनवो
 धकैः । मृत्युकालाऽपरिज्ञानाच्चिरजीवितवाञ्छया ॥ ४२ ॥ विरागः स्यात्कथं पुंसद्वैतिशं कानिराकृता । तस्माद्देहादितः शीघ्रं विर
 जेद्दिहबुद्धिमान् ॥ ४३ ॥ विनैवारिष्टवोधैः प्राग्जन्माऽभ्यासतो नरः । मोक्षाय शुक्देवादिवद्यते तोत्तमः सर्वैः ॥ ४४ ॥ विवि
 धारिष्टवोधाद्यपरोक्षितादिवत्युमान् । यतते दुःखनाशाय विज्ञेयः स तु मध्यमः ॥ ४५ ॥ ज्ञात्वापि मृत्युचिह्नानि भोग्यान्यो न जिह्वा
 सति । स चाऽधमो नरो ज्ञेयः पितृवितृष्णमिसंनिभः ॥ ४६ ॥ यानि दुःखानि जीवस्य प्रागिह दर्शितानि तु । तानि देहाभिमानेन
 तस्मिन्नेवातिरागिणः ॥ ४७ ॥ भवन्ति देहिनीयस्मात्तस्माद्देहेरित्यजेत् । भोगश्च येरतित्यक्त्वा भोग्येष्वपि च ताल्यजेत् ॥ ४८ ॥ सोऽ
 कामयत जीवात्मा जायते स्यादथांगजः । मे स्याद्विचमिति श्रुत्या भोग्येष्वक्तो रतेः क्रमः ॥ ४९ ॥ एवं च विविधभोग्येषु प्राथम्ये योषिता
 श्रुतं । तस्मात्ताभ्यो विरागार्थं स्त्रीनिन्दा तावदुच्यते ॥ ५० ॥ योषितोरूपवत्पत्रानुडा किनीभ्योऽधिकं भयम् । डाकिन्यो घ्नन्ति वै वा
 लान् सानुहन्त्याऽऽसयैव नान् ॥ ५१ ॥ स्त्रीसंगादुद्विजेद्वाग्नीसंगादप्यधिकं बुधः । व्याघ्रीहन्त्येकवारं हि योषिद्वितिरं मुहुः ॥ ५२

व्याथ्यऽत्तिहिनरन्दन्तनार्थऽत्तितैर्विनापितम् । योनिर्ध्रेणचाऽदलमदलमिति वभ्रुतेः ॥ ५३ ॥ व्याथ्यऽहतो न नायाति न रका
 दीन्भरस्त्रियः । संभोगाद्यातितान्कामीत्यादिकं भारते स्मृतम् ॥ ५४ ॥ भारत ० परदारानगंतव्याः सर्ववशाषु कर्हि चित् । नहीदृ
 शमनायुष्यं लोको किंचन विद्यते ॥ ५५ ॥ यादृशं पुण्यस्य ह परदारोपसेवनम् । यावन्तोरोमकूपाः स्युः स्त्रीणां गात्रेषु निर्मिताः । तावद्वपस
 ह स्वाणि नरकं पर्युपासते ॥ ५६ ॥ परदाराऽभिमघतुश्रुत्वा जायते वैवृकः । श्वशुरालस्ततो गृध्रो व्यालः कंकोवकस्तथा ॥ ५७ ॥ स्मर
 णाज्जायते कामो विधूना धियनाशनः । दर्शनाद्वचनात्स्यशास्त्रास्मादेष न संभवेत् ॥ ५८ ॥ कृत्या ह्येताधोररूपामोहयन्त्यविचक्षणान्
 न । रजो ह्यन्तर्हितामूर्त्तिरिन्द्रियाणां सनातनी ॥ ५९ ॥ अन्तकः पवनो मृत्युः पातालं वडवामुखम् । चुरधारा विषं स पौर्वहिरि
 त्येकतः स्त्रियः ॥ ६० ॥ नामिस्तु प्रपतिकाष्ठानां ऽपगानां महोदधिः । नान्तकः सर्वभूतानां नृपसां वामलोचना ॥ ६१ ॥ वाक्य
 सं ० । बहुना किमिहोक्तेन स्त्रीसंगः त्वत्सर्वदेहिनाम् । प्रायेण जायते दुःखं स्त्रीसंगं सन्त्यजदतः ॥ ६२ ॥ स्त्रीमूलाः पण्डितैः प्रोक्ताः क्लो
 शाः प्रायेण देहिनाम् । शंभुब्रह्मादिदेवानामन्येषां काकथानुगाम् ॥ ६३ ॥ सन्धृतमोहिनीं वैशं विशुद्धं वैवशंकरः । मोहिनीं नु

सन्ध्यावनकामात्तः शुक्रमत्यजत् ॥ ६४ ॥ एवञ्चेष्टयदाजाताततः क्लेशोऽधिकोऽस्यकः । इतिस्त्रीभ्योविरत्यथभागवतसमीरि
तम् ॥ ६५ ॥ ब्रह्माचस्वसुतादृष्टाकामाद्याकुलतांगतः । मगरूपेणताभ्यावनसशिवेननिवारितः । इतीशमहिमस्तोत्रेगंधर्वनि
मितेश्रुतम् ॥ ६६ ॥ अहल्यागमनादिंद्रः सहस्रभगवानऽभूत् । इत्यप्युक्तपुराणेश्रीभागवतशुकेनैव ॥ ६७ ॥ चंद्रश्चन्द्रगुरोः पत्नी
मातृसमांसमागमत् । तन्निमित्तमहायुद्धमिंद्रादीनांसहसुरैः ॥ ६८ ॥ चन्द्रपक्षाश्रितैः क्रूरश्चन्द्रेणापितथाश्रुतम् । भारतेऽ
तोमनुध्याणांस्त्रीसंगिनान्नुकाकथा ॥ ६९ ॥ ऋस्यश्रृङ्गस्तथावाल्याद्वह्मचारीवनेवसन् । अंशितो ब्रह्मचर्यात्सनारीभिरित्यपिश्रु
तम् ॥ ७० ॥ नारदो ब्रह्मचारी सनसञ्जयाऽपत्यरागतः । शापितः पर्वतेनासौवानरमुखतांगतः ॥ ७१ ॥ भृगुपुत्रस्तथाशुक्रो मह
तितपसिस्थितः । स्वर्गस्त्रीदर्शनादेवसंभ्रष्टो ब्रह्मचर्यतः ॥ ७२ ॥ ब्रह्मचर्यात्परिभ्रष्टः भुक्त्वा स्वर्गं स्त्रियन्ततः । लब्धवान्वहुजन्मा
नीतिवासिष्ठे समीरितम् ॥ ७३ ॥ विश्वामित्रस्तपोनिष्ठो न भूतस्त्रीसुखोपिसन् । स्त्रीसङ्गात्तपसोभ्रष्टः सोऽजीजनच्छकुन्त
लाम् ॥ ७४ ॥ शतभिषाभिधोरारागाङ्गंगदर्शनत् । ब्रह्मणाशापितस्तस्यलोकाद्भ्रष्टो भवंगतः ॥ ७५ ॥ भुवंप्राप्यससञ्जातः

शतनुनामकोनूपः । इतिगाथाद्वयञ्चोक्तिभारतेह्यादिपर्वणि ॥ ७६ ॥ षष्ठिसहस्रसंख्याकाऋषयश्चतुषोऽपधनाः । स्वर्गस्त्रीदर्शनादे
 वमुष्टिभिर्मरणांगताः ॥ ७७ ॥ मदीयेयमदीयेयमितिवादात्परस्परम् । गीतायादशमाध्यायमहात्म्यइतिकीर्तितम् ॥ ७८ ॥
 वृन्दायाःसङ्गतोविष्णुःसाक्षादपीश्वरःस्वयम् । पाषाणत्वंगतोहीतिश्रुतंपद्मपुराणके ॥ ७९ ॥ रामावतारमापन्नोविष्णुःस्त्रीसं
 गिनास्वयम् । संदर्शयन्महाक्लेशंहसीतइतिचाब्रवीत् ॥ ८० ॥ श्रीकृष्णोपिस्वयंविष्णुर्गोपीःस्क्रन्धेनसंवहन् । स्त्रीसंगिनामहा
 दुःखन्दर्शयामासलीलया ॥ ८१ ॥ इत्येवमादिकागाथावद्भ्यःशास्त्रेषुसंश्रुताः । तासामिदंहितात्यथस्त्रीसंगनात्यजैस्त्वधीः ॥
 ८२ ॥ स्त्रीणान्दोषास्त्वनंतास्तान्वक्तुंशक्येतकःपुमान् । संचेषेणतथाप्याप्तैस्त्वैराग्यायदर्शिताः ॥ ८३ ॥ तद्वाक्यलेखनेना
 चनारीदोषप्रदर्शनम् । क्रियतोहिस्वतोनाहन्तदोषगणनेपटुः ॥ ८४ ॥ आसत्वा ० । अनृतंसाहसंमायामूर्खत्वमतिबोभता ।
 अशुचिर्त्वंनिर्दयत्वंचस्त्रीणान्दोषाःस्वभावजाः ॥ ८५ ॥ दर्शनाद्वरतेचिच्छशनाद्वरतेवलम् । मैथुनाद्वरतेवीयेनारीप्रत्यक्ष
 राक्षसी ॥ ८६ ॥ भगेनचर्मखंडनदुग्धनब्रणेनवै । खंडितंहिजगत्सर्वसदेवाऽसुरमानुषम् ॥ ८७ ॥ तच्चमुद्यारमन्तेयसदेवा

सुरमानवाः । तेयानिनरकधोरसत्यमेवनसंशयः ॥ ८८ ॥ गौडीपैष्टीतथामाध्वीविघ्नेयात्रिविधासुरा । चतुर्थीस्त्रीसुराश्च
 याययेदंमोहितजगत् ॥ ८९ ॥ चर्मखंडद्विधाछिन्नमपानोद्गारवासितम् । तच्चमूढारमनियेप्राणैरपिधनैरपि ९० ॥ स्त्रीणां
 मवाच्यदेशस्यस्त्रिन्ननाडीब्रणस्यच । अभेदपिमनोभेदाज्जनः प्रायेणवच्यते ॥ ९१ ॥ सत्कारोच्छ्वासमन्त्रेणभुजं
 गदलनोक्तया । कांतयोद्वियतेजतुःकरभ्येवोरगोविलात् ॥ ९२ ॥ जन्मपल्लवमत्स्यानांचितकहर्मचारिणाम् । पुंसंदुवा
 सनारज्जनरीवडिशपिडिका ॥ ९३ ॥ ज्वलतामतिदूरेपिसरसाञ्चपिनीरसा । स्त्रियोनरकाऽऽग्नीनामिन्धनंचारुदाशणं ॥
 ९४ ॥ इतःकेशाहतोरक्तमितीयंप्रमदातनुः । किमेतयानिर्निदितथाकरोतिविपुलाशयः ॥ ९५ ॥ वासोविलेपनयानिलालिता
 निपुनःपुनः । तान्यंगान्यंगलुठंतितश्रब्धदाःसर्वदेहिनाम् ॥ ९६ ॥ आपातरमणीयत्वंकलकल्यतेस्त्रियः । ममतदर्पिनास्त्यत्र
 मुनेमोहैकारणम् ॥ ९७ ॥ सर्वपादोषरत्नानांसुसमुद्भिक्कयानया । दुःखशङ्खलुयानित्यमलमलमस्तमस्त्रिया ॥ ९८ ॥ यस्यस्त्री
 तस्यभोगेच्छानिस्त्रीकस्यक्षभोगम् । स्त्रियत्यक्ताजगत्यक्तेजगत्यक्तासुखीभवेत् ॥ ९९ ॥ वाक्यसंग्रहकृद्वा० । सर्वैरेवातवाक्यैः

प्रागेवमेवात्र निश्चितं । प्रायेण देवमुखानां भवार्णवनिमज्जने ॥ ३०० ॥ नाथ्योऽत्युदकचक्राणि ह्येतो विवेकदासजम् । भवाब्धेः
 संतितीर्षनास्तीत्यागप्लुवमाश्रयेत् ॥ ३०१ ॥ प्रायस्स्त्रीसङ्गिनन्दुः खनैव तस्यागिना नुततत् । क्वचिच्छ्रुतं गृहादीनामावाल्या
 दल्लचारिणाम् ॥ ३०२ ॥ अन्वयव्यतिरेकाभ्यामेवं प्रायेण योषिताम् । सङ्गाद्ववन्ति संक्षोभाः पुंसां विवृतचेतसाम् ॥ ३०३ ॥ तत्सन्निध्यं
 ततस्त्वह्नाश्रयोर्धीदूरतो वसत् । नारी तत्संगि सङ्गेन चित्तं विप्रक्रियते यतः ॥ ३०४ ॥ स्त्रीनिन्दादर्शिता ह्येवंपुत्रनिन्दाथकथ्यते ।
 चितातोऽधिकचिन्ताया हेतुः पुत्रैषणा यतः ॥ ३०५ ॥ यावद्यस्य न जायेत सुतस्तत्तावद्दहत्यमुम् । जन्मोत्तरं तथा तातं स्वरक्षार्थं हि चि
 न्तया ॥ ३०६ ॥ अपुत्रः पुत्रिणो दृष्ट्वा चेत्थन्दह्येतो निशम् । कृतपुण्या इमे धन्याः पाप्योऽस्य हम् अपुत्रकः ॥ ३०७ ॥ स्यादुपायेन येनैव सुतो
 ममापितं त्वहम् । कारिण्याभ्यदयत्नेनैव चिन्तयति नित्यशः ॥ ३०८ ॥ सुतेच्छया स दास्तौ तिविस्वादी नो च दानपि । याचेते च सुतन्ते
 भ्यो मुखं स्तक्रं नृपाद्यथा ॥ ३०९ ॥ तत्र स दास्तुतो जातो यदि स्वारब्धसंक्षयात् । नष्टो वा लस्तदा मोहात्तेषु श्रद्धां त्यजत्ययम् ॥ ३१० ॥
 सात्विकेषु स देवेषु श्रद्धान्नात्वाथ राजसान् । यच्चादीं स्तेवते मूढः सुतेच्छया त्वहं निशम् ॥ ३११ ॥ तेभ्योऽपि न सुताऽऽसिञ्चेत्तत्र क्वाताना

शुपण्डितान् । ज्योतिःशास्त्रस्य सर्वं च न पृच्छत्ययमुमुक्षुवत् ॥ १२ ॥ येनोपायेन भो विप्राश्चिरायुमसुतो भवेत् । तमुपायं वदध्वमिज्यो-
तिःशास्त्रानुसारतः ॥ १३ ॥ चिरायुयत्र सा दाद्वः सुतो मे स म्मा विष्यति । तमहंपूजयिष्यामि धनवाक्कायमानसैः ॥ १४ ॥ इत्यन्तद्व-
चनं श्रुत्वा ग्रहपूजां वदन्ति । बहुधनादिभिः साध्यां तदेत्यच्चिन्तयत्ययम् ॥ १५ ॥ इमे तु लोभिनि विप्रामद्वनसं जिह्वां धिषवः । यतो
बहुधनैः साध्यां पूजां वदन्ति मे छलात् ॥ १६ ॥ इति संचिन्त्य तां स्युक्त्वा धनव्यभया दयम् । सर्वतोऽङ्गादिदानेन भिक्षून् युचाशयां नि-
शम् ॥ १७ ॥ तेभ्योऽपि न सुताऽऽप्तिश्चैत्यरित्युक्त्वा यथानपि । कुरुते च व्रतादीन् सपुत्राशयैव संयुतः ॥ १८ ॥ तैरपि न सुताप्तिश्च
तदा युद्रान् पिशाचकान् । वेदं श्रद्धां परित्यज्य ग्रामशनिष्वपि सेवते ॥ १९ ॥ स्वद्विजत्वं सर्वस्वसुतो त्यक्त्वा अभिलाषया । पिशा-
चसेवकानीचायद्वदन्ति करोति तत् ॥ २० ॥ मांसमद्यादिकान्तेभ्यो ददात्ययं यथैषि तम् । तदा म्रयां पिशाचां म्रश्रद्धया स्वयमिति
च ॥ २१ ॥ एवं बहुविधोपायैः काश्चिद्विलभते सुतम् । काश्चिद्वनैवमभ्येति हृत्पिच्छिन्ता सुतेऽपनाम् ॥ २२ ॥ संजाते यं गजेतेषां चि-
न्ता प्रत्युत वर्धते । तज्जीवनाय बह्वत्पुचिणो दहते तु सा ॥ २३ ॥ भैरवशीतलादीन् स्तोत्रादीन् स्तदाहनांस्तथा । अन्नं न्यास-

जरक्षार्थद्विजाअपिपरिशवत् ॥ २४ ॥ ननुयैवनमापन्नाः पुत्राः सुः सुखदायिनः । इति चेन्नियमो नायं व्यभिचारस्य दशनात् ॥ २५ ॥
 कंसेवक्ष्याहिबृहस्पितरमुग्रसेनकम् । भूरज्यमकरोदुष्टइति भागवतस्मृतम् ॥ २६ ॥ दीर्घतमच्छेषः पुत्रास्तु वक्ष्यारज्युभिर्दृ
 ढम् । नद्याचिच्चिपुराक्रूराः स्वल्पापराधकारणात् ॥ २७ ॥ इति च भारते प्रोक्तमाकर्ण्येयपुराणके । तथोक्तवान् स्ववचान्समा
 धिनामकोवर्णिक् ॥ २८ ॥ देवीमहात्म्ये । समार्धिनामवश्यो हमुत्पन्नो धनिनाकुले । पुत्रदारैर्निरस्तश्च नलोभाद्दुरा
 त्मभिः ॥ २९ ॥ विहीनः स्वजनैर्दारैः पुत्रैरादायमेधनं । वनमभ्यागतो दुःखी निरस्तश्चासवन्धुभिः ॥ ३० ॥ वाक्यसं ० ।
 युवानः सुनवोऽप्येवंपिचोः प्रायेण दुःखदाः । तथापि तेषु नोप्रीतिन्यजर्त्तिरा गिणोजनाः ॥ ३१ ॥ यथापुत्रास्तथैवान्येवान्धवाश्च
 पिदुःखदाः । तस्मात्प्राञ्च उपेक्ष्येत यूकादिवत्सुतादिकान् ॥ ३२ ॥ नन्वीशं तपसाऽऽराध्य व्यासः सुतमवाप्तवान् । सगरश्च
 तथापुत्रान्सौमदत्तिञ्च तत्पिता ॥ ३३ ॥ भगवांश्चाऽऽसवान् कृत्स्नपुत्रं शशप्रसादतः । पुत्रैः प्रद्युम्नसां वा स्वावित्यादिभारते
 स्मृतम् ॥ ३४ ॥ पुत्रस्यपितुरात्मत्वात्स उपेक्ष्यः कथं भवेत् । पित्रात्मापुत्रनामेतीत्यतरेयश्रुतिर्जगौ ॥ ३५ ॥ सोऽस्यात्माऽयं सुपु

गेयं कर्मभ्यः प्रतिधीयते । अथास्येतर आत्माऽयं कृतकृत्यो जहात्यऽसूनुं ॥ ३६ ॥ श्रुतिश्चान्यातथैवास्मिन्सूतिश्चापियतोऽस्यतः ।
 कार्यो धर्मः सुतोऽत्यच्येनोपेक्षाऽस्य कदाचन ॥ ३७ ॥ मंत्रः । पतिर्जायां प्रविशति गर्भो भूत्वा स्वमातरम् । तस्यापुनर्नवो भूत्वा दशमे मा
 सि जायते ॥ ३८ ॥ सूतिः । अपुत्रस्य गतिर्नास्ति स्वर्गनवचनेन ह च । येन केनाप्युपायेन कायजन्म सुतस्यैव ॥ ३९ ॥ वाक्यसं ० ।
 मैवं त्वदुक्तं गाथानां श्रुतिस्त्वोक्तं तथापुनः । पुत्रेष्टेऽर्थे वा दत्त्वा त्वाथ तात्पर्यतानि हि ॥ ४० ॥ पितुरात्मवपुत्रश्चेत्स दाकं सार्दिभिः
 कथम् । स्वदुःखायोगेन दद्याद्वा हतिं त्वमीरय ॥ ४१ ॥ गतिश्चब्देन मोक्षो वा लोके द्वयसुखं हि वा । नाद्यः पुत्रवतां मुक्तौ मुक्ताः स्युः
 श्वा दयोऽखिलाः ॥ ४२ ॥ शुक्रदेवगुहादीनां वधश्च त्वन्मते भवेत् । पुत्राभावाच्छुक्रादीनां श्वादीनां पुत्रसत्त्वतः ॥ ४३ ॥ न द्वितीयः
 कुपुत्रेषु अर्थाभिचारस्य दर्शनात् । धर्मण पुत्रलाभः स्यादित्यपि नियमो न हि ॥ ४४ ॥ श्वादीनामपि दृश्यं ते सुनवो बहवो यतः । तैस्ते
 भ्यः काऽकृतो धर्म इति निर्णयतो वद ॥ ४५ ॥ धर्मात्सत्युत्तलाभः स्यादिति चेन्न यतः किल । व्यभिचारस्त्वदुक्तेस्तु भारते स्फुटमपि रितः ॥
 ४६ ॥ भारतवा ० । देवानिष्टातपस्तप्त्वा कृपणैः पुत्रगर्हिभिः । दशमासान् अरिष्टृता जायन्ते कुलपांसनाः ॥ ४७ ॥ प्रसक्तः पुत्रपशुषु

धनधान्यसमाकुलः । स्नेहपाशसितोमूढो नमोच्चायकल्पते ॥ ४८ ॥ स्नेहेन तिलवत्सर्वसर्गचक्रो निपीड्यते । तिलपीडेरिवाऽऽ
 क्रथ्यक्ते शरज्ञानसंभवैः ॥ ४९ ॥ जीवलन्तमपि चैव न भरणे रक्षणे तथा । असमाप्ते परित्यज्यपश्चादपि मरिष्यति ॥ ५० ॥ एवं विजा
 नन्तो कोऽस्मिन्कः कस्येत्यभिनिश्चितः । मोक्षे निवेशय मन इति राज्ञो द्विजो ब्रवीत् ॥ ५१ ॥ वाक्यसं० । पुत्राय स्माद्विसर्वपां जायते
 स्वशुभाऽशुभः । पित्रो धर्मविना तस्मादुपेक्ष्य स्तेममुच्चुभिः ॥ ५२ ॥ तस्मान्नृदेहमासाद्य स्वमोक्षस्याभिवाञ्छया । यूकादिवत्सुता स्या
 ज्याः शङ्खुलावच्च वांधवाः ॥ ५३ ॥ सुतवांधवनिन्दं वंप्रागिह समुदीरिता । अतस्क्रमानुसारं एवित्तनिन्दायवच्च्यते ॥ ५४ ॥ ननु मो
 क्षो धनेन स्याच्छ्रीमता किन्नुदुर्लभम् । इत्यादौ लोकादिमावर्थागमाश्रयेत् ॥ ५५ ॥ मैवं मोक्षस्य सिद्धत्वा न्न कनाथ्यस्ति साध्य
 ता । मोहाऽऽवृतोऽद्वयानन्दः कैश्चित्प्रागेन लभ्यते ॥ ५६ ॥ ननु ज्ञानस्य वित्ते न मानजत्वा न्न साध्यता । मुक्तैस्तु धनसाध्यत्वं स्यात्सुख
 त्वेन हेतुना ॥ ५७ ॥ मैवमारण्यकेश्रुत्यामैत्रयीब्राह्मणेयतः । मोक्षस्य वित्तसाध्यत्वं साक्षादेव निराकृतम् ॥ ५८ ॥ अमृतत्वस्य ना
 शास्ति वित्तेन त्याद्यथा तथा । न धनेनाऽमृतत्वमानशुरिति जगौ श्रुतिः ॥ ५९ ॥ यत्तत्तं श्रीमता किन्नुदुर्लभमिति तन्मूषा । बुद्राण्य

साः पिसुतादीनियतो धनेनैतिना ॥ ६० ॥ सृजयश्चित्रकेतुश्च राजानौ चक्रवर्त्तिनौ । पुञ्चधनेननाऽऽप्तौ तं प्राप्ता नारदवाक्यतः ॥ ६१ ॥

२७ धनेन गधिपुत्रश्च भ्रातृगणैर्नवलब्धवान् । महता तपसा तेन तत्त्वाऽवाप्तमिति श्रुतम् ॥ ६२ ॥ परीक्षितस्तथाराजानष्टयुक्नुविशप
तः । धनेन लब्धवान् द्यौरत्येव भारते श्रुतम् ॥ ६३ ॥ आरोग्यं चापि काश्चिद्भानप्राप्नोति धनेन वै । विचित्रवीर्यं आसीद्विरोगात्तः
शल्लनोऽसुतः ॥ ६४ ॥ नामोत्तिकाञ्जिकायेनेनामृतं लभेत्कथम् । प्रयत्नेनेति दृष्टांतोऽप्यत्र बोध्यः कुवादिभिः ॥ ६५ ॥ दृश्यन्ते धनि
नो लोके पुत्राभावादिपीडिताः । दोषाश्च धनतद्गतां भारतादिषु हीरिताः ॥ ६६ ॥ भारतवा ० । ईहा धनस्य न सुखं लब्ध्वा चित्ता
चमयशी । लब्ध्वा नाशो यथा मृत्युर्लब्धं भवति वानवा ॥ ६७ ॥ धननाशो महद्दुःखं मन्येत् सर्वमहत्तरम् । ज्ञातयो ह्यवमन्यन्ते मित्राणि च
धनाच्चरतम् । धने सुखकलाया तु सापि दुःखाय केवलम् ॥ ६८ ॥ धनवान् क्रोधलोभाभ्यामाविष्टो नष्टचेतनः । तिर्यगीच्छः शुष्कमुखः
पापको भुक्कुटीमुखः ॥ ६९ ॥ निदश्नश्च घरोष्ठश्च क्रोद्धो दाक्षणाभिघाता । कस्तमिच्छेत्पारिद्रष्टुं दातुमिच्छति चेन्महीम् ॥ ७० ॥ वासि
ष्ठवा ० । न तादृशं जगत्यास्मिन्दुःखं नरककोटिषु । यादृशं यावदायुष्मन्मर्थोपाजनशासनम् ॥ ७१ ॥ भागवतवा ० । अर्थस्य सा

धनेसिद्धेऽलक्ष्मिर्दक्षिणेऽथ । नाशोपभोगश्चायासस्तृप्तसिद्धिर्नाशमो नृणाम् ॥ ७२ ॥ स्तेयं हि साऽनृतन्दम् । कामः क्रोधः योमदः
भिदो वैरमविश्वासः संस्पृहाय सना निच ॥ ७३ ॥ एते पञ्चदशाऽनया ह्यर्थमूलामतानृणम् । तस्मादर्थमनया स्वयं योऽर्थी हरत
स्वर्जते ॥ ७४ ॥ वाक्यं ० । धनिनो रोगिणः प्रायो दृश्यन्ते च द्विवर्जिताः । राजचोरादिभ्यो भीता अन्योन्यैर्विरागो भूशम् ॥ ७५ ॥
तस्माद्विचैषणात्याज्यापुत्रैषणैर्वसवथा । मोक्षाख्यमुखलाभाय मुमुक्षुभिः प्रयत्नतः ॥ ७६ ॥ ननु विषाधनाद्यानां राजचौरादितो
स्तुभीः । राजानां स्तिततो भीतिर्यतस्ते वलिनः स्वयम् ॥ ७७ ॥ तस्माद्राज्याद्विरागस्तु न कर्तव्यः सुखे सुना । इति चेन्न यतो राज्ञो
भारते दुःखमीरितम् ॥ ७८ ॥ भारतवा ० । परतन्त्रः सदा राजा स्वल्पे सोऽपि प्रसज्यते । संधिविग्रहयोगेषु कुतो राज्ञः स्वतन्त्रता ॥
७९ ॥ स्वसु कामो न लभते स्वसुं कार्यार्थिभिर्जनैः । शयने वाप्यनुज्ञातः सुप्त उल्लाप्यतेऽवशः ॥ ८० ॥ साह्याऽऽलम्भपिव प्राशज्जुहु
ह्यमीन्यजेत्यपि । ब्रवीद्दिशूणाचापीति विवशः कार्यते परैः ॥ ८१ ॥ अभिगम्याऽभिगम्येन्याचने सततं नराः । न चाप्युत्सहते दातुं
वित्तरक्षीमहाजनान् ॥ ८२ ॥ दाने कोशच्छयोप्यस्यैव रक्षाऽप्रयच्छतः । क्षणेनास्योपवर्तते दोषो वैराग्यकारकः ॥ ८३ ॥ प्राज्ञां

क्षूरंस्तथैवान्येनैकस्थानेऽपिशङ्कते । भयमप्यऽभयेरात्रोयैश्चनित्यमुपास्यते ॥ ८४ ॥ हतोदेशः पुरन्दरं प्रधानं कुञ्जरोमतः ।
 लोकसाधारणेष्वापि मिथ्याज्ञानेन तप्यते ॥ ८५ ॥ अमृतोमानसैर्दुःखैरिच्छाद्वेषभयोद्भवैः । शिरोगादिभिरौगैस्तथैवाभिनि-
 मंचिभिः ॥ ८६ ॥ इदं स्तैस्तैरुपहतः सर्वतः परिशङ्कितः । बहुप्रत्यर्थिकं राज्यमुपास्ते गणयद्भिः ॥ ८७ ॥ तदल्पसुखमत्यथ
 बहुदुःखमसारवत् । तृणाऽग्नियज्वलनप्रस्थं फेनवद्वृद्धं निभम् । को राज्यमभिपद्येत प्राप्य चोपशमं लभेत ॥ ८८ ॥ साहमेतानि क-
 र्माणि राजदुःखानि मेथिल । समर्थाश्च तशो वक्तुमशक्यं यथापि सहस्रशः ॥ ८९ ॥ ततोऽप्रवीक्षुः खड्गधारो दिव्यो न च क्षुण्णतमम् । पश्य
 राजा गतिं विप्रलोकैश्चैव तनुचक्षुषा ॥ ९० ॥ ततो राजसहस्राणि मन्त्रानि निरयेत दा । दूरादपश्यद्विप्रः स दिव्ययुक्तेन चक्षुषा ॥ ९१ ॥
 वाक्यसं । इत्यं विचक्षुः दुष्टत्वं विज्ञाय भारतादितः । स न्यजेद्वै हं कर्माभोग्यन्त इव पारलौकिकम् ॥ ९२ ॥ न नैव हि कस्य भोग्यस्य दुष्ट-
 त्वादुक्तुहेयता । अदुष्टत्वाद्ब्रह्मेयत्वं स्वर्गभोग्यस्य संभवत् ॥ ९३ ॥ अपामसो मम च यमियाद्याः श्रुतयो जगुः । स्वर्गभोग्यस्य नित्यत्व-
 न्नाथा दिव्यसुखात्मताम् ॥ ९४ ॥ श्रुतिः । स्वर्गलोके न भयं किंच न । स्तिनत च त्वं जराया विभेति । उभेतीर्त्वाऽऽशनायापि पासे शोका-

तिमोमोदतेस्वर्गलोके ॥ ८५ ॥ वाक्यसं० । तन्नस्वर्गसुखं यस्मादनित्यमहिमकथया । राजसत्वाच्छ्रुतिश्चात्रप्राकृतद्वयेत्युदाह-
 रता ॥ ८६ ॥ तत्सुखं तिशयश्चापि दर्शितस्तैस्तरयेके । सैषेत्यादिकथयामृत्यातोपि स्वर्गसुखं क्षयी ॥ ८७ ॥ भीतिश्चापि विराजो-
 भ्युत्तापितुः सकाशतः । स्वादनादिनिमित्तेन तमित्यादेरिह वाक्यतः ॥ ८८ ॥ स्वजनकाच्च भीर्नास्ति शूकरादेरपि क्वचित् । ऋते
 रोषणजानेः सायादृश्यासीत्यजापतेः ॥ ८९ ॥ तथेन्द्राद्विदेवानां जगदीशद्वयं श्रुतम् । तैत्तरीयसूत्रेण भीतानां स्यात्सुखं कु-
 तः ॥ ९० ॥ मन्त्रः । भीषास्माद्वातः पवते भीषो देति सूर्यः । भीषाऽस्यादग्निश्चेन्द्रश्च मृत्युर्धावति पञ्चमः ॥ ९० ॥ वाक्यसं० ।
 इन्द्रवातादयो ह्येवं भयाऽऽविष्टाय दातदा । पित्रादीनां तु भीतत्वं किमुत न्यायदौकितम् ॥ ९१ ॥ प्रजापत्यादिदेवानां संभूतत्वादि-
 हेतुभिः । दुःखित्वं दिवि निश्चित्य नेच्छेत्स्वर्गसुखं सुधीः ॥ ९२ ॥ अपामेत्यादियद्वाक्यन्तश्चिरस्थितिबोधकम् । आभूतसंस्तुवस्थानम-
 मृतत्वं मितास्मृतैः ॥ ९३ ॥ स्वर्गइत्यादियद्वाक्यन्तद्वेदेषु इण्वादिदकम् । स्वर्गसाधनलाभाद्यनर्चिकेताय तोऽब्रवीत् ॥ ९४ ॥ आब्रह्मभु-
 वनाल्लोकाः पुनरवर्त्तिनोऽर्जुन । तैतं भुक्त्वा स्वर्गलोके विशालं क्षीणे पुण्ये मर्त्यलोके विशन्ति । इत्यादि वचनैरीशोऽप्यब्रवीत्स्वः क्षयि

सा

२

सुताम् ॥ ६ ॥ स्वर्गसुखस्य दिव्यत्वयत्पूर्वपञ्चिणोरितम् । किंस्यात्तच्च स्यादिव्यत्वं वक्तव्यमिति तेन वै ॥ ७ ॥ किं देवैरवभोग्यत्वं सा
ल्लिकत्वमथापि वा । उल्लापेऽन्यसुखाद्यास्या हि विभवत्वमेव वा ॥ ८ ॥ नाद्यौ देत्यायतो देवान् जित्वा स्वर्गसुखंगताः । हिरण्य
चादयः शूरान् इति पौराणिकाजगुः ॥ ९ ॥ राजसारावणाद्याश्च स्वर्गसुखमवाप्नुवन् । मनुष्यान् ह्युषाद्याश्च भुजते स्म दिवः सुखम् ॥
१० ॥ न द्वितीयो यतस्तस्य राजसत्त्वमुदीरितम् । भगवता स्वगीता सुखार्थसंयोगजत्वतः ॥ ११ ॥ गीता वा ० । विषयेन्द्रियसंयो
गाद्यच्च दंष्ट्रेऽभूतोऽपमम् । परिणामे विषमिव तत्सुखं राजसंस्तुतम् ॥ १२ ॥ वाक्यसं ० । न तृतीयो यतो नैवाप्युल्लापेऽस्मत्सुखाद
युः । स्वर्गसुखस्य निस्तृष्णैर्विचारैणोपलभ्यते ॥ १३ ॥ तैत्तिरीये तु यत्रोक्तं न्यूनाऽधिकं सुखस्य वै । तत्तुरागिदृशासिद्धवैराग्याय ह्य
नूदितम् ॥ १४ ॥ तत्त्वदृष्ट्या तु नैवास्ति विशेषो ह्यैहिकात्सुखात् । स्वर्गभोगसुखस्यापि स्वार्थजत्वाऽविशेषतः ॥ १५ ॥ आत्मपुराण
उक्तो यमथैव राग्यसिद्धये । दध्यंगार्थवशात्सोक्तोऽर्थो जनेन वसमासतः ॥ १६ ॥ आत्मपुराण वा ० । उत्पद्यते सुखं यादृग्ब्रह्मणः परमे
ष्ठिनः । विष्टा क्रमेस्तादृगेव स्याद्योगादिन्द्रियार्थयोः ॥ १७ ॥ विट् क्रमेरपि सत्त्वे ब्रह्म ब्रह्मदराः सुतास्तथा । ब्रह्मणोऽपि विशेषः स्याद

नयोः केन हेतुना ॥ १८ ॥ जायते त्रियते ब्रह्मा विट्क्रिमिश्च तथैव हि । सुखदुःखकरं तद्वत्स देहत्वं समद्वयोः ॥ १९ ॥ किं बहुक्तेन
देवेन्द्रसंक्षेपेणावधारय । समः संसारआत्मा च मम तोषशुनोपि च ॥ २० ॥ वाक्यसंग्रहशृङ्गा ० । नतुरीयो यतः स्वर्गसन्निदोषाभ
यादयः । सुखवत्तैयहेयाः सुः स्वर्गभवत्वमाचतः ॥ २१ ॥ तेषामहेयतानेष्टा प्राणिमात्रस्य कस्यचित् । एवं दिवि भवत्वं न दित्यत्वं
मपि संभवत् ॥ २२ ॥ तस्मादैहिकवद्वैयस्वर्गभोगसुखबुधैः । बहुना किमिहोक्तेन सर्वान्शब्दादिकां स्थजेत् ॥ २३ ॥ न च कान्ते
न शब्दाद्याकुत्रापि सुखदायतः । स्वल्पसुखप्रदत्वं पि प्रायेण दुःखदाः सदा ॥ २४ ॥ ये हि संस्पृशजामोगादुःखयो न य एव ते । इति
श्रीकृष्णदेवोपनिषद्नामा हस्तदुष्टतां ॥ २५ ॥ विषयवासनाकृष्टं चित्तं त्वनादिकालतः । तासां ततः प्रहाणाय विषयाणां मुहुर्मुहुः
॥ २६ ॥ दोषाश्चिन्त्याः प्रयत्नेन तावदेव मुमुक्षुणा । यावन्नानाशमायान्यर्थं खल्विहासनाः ॥ २७ ॥ भोगार्थिष्ठानभोग्यानां
दोषाः प्रागिहकीर्तिताः । भोगसाधनदोषास्त्वधुनोच्यन्ते समासतः ॥ २८ ॥ इन्द्रियाणि तथा सत्त्वभोगानां साधनानि वै । तेषु
दोषाश्च बोद्धव्यास्तेभ्यो वैराग्यसिद्धये ॥ २९ ॥ स्वस्वविषयसंसात्तिः प्रमाथित्वं तथात्मनः । सदा पराङ्मुखत्वं च दोषाः श्रीचार्दिषु

स्थिताः ॥ ३० ॥ वाच्यजनतादिभाषित्वदेहीदमिति च याचनम् । चौर्याद्याश्चकराद्यादौ दोषाः कर्मन्द्रियेष्वपि ॥ ३१ ॥ कामः
 क्रोधस्तथालोभस्तृष्णा मोहमदादयः । सन्ध्यन्तःकरणो दोषावहवोनर्थहेतवः ॥ ३२ ॥ दुष्टैः शोचादिभिर्नैव मोक्तुं स्यात्सुखं वि-
 त् । दुष्टैरखैर्यथानैवरथिनोऽस्ति सुखं पथि ॥ ३३ ॥ भोगसाधनदोषाश्च वासिष्ठेऽपि प्रदर्शिताः । तद्वाक्यसंग्रहेणात्र कथ्यन्ते तदु-
 पुनः ॥ ३४ ॥ वासिष्ठवा ० । चिरमासुदुरन्तासु विषयारण्यराजिषु । इन्द्रियविप्रलब्धोऽस्मि धूर्तैर्बलैरिवाभक्तः ॥ ३५ ॥ आत्म-
 भरीय्यनार्याणि साहसैकरतानि च । अन्यकारविहारीणिरक्षांसि स्वेन्द्रियाणि च ॥ ३६ ॥ मदूनिपरितापीनि दृष्टदृढवतानि
 च । छेदेभेदचदक्षाणि शुशस्त्राणीन्द्रियाणि च ॥ ३७ ॥ यानि दुःखानि दोषाणि विप्रमार्गमहान्ति च । अहंकारात्मसूतानि ता-
 न्यगात्स्वदिरादव ॥ ३८ ॥ चेतःपततिकायधुविहंगः स्वामिषेष्विव । क्षणेन विरतिं याति त्रिवाल्की डनकादिव ॥ ३९ ॥ भोगदू-
 र्वाकुराकांक्षी श्वेत्स्वपातमचिन्तयन् । मनोहरिणको ब्रह्मन्दूरं विपरिधावति ॥ ४० ॥ वाक्यसं ० । इयमिष्टान्वहुविधान्मन्त्राया-
 न्मथ वस्यति । इत्युक्त्या भारते दोषो बहु इरपि प्रदर्शितः ॥ ४१ ॥ भोगानां साधनेष्वेव प्राग्दोषाः समनूदिताः । भोक्तृदोषास्तथोच्य-

न्नेधुनकीचत्समासतः ॥ ४२ ॥ भोक्तारस्त्रिविधाज्ञेयाउत्तमाधममध्यमाः । उत्तमाइन्द्रमुखाःसुदरिद्राअधमाःस्मृताः ॥ ४३ ॥
 मध्यमाश्चतथाज्ञेयाराजानश्चक्रवर्त्तिनः । क्षयिष्णवश्चतसवज्ञेयामोगजिहासुभिः ॥ ४४ ॥ चतुर्दशसुलोकेषुयतोभोक्तानकश्चन ।
 ब्रह्मणोह्यायुषोनाशेऽस्यास्यत्येकमपिज्ञानम् ॥ ४५ ॥ ब्रह्मराच्यागमेधःस्थाःस्वर्गलोकादिवासिनः । भोक्तारःसंप्रलीयन्तइतिपौरा
 णिकाजगुः ॥ ४६ ॥ दिव्यान्भोग्यानप्रित्यक्ताप्रलीयन्तेयतोखिलाः । इन्द्रादयोपिभोक्तारस्तस्माज्जीवस्यजैद्वितान् ॥ ४७ ॥ एवं
 भोगाश्रयांगस्यभोगसाधनभोग्ययोः । भोक्तृणांचतथादोषाःप्रागिहसमुदीरिताः ॥ ४८ ॥ तान्दोषान्सम्यगालोच्यविरक्तौ
 गादिभ्योनरः । तृणादोषांस्तथादृष्ट्वाभोग्येषुतान्व्यजेत्तृधा ॥ ४९ ॥ तृणायाविषयैर्पूचितैर्वकैश्चत्कुतापुरा । करिष्यन्निनचा
 न्येतेभाग्यतृणांततस्यजेत् ॥ ५० ॥ तृणात्यागंविनानास्तिस्वानन्दमित्येतो नृणां । तस्मात्स्वात्मसुखेप्रसुप्तृणांशब्दादिषुयजेत्
 ॥ ५१ ॥ तृणायावहवोदोषाःसम्प्रोक्ताभारतादिषु । तद्वाक्यानिपठाम्यद्यतृणात्यागस्यसिद्ध्ये ॥ ५२ ॥ भारतवा० । यादुस्यजा
 दुर्मतिभिर्दानजीर्यतिजीर्यतः । योसौप्राणान्तिकोरोगस्तांतृणांत्यजतःसुखम् ॥ ५३ ॥ यत्पृथिव्यांभीह्वयवंगोहिरण्यंपशवःस्त्रि

म० सा० यः । एकस्यापि न पयांसं तस्मात्तृष्णापरित्यजेत् ॥ ५४ ॥ सूच्यासूत्रं यथावस्ते सारयति वायकः । तद्वत्संसारसूत्रं च हितृष्णासूच्या
 निवर्धते ॥ ५५ ॥ वासिष्ठवा ० । अपि मे कसमं प्राज्ञमपिशू र्मपि स्थिरम् । तृणीकरोति तृष्णैकानि मे षेण नरोत्तमम् ॥ ५६ ॥
 भीषत्यपि च्छंधी रमं धत्यपि संचरणम् । खेदयत्यपि सानन्दं तृष्णाकृशे वशवरी ॥ ५७ ॥ क्षणमायाति पातालं क्षणमायाति नभस्तलं
 क्षणं भ्रमति दिव्यं जेतृष्णा हृत्य भद्राष्टपदी ॥ ५८ ॥ वाक्यसं ० । तस्माद्विषयरागो ह्यातत्त्वज्ञानाभिभाविका । तृष्णाश्चेत्यर्थिना
 त्याज्या गौडीपेष्टीसुरायथा ॥ ५९ ॥ विरागेण विनानवतृष्णा हेतुचयोयतः । तस्माच्छुद्धिविरागं न कुयात्तृष्णाभिज्ञानये ॥ ६० ॥
 स विरागपुराणेषु चतुर्विधप्रकीर्तितः । यतमानवशीकारयति रेकादिभेदतः ॥ ६१ ॥ तस्माद्ब्रह्मेहमासाद्य मोक्षद्वारं सुदुर्लभं ।
 विषयेषु न संजतविड्गत्तशूकरादिवत् ॥ ६२ ॥ स्मरन्ति चेति सूत्रेण न रकातिरपीरिता । यापिनो विषयासक्तो गद्गद् भवत्यभारते ॥
 ६३ ॥ भारतवा ० । आत्मानमात्मस्थं न वेत्ति मूढः । संसारकूपे परि वर्तते यः । त्यक्त्वात्मरूपं विषयांश्च भुंक्ते सर्वजनो गद्गद् भवत्यसा
 चात् ॥ ६४ ॥ वाक्यसंग्रहशुद्धा ० । एवं शब्दादिलभाय धीमान्नैव कदाचन । धर्मादिसंग्रहं कुयाद्यदीच्छेदुत्तमं सुखम् ॥ ६५ ॥

शरीरस्थितिमाचननैर्वसिष्ठोद्वियैर्विना । तानन्नादींस्तुगृह्णीयादितिशुकेनचेरितम् ॥ ६६ ॥ भगवतवा ० । सत्यादितैकिं
 कशियोः प्रयासैर्वाहैस्वसिद्धेह्युपवहर्णैः किं । सत्यजलैर्किंप्रधानपाच्या दिग्बलकलादौसतिकिंदुकूलैः ॥ ६७ ॥ चीराणि
 किंपथिनसन्तिदिशन्निभिन्ना । नैर्वाघ्रिपाः परभृतः सरितोप्यशुथन् । रुद्धाः गुहाः किमजितोवतिनोपसन्वान् । कस्माद्भुज
 न्तिकवयोधनदुर्मदंधान् ॥ ६८ ॥ वाक्प्रसं ० । विरागोदृशितश्चैवमथषट्संपदुच्यते । तत्राप्याद्यः शमस्ताबद्विरागोद्भवउच्यते ॥
 ६९ ॥ शमश्चित्तप्रशांतत्वंवासनात्यागसंज्ञितम् । शुद्धाशुद्धप्रभेदेनद्विविधावासनेरिता ॥ ७० ॥ तयोः शुद्धाह्युपादेयादेवीसंपत्ति
 रूपिणी । मलिनातुसदाहेयावासनाहृच्छमार्थिना ॥ ७१ ॥ साचोक्तात्रिविधाप्राज्ञैस्तुत्राद्यालोकवासना । द्वितीयादेहगासो
 क्तातृतीयाशस्त्रवासना ॥ ७२ ॥ परित्यागायतासांतुर्विचारः साधनंपरं । एतत्सर्ववर्षसिष्टेनतथान्यैश्चप्रदर्शितम् ॥ ७३ ॥ वास
 नालक्षणंचापिशमशान्तस्तुतित्तथा । श्रीवसिष्ठेनसम्योक्तातद्वाक्यानिनिखाम्यतः ॥ ७४ ॥ वासिष्ठवा ० । दृढाभ्यस्तप्रदार्थैक
 भावनादतिचंचलं । चित्तंसंजायतेरामजरामरणकारणम् ॥ ७५ ॥ तस्माद्वासनयावद्भक्तुर्निवासनंमनः । रामनिवासनी

सा० भावमाहाराशुविवेकतः ॥ ७६ ॥ सभ्यगालोचनात्मत्याद्यात्मनापरिविलीयते । वासनाविलयचेतःशममार्यातिदीपवत् ॥ ७७ ॥
 ३ दृढभावनयात्प्रवृत्तपूर्वापरविचारणं । यदादानंपदार्थस्यवात्सनासाप्रकीर्त्तिता ॥ ७८ ॥ वासनाद्विविधाप्रोक्ताशुद्धाचमलिनत
 या । मलिनजन्महेतुःस्याच्छुद्धाजन्मविनाशिनी ॥ ७९ ॥ मानसीर्वासनाःप्रवृत्त्यक्षाविषयवासनाः । मैत्र्यादिवासनारामगृहा
 णाऽमलवासनाः । ८० ॥ अस्यसंसारवृत्तस्यसर्वापद्रवदायिनः । उपायएकएवास्तिमनसस्वस्यनिग्रहः ॥ ८१ ॥ ह्रस्वहस्तेनसं
 पीड्यदन्तेर्दन्तान्विचूर्ण्यच । अंगैर्गानिसमाक्रम्यजयेदादौस्वकमनः ॥ ८२ ॥ इच्छामात्रंविदुश्चित्तच्छर्त्तितिर्मात्रोच्यते । एता
 वन्त्येवशास्त्राणितापांसिनियमायमाः ॥ ८३ ॥ यस्त्विच्छातानवेयत्वनकरोतिनराधमः । सौधकूपेस्वात्मानादिनानुदिनमुज्झ
 ति ॥ ८४ ॥ दुःखमुत्थादयत्युच्चैर्कथितश्चित्तराक्षसः । सुखायानंतभोगायतंप्रयत्नेनपातय ॥ ८५ ॥ भोगाऽभोगतिरस्कारः
 काश्यपेनयश्चनर्मनः । रसाऽपहारैस्तृप्त्येनकालेनाऽऽजीर्णपणवत् ॥ ८६ ॥ अनात्मन्यात्मभावेनदेहमात्रास्थयातथा । पुत्रदारकु
 र्वैश्चचेतोगच्छतिपीनताम् ॥ ८७ ॥ स्नेहेनधनलेभेनलभेनमणिमणियेषिताम् । आपातरमणीयेनचेतोऽग ॥ ८८ ॥ अस्यचि

तमहाव्याधौश्च क्लेशयामहौषधम् । स्वायत्तशुभावद्यामिसाधुस्वस्वादनैश्चित्तम् ॥ ८८ ॥ शमेनासाद्वतेऽश्वेऽशमोहिपरमपदम् ।
 शमः शिवः शमः शान्तिः शमोऽव्यान्ति निवारणम् ॥ ८९ ॥ प्रसः प्रशमतृप्तस्यशीतलाऽच्छतरात्मनः । शमभूषितचित्तस्य शत्रुरप्येति मि
 चिताम् ॥ ९० ॥ स्वपौरुषैकसाध्येन स्वैस्सतत्यागरूपिणा । मनः प्रशममात्रेण विनानास्ति शुभागतः ॥ ९१ ॥ त्यजन्नऽभिमतं वस्तु
 यस्तिष्ठति निरामयः । जितमेव मनस्तेन कुदन्त इव दन्तिना ॥ ९२ ॥ वाक्यसं ० । एवं स्वेप्सितसंत्यागहेतुर्विचार ईरितः । प्राक्त
 नैर्मर्गसंस्कारैर्विचिन्तचित्तस्य शान्तये ॥ ९३ ॥ ऐहिकैः स्वाऽवमानादौश्च तत्तत्प्रक्रियते यदि । तदेत्यंतच्छ्रमायाऽऽप्तैर्विचारैः क
 तुर्मीरितः ॥ ९४ ॥ ज्ञानांशुशवा ० । मन्निन्दया यदि जनः परितोषमेति न न्यऽप्रयत्नजनितो यमनुग्रहमे । अयोधिनो हि पु
 षाः परतुष्टिहेतोर्दुःखाऽजितान्यपि धनानि परित्यजन्ति ॥ ९५ ॥ आसवा ० । जीवन्तु मे शत्रुणाः सदैव येषां प्रसादात्सुविचक्षणो
 ऽहम् । यदा यदामेव विकृतिं भजन्ते तदा तदामां प्रतिबोधयन्ति ॥ ९६ ॥ आत्मानं यदि न निन्दन्ति स्वात्मानं स्वयमेव हि । शरीरं यदि
 निन्दन्ति सहायास्ते जना मम ॥ ९७ ॥ वाक्यसं ० । विचाराख्यो हि चित्तस्य शमोपायः प्रदर्शितः । योगिवाक्यैश्च योगोपि हृच्छमा

सा० याधुनोच्यते ॥ ८९ ॥ हठप्रदीपिकाकृदात्मारामवा ० । हेतुद्वयतुचित्तस्यवासनाचसमीरिणः । तयोर्विनष्टएकस्मिन्भावपि वि
 नश्यतः ॥ ५०० ॥ पवनोव्यथेत्येतनैववध्यतेमनः । मनश्चवध्यतेयनपवनस्तेनवध्यते ॥ १ ॥ वासिष्ठवा ० । प्राणायामदृढाऽभ्यासै
 र्युक्ताचक्रगुरुदत्तया । आसनाशनयोगेनप्राणस्यन्दोनिश्च्यते ॥ २ ॥ शिववा ० । ज्ञानं कुतो मनसि जीवति देवि यावत् । प्राणोऽपि जीव
 तिमनोऽनियतेन तावत् प्राणो मनो द्वयमिदं विलयं प्रयाति । मोक्षसगच्छति नरो न कथं चिदन्यः ॥ ३ ॥ वाक्यसं ० । ज्ञानाधिकारि
 णो यस्मान्माध्यामस्य मनःशमः । योगाऽऽभ्यासं विनानास्ति तस्माद्योगं ससाधयेत् ॥ ४ ॥ योगेन प्राणसंस्पन्दो जीवति शनैः शनैः । मनः
 प्रशमतामेति पञ्चवृत्तिविरोधिनीम् ॥ ५ ॥ एवं मनःशमं कुर्याद्योगेन वा विचारतः । स्वप्ने यस्यैतद्ववाह्यानां खानामप्युच्यते दमः ॥ ६ ॥
 मनःशमं विधायाथ वहिरिन्द्रियसंयमम् । कुर्यान्नास्वाहिताऽवाप्तैर्हरन्ति तानि हृदयतः ॥ ७ ॥ बाह्येन्द्रियदमेतस्मात् लायायत्नः प्रथ
 मबुधैः । तानि सर्वानि संयम्य त्यक्तवांश्च यतो हरिः ॥ ८ ॥ शब्दादि विषयेभ्यो बाह्येन्द्रियविनिग्रहः । सदमोभारते प्रोक्तो दम
 स्तुत्यादिकं तथा ॥ ९ ॥ भारतवा ० । दमस्तेजो वर्धयति पठितं च दमः परम् । विषाप्मा तेजसा युक्तः पुण्यैर्विन्दते महत् ॥ १० ॥

अदांतः पुरुषः क्लेशमभीक्ष्णं प्रतिपद्यते । अनर्थं श्रवणं हनन्त्यान्मसं रत्यात्मदोषजान् ॥ ११ ॥ इन्द्रियाण्येवमेधा निविजेत व्यानियत्न
 तः । शब्दं न विन्देच्छ्रेयसास्पृशत्वं चानवेदयेत् ॥ १२ ॥ रूपं न चक्षुषा विद्याजिह्वयानरसांस्तथा । घ्रेयाण्यपि च सवर्णिजह्याह्या
 नेन योगवित् ॥ १३ ॥ अभयं सर्वभूतेभ्यः सर्वेषामभयं यतः । नमस्यः सर्वभूतानां दातो भवति बुद्धिमान् ॥ १४ ॥ वाक्यसं ० ॥ दमस
 मभिधायाथोपरतिस्त्वधुनोच्यते । शान्तस्य चेतसो नित्यं शब्दादेः प्रागुदीरितात् ॥ १५ ॥ दान्तानां मिन्द्रियाणां च वाह्यानां मपि स
 र्वथा । यदुपरमं प्राप्नोति ॥ १६ ॥ तथाऽखिलैषां न्यासः परमो परतिः स्मृता । स चाग्रे विस्तरणा च षट्प्रकार
 णां बध्यते ॥ १७ ॥ विलापादीन् विनायातु सर्वद्वंद्वसंहिष्णुता । विवेकैर्नैव सा प्राप्नोति तित्वा ब्रह्मवादिभिः ॥ १८ ॥ तितित्वाद्यविवे
 कस्त्वेकादशेभिश्चोत्थितः । भागवते तितित्वायां विधिस्तु भारते स्मृतः ॥ १९ ॥ भागवतवा ० । नायं जनो मे सुखदुःखहेतुर्न देवतात्मा
 ग्रहकालकर्म । मनः परं कारणमनन्ति संसारचक्रं परिवर्त्तयेद्यत् ॥ २० ॥ भारतवा ० । धर्मपुत्रनिषेधस्वसुतीक्ष्णौ च हि माऽऽ
 तपौ । क्षुत्पिपासे च वायुं च जयति नित्यं जितेन्द्रिय ॥ २१ ॥ अतिवादींस्ति तित्त्वेतनाऽवमन्येत कच्चन । क्रोशमानः प्रियं व्रूयादाश्रु

छःकुशलंवदेत् ॥ २२ ॥ अवकीर्णः सुगुप्तश्च नवाचाह्यऽप्रियंवदेत् । मदुःस्यादप्रतिकूरौ विस्रब्धः स्यादकल्यनः ॥ २३ ॥ वाक्का
 सं ० । एवं सुधीर्विवेकेन सर्वद्वंद्वसहिष्णुतां । संपाद्य गुणवाक्यादौ कुयाच्छ्रद्धां प्रयत्नतः ॥ २४ ॥ ब्रह्मात्मिक्यपरे शास्त्रे गुणवाक्ये त
 याऽनिशम् । इत्यभेवति विश्वासोयः सा अद्दति भग्यते ॥ २५ ॥ अद्दालुनवसंभाव्यं वेदात्मश्रवणार्थिना । अद्दत्स्वेत्यादिवाक्यानि
 अद्दज्ञानाय संजगुः ॥ २६ ॥ ब्रह्मण्याचार्यवाक्ये चैकाग्रं यत्तु चेत्तसः । समाधानं हितं त्र्योक्तं कर्तव्यं श्रवणेष्टुभिः ॥ २७ ॥ शान्तह
 त्यादिवाक्यं ह्याश्रित्य षट्संपदीरिता । मोक्षेच्छाऽधिकृतश्चाद्विशेषणतयोच्यते ॥ २८ ॥ शुद्धं लोभिर्हि वदस्य यष्टिभिराहित
 स्य च राजभृत्ये यथोदेति मोचनेच्छाभृशं हिनुः ॥ २९ ॥ तथा संसृतिपाशेन वदस्याऽज्ञानतो भग्नम् । प्रतीचो मोचनेच्छायां मुमुक्षासां
 च्यते वधैः ॥ ३० ॥ ननु को वात्मनो वधः कश्च मोक्षः प्रकीर्तितः । मोक्षस्य साधनं किंच मानतं तेषु तथैव किम् ॥ ३१ ॥ शृण्वनात्मन्यहं
 भावोयः स वधः प्रकथ्यते । मलाऽविद्याविनाशोयः समोक्ष इति कथ्यते ॥ ३२ ॥ निरतिशयकस्यात्र प्रादुर्भावो ह्ययो हृदि । निःश
 घ्नानर्थनाशश्च समोक्षः सिद्धिरुच्यते ॥ ३३ ॥ मोक्षस्य साधनं साक्षाज्ज्ञानं तथाऽभयादयः । पारंपर्येण गीतासुकाथिता मोक्षहेतवः

॥ ३४ ॥ गीतावा ० । अभयं सत्त्वसंशुद्धिज्ञानयोगव्यवस्थितिः । दानंदमश्चयज्ञश्च स्वाध्यायस्तपश्चार्ज्जवम् ॥ ३५ ॥ अहिंसा सत्य
 मक्रोधस्त्यागः शान्तिरपैशुनं दयाभूतेष्वलोलुप्तमाहं वंहीरचापलम् । तेजः क्षमाधृतिः शौचमद्रोहो नातिमानिता ॥ ३६ ॥
 वाक्यसं ० । वन्द्याद्यथ पुमानंतु श्रुतिः स्मृतिस्तथास्ति च । संगृह्णाभ्यद्यते मत्तः सावधानमनाः शृणु ॥ ३७ ॥ श्रुतिः । वन्द्यो हि वास
 नावन्द्यो मोक्षः स्याद्वासनाक्षयः । भोगेच्छामात्रको वन्द्यस्तत्त्यागो मोक्ष उच्यते ॥ ३८ ॥ शिवगीतासु । मोक्षस्य न हि वासोस्ति न
 ग्रामान्तरमेव वा । अज्ञानहृदयग्रन्थिनः शोभो ब्रूति स्मृतः ॥ ३९ ॥ वाक्यसंग्रहकृद्वा ० । यस्मान्मोक्षसुखादन्यत्सुखं कापि न वि
 द्यते । तस्मान्मनुषुणाभात्यनैव भोगेच्छुना क्वचित् ॥ ४० ॥ ममनुसंश्वयो धायते तत्प्रह्लादः सुधीः । अन्यथा जन्ममृत्युनिवर्ततां
 न कर्हि चित् ॥ ४१ ॥ तस्माद्भावात्मकस्य ह नित्यमोक्षसुखस्या । इच्छाऽधिकारिणः सार्पिविशेषणं हि संभवेत् ॥ ४२ ॥ ननु भावस्वरू
 पस्येच्छा नित्यसुखस्यैव । सा तु रागात्मकत्वेन प्रवृत्तिजनयेद्भुवम् ॥ ४३ ॥ रागात्मवर्तमानस्य संसारः प्रत्युताऽप्यतेत् । तस्मात्ता
 दृकसुखेच्छास्यानाधिकारिविशेषणम् ॥ ४४ ॥ नभावश्च सुखं तस्मात्किंतु दुःखात्ययो हितत् । लोको रोगादिदुःखस्याऽभावो हि सुखतो

च्यते ॥ ४५ ॥ स्वस्वरूपं सुखं तच्चेन्नाऽवेद्यं निर्भरयति । वेद्यत्वे कर्मकं तु त्वदोषो ह्येकस्य चाऽऽपतते । तस्माद्दुःखस्य ध्वंसः स्यान्नोचो
 नभाव रूपकः ॥ ४६ ॥ मैवं सुखं च दुःखं च भावरूपं गजाश्ववत् । यतो न भूयते लोके सुखस्याऽऽभावता कुतः ॥ ४७ ॥ तदेतत्प्रयद्गत्या
 दिश्रुतिभिर्भावतो दिता । तथात्मनस्तु कामायेत्युक्ता सुखस्य भावता ॥ ४८ ॥ तदेवं सुखयोः सिद्धान्तौ किकवेदिकाखयोः । भाव
 तालोके वेदाभ्यामैक्यात्सौ कवेदयोः ॥ ४९ ॥ यदुक्तं भावरूपत्वे मोक्षे रागाद्व्यवृत्तितः । मोक्षः संसार एव स्यात्त्वत्यक्षेण स्तितस्त
 मम् ॥ ५० ॥ संसृतिदुःखं विदेषाद्दुःखं ध्वंसाखमोक्षके । प्रवृत्तेः संसृति त्वन्ते मोक्षस्य न कुतो भवेत् ॥ ५१ ॥ पुरुषार्थाऽभियोगित्वा
 द्वेषस्थयदि संसृतेः । उद्वेगता तदा मोक्षे रागोप्यास्ति क्वमत्रैव ॥ ५२ ॥ यत्तूक्तं मपुमर्थत्वमवेद्यत्वे हि कर्मता । कर्तृत्वैकस्य वेद्यत्वे
 नेह दोषद्वयं हितम् ॥ ५३ ॥ सुखस्य स्वस्वरूपत्वादेव तात न ज्ञेयते । जड एवेत्येते सा हि न तु ज्ञानसुखात्मके ॥ ५४ ॥ दृश्यते त्विति
 तु श्रुत्यावृत्तिव्याप्यत्वमात्मनः । उच्यते नैव वेद्यत्वं यत इत्यादिवाक्यतः ॥ ५५ ॥ तदेवं लोके वेदाभ्यां सुखस्य भावतो रिरता । ताभ्यां तु
 छिन्नचेत्ति हि युक्तिमपीह भेदशृणु ॥ ५६ ॥ सुखं दुःखस्य नैवाऽस्त्यऽभावस्तदनिरूपणात् । यथा घटस्तथा चेदंतस्माद्विदत्तथा भवेत्

॥ १२ ॥ च्यैकदेशकषयायागिन्यासलिङ्गा नियानिवै । तेष्वधिकृतिमाहुः स्वविप्रस्यश्रुतयः स्फुटम् ॥ १३ ॥ निवदं ब्राह्मणो ह्याया
 त्प्रब्रजेद्ब्राह्मणो गृहात् । व्युत्थाय ब्राह्मणं भिक्षाचर्यमित्यादिकाः किल ॥ १४ ॥ चचियादिचयाणां तु नास्ति लिङ्गाधिकारिता ।
 सुतयश्च तथा प्राहुर्लिङ्गे विप्राधिकारिताम् ॥ १५ ॥ अत्रिस्मृ० । कषायं ब्राह्मणस्योक्तं नान्यवर्णस्य कस्यचित् । मोक्षाय मे सदा
 प्रोक्तं धातुरक्तं तु योगिनाम् ॥ १६ ॥ विष्णुस्मृ० । मुसजानामयं धर्मो वै श्वं वलिङ्गधारणम् । बाहुजातो राजा तानानां यधर्मो विधी
 यते ॥ १७ ॥ याज्ञवल्क्यस्मृ० । चत्वारो ब्राह्मणस्योक्ताः स्वाश्रमाः श्रुतिचोदिताः । चचियस्य च यः प्रोक्ता द्वावे को वै श्वश्रूयः
 ॥ १८ ॥ वाक्यसंग्रहकृद्वा० । एवं लिङ्गाऽधिकार्युक्तोऽलिङ्गस्याप्यधुनोच्यते । चचियवै श्वश्रूद्रादाख्यागमाच्चोऽधिकारिणः ॥ १९ ॥
 तेषां पुण्यविपाकेन विविदिषोऽन्वेददि । जन्मापादककर्मदेख्यागः कार्योपितस्तदा ॥ २० ॥ त्यागमात्रात्मको न्यासः शूद्रस्यापि
 समीरितः । प्रब्राज्योपनिषच्छ्रुत्या च चियादेस्तदा किमु ॥ २१ ॥ श्रुतिः । वैराग्यमासाद्य तु पापयोनिः शूद्रोऽपि संन्यासमुपेत्य मोक्षं ।
 प्राप्नोति पापं तु विधूय विप्रः संन्यासे मेत्यननुच्यते वै ॥ २२ ॥ वाक्यसं० । चतुर्णामपि वर्णानां शात्यादिगुणधारिणाम् । त्यागमात्रा

त्वंकन्यासं स्फुटमाह स्मृतिस्तथा ॥ २३ ॥ स्मृतिः । भैक्षचयततः प्राहुस्ततस्तद्वर्माचारिणः । तथा वैश्यस्य राजेन्द्रराजपुत्रस्य चैव
 हि ॥ २४ ॥ वाक्यसं० । त्यागमात्रात्मकेन्यासे शूद्रस्यो रधिकारिता । भाष्यकृतोप्यभिप्रेतेति वार्त्तिककृतकृतवान् ॥ २५ ॥ वा
 र्त्तिककृद्वा० । विद्याङ्गतत्त्वात्मानंगार्गीविदुरयो रपि । स्त्रीशूद्रयोर्भाष्यकारः संन्यासमनुमन्यते ॥ २६ ॥ वाक्यसं० । ननु लि
 ङ्गविनान्यासो नन्यास इति चेदसत् । तेन विनापि यस्माद्विन्यासो भाष्यकृते रितः ॥ २७ ॥ भाष्यकृद्वा० । हठाऽभ्यासो हि संन्यासो
 नैव काषायवाससा । नाहं देहो हमात्मैति निश्चयो न्यासस्तद्व्याम ॥ २८ ॥ वाक्यसं० । एष शाचयसंन्यासस्तु ल्यो हिलिख्यऽलिङ्गि
 नोः । स एव मोक्षहेतुश्च त्यागेनैक इति श्रुतेः ॥ २९ ॥ स्वदेहस्योपभोगयलोकोपकृतयेतथा । दण्डादीनब्राह्मणस्यैव मुक्तवती श्रु
 त्तिः स्वयम् ॥ ३० ॥ मनुः । अलिङ्गीलिङ्गिष्वेणयो वृत्तिमुपजीवति । स लिङ्गिनां हरेत्येन स्तिर्यग्यो नैव च जायते ॥ ३१ ॥ वाक्य
 सं० । लिङ्गधृताऽवयोग्यानं वृत्तिं लिङ्गेन कुर्वताम् । इत्यब्रवीन्मनुर्दोषं कषायादिप्रधारणे ॥ ३२ ॥ तस्मादिदं प्रतर्क्य धार्थ्यलि
 ग्नवचये । स्वमोक्षार्थं तु संत्यागस्तैः कार्यो विदुरादिवत् ॥ ३३ ॥ जातिनिबन्धनो न्यासोऽधिकारश्च मीरितः । गुणनिबन्धनोऽप्य

॥ ५७ ॥ विवादास्यदञ्चानन्दोभावीभावितुमर्हति । प्रतियोग्यनिरूप्यत्वाद्याथायत्तथाह्वयम् ॥ ५८ ॥ एवंदुःखात्ययोमोक्षइ
 त्यक्षपादसंमतं । लोकाऽगमानुमानैः प्राग्दिङ्मात्रेणैवदूषितम् ॥ ५९ ॥ इत्थंभट्टाद्यभिप्रेतमोक्षेषुदूषणंसूचीः । ज्ञात्वातान्यरि
 त्यज्यवाञ्छित्स्वात्मसुखिवम् ॥ ६० ॥ तस्माद्भावात्मकस्यैच्छानित्यमोक्षसुखस्यया । सायैवंसंभवेदेवाऽधिकारिविशेषणम् ॥ ६१ ॥
 अतोमोक्षायसंपादाद्वीसंपन्नमुच्छुणा । पारंपर्याहहेतुत्वंमुक्तैस्तस्याः पुरोदितम् ॥ ६२ ॥ येमहाव्रतवन्तोवैदवीसंपत्समन्वि
 ताः । आसुख्यासंपदाहीनास्तनरामोक्षभागिनः ॥ ६३ ॥ नित्यभावसुखादन्यत्सुखदुःखान्वितंयतः । तस्माद्भागसुखंत्वत्त्वामो
 क्षेच्छामाश्रयेद्दुःखः ॥ ६४ ॥ एवंरामप्रसादेनप्रकरणंतृतीयकम् । समासंसाधनानावचतुर्णांसुनिरूपकम् ॥ ५६५ ॥ ७८७ ॥
 इतिश्रीमनुसुबस्वसारसंग्रहाख्यनिबंधसाधनचतुष्टयनिरूपणाखंतृतीयप्रकरणंसंपूर्णम् ॥ ३ ॥ ० ॥

श्रीगणधिपतयेनमो नमः । चतुर्भिः साधनैर्न्यायस्य ज्ञातुमिहैच्छया । कुर्वन्तिद्विविधं न्यासं त्वन्दे रघुनन्दनम् ॥ १ ॥ अथ
संन्यासिनां धर्माद्व्यासाधिकारिणस्तथा । वदन्ति या निवाक्यानि संगृहीष्य च तान्यहम् ॥ २ ॥ चतुःसाधनसंपन्नाः स्वगृहाद्वापरिव्र
जेत् । प्रत्यग्ज्ञानाय जिज्ञासुर्विद्वांश्च तशांतये ॥ ३ ॥ त्यागएव हि सर्वधर्मांश्च साधनमुत्तमम् । इति श्रुतिर्यतः प्राहन्यासं ज्ञानाय
कर्मणाम् ॥ ४ ॥ त्यज धर्ममधमं च त्याह न्यासस्तथाश्रुतिः । न्यासो ब्रह्मेति चायाह तैत्तरीयश्रुतिस्तथा ॥ ५ ॥ स संन्यासो द्विधा ज्ञे
योलिङ्गाऽलिङ्गविभागतः । तयोश्च लिङ्गसंन्यासो ज्ञेयः षोढापुनर्वधः ॥ ६ ॥ कुटीचकोवहूदंश्च हंसः परमहंसकः । तुर्यातीतो
वधूतश्च षडैते भिन्नवः स्फुटम् ॥ ७ ॥ पारिव्राजाभिधेयायामुपनिषद्युदीरिताः । तेषां धर्मास्तथा तत्रान्यास्वपि च प्रकीर्तिताः
॥ ८ ॥ षट्सु परमहंसोयश्चतुर्थः समुदीरितः । जिज्ञासुर्ज्ञानवाञ्छेति विज्ञेयो द्विविधो हि सः ॥ ९ ॥ प्रत्यन्बोधाय जिज्ञासो न्या
सश्चाख्यकोऽश्रुतः । एतं लोकमिच्छन्तो वै न्यासिनः प्रव्रजन्ति हि ॥ १० ॥ जीवन्मुक्तेस्तु संसिद्धौ विद्वत्संन्यास ईरितः । एतद्विस्मृति
वाक्येन वा जसर्गेयिभिः स्फुटम् ॥ ११ ॥ किंप्रजया कारिष्यामोऽतिदुःखहेतुभूतया । अयमात्मा परानन्दः सदाऽस्माभिर्हि वीच्यते

षाधिकारोऽद्यनिरूप्यते ॥ ३४ ॥ निष्कामत्वमकोपत्वं च मासत्यं शमादयः । यस्मिन्निर्त्याह्वत्तैतसंन्यासोऽधिकारवान् ॥ ३५ ॥
 लिङ्गसहस्रतेन्यासेलिङ्गेनरहितेतथा । विविदिषाद्वयतस्मिन्विद्वद्यासेतथैवच ॥ ३६ ॥ ऋतकामादिसंन्यागाद्वाऽधिकारोऽ-
 स्तिकस्यचित् । कामादीर्निहततत्त्वज्ञासंन्यसेत्कुशलेनरः ॥ ३७ ॥ इत्युक्तं वेदसारं ब्रह्मसूत्रादिभिः स्फुटम् । तत्स्मृतीश्चलि-
 खाम्यद्यन्यासाऽधिकारिवोधिकाः ॥ ३८ ॥ ब्रह्मसूत्रम् ० । यस्मिन्कामाः प्रविशन्ति विषयेभ्योऽपसंहृताः । विषयाद्ब्रह्मण्यति-
 सैकैवत्याश्रमेवसेत् ॥ ३९ ॥ यस्मिन्क्रोधः शमयति विफलः सम्यगुत्थितः । आकाशेऽसिंयथाक्षितः स ॥ ४० ॥ अतीतादस्य
 रेङ्गो गान्धतथानागतानपि । प्राप्तं च नाभिनन्देद्यः स ॥ ४१ ॥ अद्वाध्यानंतपः शौचं यस्य चित्तं चतुष्टयम् । रमणं चाद्वितीयस्य स ॥
 ४२ ॥ अन्तःस्थानीन्द्रियाण्यंतर्बहिर्हृष्टान्विषयानवहिः ॥ शकनोति यः सदाकर्तुं स ॥ ४३ ॥ भारतवा ० । यस्मिन्वाचः प्रविश-
 तिवृषेन्यस्ताद्विषाह्व ॥ नवक्त्वारं पुनयान्निःसर्क ॥ ४४ ॥ यस्मिन् चार्तिः शमः शौचं सत्यं संतोष आर्जवं । अकिंचनमदंभं च स ॥
 ४५ ॥ वशिष्ठस्मृ ० । प्राणो गते यथा देहः सुखं दुःखं न विन्दति ॥ तथा चेत्याण्युक्तोऽपि स कै ॥ ४६ ॥ व्यासस्मृ ० । ब्रह्मचारी गृ-

सा० इत्योवावानप्रस्थोऽथवापुनः । विरक्तः सवकाभेभ्यः पारिव्राज्यं समाश्रयेत् ॥ ४७ ॥ वाक्यसंग्रहकृद्वा ० । विरगस्य विभगेन संन्या-
 द सस्यापि भिन्नता ॥ जीवन्मुक्तिविवेकविधिरणैः प्रदर्शिता ॥ ४८ ॥ जीवन्मुक्तिविवेकवा ० । संन्यासहेतुवराग्यं यदहविर्विज्रे-
 तदा ॥ प्रव्रजोदितिवेदोक्तसङ्गदक्षुपुराणतः ॥ ४९ ॥ विरक्तिर्दिविधा प्रोक्तातीव्रतीव्रतरेति च । सत्यामेव तु तीव्रायां न्यसे-
 द्योगीकुटीचके ॥ ५० ॥ शक्तो वहूदकोतीव्रतरायां हसंश्चिते ॥ मुमुक्षुः परमहंसे साक्षाद्विज्ञानसाधने ॥ ५१ ॥ अस्मिन् जन्मनि
 मा भूवन्मुचदारादयो मम ॥ इति या सुस्थिरा बुद्धिः सा वैराग्यस्य तीव्रता ॥ ५२ ॥ पुनरावृत्तिर्सा ह तो लोको भेमास्तु कश्चन ॥ इति
 तीव्रतरत्वं स्यान्नन्दन्यसो न कोपि हि ॥ ५३ ॥ पुचदारधनादीनां नाशो तात्कालिकी भवति ॥ धिक् संसारमितीदृक् स्याद्विरक्तेर्मद-
 ताहिंसा ॥ ५४ ॥ या चाद्यशक्तिशक्तिभ्यां तीव्रन्यास इयं भवेत् । कुटीचको वहूदश्चेत्युभावोतौ चिदण्डिनौ ॥ ५५ ॥ इयं तीव्रतरब्रह्म-
 षो क मोक्षविभेदतः ॥ तस्मै केतस्त्वविद्वंसो लोकोऽस्मिन् परमहंसकः ॥ ५६ ॥ वाक्यसं ० । पारिव्राज्याभिधेयायामुपनिषद्विरता ।
 नियमाया हिभिर्ब्रूणां दर्शयाभ्यद्यतानिह ॥ ५७ ॥ कुटीचकस्त्रिवारैर्वैज्ञानं कुर्वतीत्यतः ॥ वहूदको द्विवारैश्चैकवारं तत्तुहंस

कः ॥ ५८ ॥ स्नानं परमं हंसस्य मानसमुदितं तथा ॥ तुर्यातीतस्य तद्भास्मवधूतस्य वायुना ॥ ५९ ॥ कुटीचकयते, क्षौरमृती
 बहुदकस्य तत् ॥ ऋतुद्वये च हंसस्य क्षौरं न च विधीयते ॥ ६० ॥ नापि तत्परहंसस्य ऽस्ति चेत्तदयने द्वयोः ॥ तुर्यातीतस्य नक्षत्रैरम
 वधूतस्य तन्न च ॥ ६१ ॥ कुटीचकस्य चैकान्द्रमाधुकरिवहूदकः । हंसपरमहंसौ तौ भौकरयाचकौ श्रुतौ ॥ ६२ ॥ तुर्यातीतस्य
 भिक्षाये गोवन्मुखं विदारयेत् ॥ अवधूतस्य वृत्तस्तु वेदेनाजगरी स्मृता ॥ ६३ ॥ कुटीचकस्य साटी द्विवहूदस्य कसाटिका ॥ तस्या अङ्ग
 तुहंसस्य परहंसो दिगम्बरः ॥ ६४ ॥ यद्वा परमहंसस्य कौपीनैकस्य संग्रहः । जातरूपधरत्वं तु तुर्यातीतावधूतयोः ॥ ६५ ॥
 कुटीचकादि तुर्यार्थानां न्योपदेशयोग्यता । तुर्यातीतोऽवधूतश्च कुर्यादऽन्योपदेशनम् ॥ ६६ ॥ कुटीचको बहुदश्च वेदान्तानां
 पुनः पुनः । कुर्याद्विश्रवणं नित्यं ब्रह्मज्ञानाभिवाञ्छया ॥ ६७ ॥ हंसः परमहंसश्च कुर्वीत मननं मुहुः । तुर्यातीतोऽवधूतश्च निदि
 ध्यासनमाचरेत् ॥ ६८ ॥ कुटीचकादिभिः षड्भिः कार्यमात्मानुचिन्तनम् । अष्टस्वेषां हि विज्ञेयः स दोत्तरोत्तरोर्यतिः ॥ ६९ ॥
 उपनिषत्स्थान्यामुपनिषदधर्माय ईरिताः । संक्षेपात्तानपीहाहं गृह्णामि तेषु वक्तव्ये ॥ ७० ॥ कामादीनां निरासाय सदा शोभवे

द्यतिः ॥ वस्तुचधारयेज्जीरासमर्थो ननवग्रहेत् ॥ ७१ ॥ एकरात्रं वसेद्गामेन गरेपञ्चरात्रकम् । वर्षाभ्योन्यचनासीतैकचेत्युक्तं
 कठश्रुतौ ॥ ७२ ॥ आसनशयनेभूमौ खड्यां न कदाचन । कुर्याद्यतिरिति प्रोक्तमाख्युपनिषदपि ॥ ७३ ॥ भिक्षुश्च द्यौर्हिरा
 गेण हेमपश्यति मूढधीः । स ब्रह्मा भवेत्तद्वत्तस्य ष्ठापैष्कसो भवेत् ॥ ७४ ॥ हिरण्यसंग्रहो भिक्षुर्भवेद्देवात्महा तथा । आत्म
 हाचातिपापीति प्रसिद्धं लोकवेद्योः ॥ ७५ ॥ तस्मादेतच्च यं त्याज्यं स्वस्थमोक्षाय भिक्षुणा । इति परमहंसाख्योपनिषदप्रसंज
 गौ ॥ ७६ ॥ अखिलसंहिताख्यायामुपनिषद्व्युद्गिरिताः । धर्माये चापि भिक्षूणां दर्शयाम्यद्यतानि ह ॥ ७७ ॥ देवर्षिनारदो
 भ्येत्यब्रह्माणं परिपृष्टवान् । भगवन्ब्रूहि भिक्षूणां नियमान् कूपयेव मे ॥ ७८ ॥ एवं पृष्टः प्रजाधीशः प्राह त्वं शृणु नारद । भिक्षुर्न स्त्रा
 टने कुर्यात्स्त्रीनिरोधादिकं क्वचित् ॥ ७९ ॥ न न द्युत्तरं कुर्याद्दस्ताभ्यां च क्वचित् । नाग्निसेवां प्रकुर्वीत नैकचाशनमाचरे
 त् ॥ ८० ॥ भिक्षया हृतं मन्त्रं च समभ्रीयाद्यतिः सदा । मे देववृद्धिं न कुर्वीत कुर्याच्च प्राणरक्षणम् ॥ ८१ ॥ त्यजेद्द्रुधि रवश्चाज्यमे
 कस्यान्नं च मांसवत् । चन्दनादिप्रलेपं तु विष्टालेपमिव त्यजेत् ॥ ८२ ॥ केवलं लवणं भिक्षुरन्यजवत्यरित्यजेत् । स्त्रीसंगमिव चा

ॐ शङ्खं वल्लं चोच्छिष्टपात्रवत् ॥ ८३ ॥ मूत्रवच्चपरित्याज्यं भिक्षुणोष्णोदकं सदा । मलवच्चतनोऽस्य शर्वजये दातुं वान्यति ॥ ८४ ॥
 देशो ज्ञातचरस्त्याज्यश्चाण्डालगृहवीथिवत् । नारीचाहिरिवत्याज्याभिक्षुणास्वहितार्थिना ॥ ८५ ॥ सुवर्णविषवत्याज्यं सभास्थ
 खं मशानवत् ॥ कुंभीपाकमिवत्याज्यारजधानीचभिक्षुणा ॥ ८६ ॥ भिक्षुनां हाण्डिकादिस्थमन्त्रयथाविजादिभिः । संत्यज्य
 ते तथा भिक्षुभिर्वान्नचसदा त्यजेत् ॥ ८७ ॥ दर्शनं स्वान्यदेवस्य त्यक्त्वा थलोकारञ्जनं । विहायैव स्वदेशं च कुयात्स्वरूपं चित्तनम् ॥
 ८८ ॥ चित्तयन्स्वस्वरूपं च त्यक्त्वा वन्युभवस्थलम् । काराग्रहविनिर्मुक्तचोरवद्दूरो वसेत् ॥ ८९ ॥ पट्टणे चीणि रात्रिणि चैष
 ङ्ङात्रकं वसेत् । तीर्थचसत्तरात्राण्येवं चरेदनिर्मुक्तकः ॥ ९० ॥ मात्सर्यादींश्च संदग्ध्वासदैकाकीर्यति श्वरेत् । पट्टणनगरग्रामा
 न्नकुर्वीत कदाचन ॥ ९१ ॥ द्वाभ्यां ग्रामः समाख्यातस्त्रिभिश्च पट्टणं भवेत् । चतुर्भिर्नगरं तस्मात्त्रयं त्यक्त्वा चरेदति ॥ ९२ ॥
 ननु न्यासस्य धर्माणां स्यादुदाहरणेन किम् । सति कर्माधिकारे नुर्यतो न न्याससंभवः ॥ ९३ ॥ कुर्वन्नेवेह कर्माणि जिजीविषेच्छतं
 समाः । जाग्रत्स्वत्यादिवाक्येषु न्यासः स्याज्जीवितः कथम् ॥ ९४ ॥ सर्वश्रुत्यादिवाक्यैर्हि न्याससूत्रेणैव तथा । संन्यासाश्रमसङ्गा

म० सा०

वोपिलभ्यतेयतः स्फाटम् ॥ ८५ ॥ उदाहराम्यहंचेहश्रुत्यादिवचनानिवे । न्यासाऽसंभवशङ्कायाविच्छिद्यतानि संशयान् ॥ ८६ ॥
ब्रह्मोपनिषच्छ्रुतिः । सशिखंवपनं कृत्वा वहिःसूत्रं त्यजेद्बुधः । यदचरं परब्रह्मतत्सूत्रमिति धारयेत् ॥ ८७ ॥ वाक्यसं० । द्वैवेवे
ति श्रुतिन्यासं प्रजैदिति चाहतम् । इत्याद्याः श्रुतयः संति स्मृतीश्चापि श्रुताश्च मो ॥ ८८ ॥ अंगिरसस्मृ० । संन्यसेद्वह्नययासं
न्यसेद्वागहादपि । वनादासंन्यसेद्विद्वानातुरोऽथ वादुःखितः ॥ ८९ ॥ यमस्मृती । संन्यसेजगन्नाथपाहिमांमधुसूदन । जा
हिमांसवदेव शवासुदेव सनातन ॥ ९० ॥ अहंसं वाभयं दत्त्वा भूतानां परमेश्वर । युष्मच्छरणमापन्नस्त्वाहिमां पुरुषोत्तम ॥ ९१ ॥
लिङ्गपुराणवा० । निःकृत्य सशिखान् केशानुपवीतं विसृज्य च । पञ्चभिर्जुहुयादसुभः स्वाहेति च वाक्रमात् ॥ ९२ ॥ वाक्यसं० ।
जङ्घरेतस्तु शब्देहीति सूत्रेण च सूच्यते । संन्यासस्यापि सद्भावं भगवान् स्फुटमूचिवान् ॥ ९३ ॥ कुर्वन्नवेति मन्त्रस्य यावज्जीविमि
ति श्रुतेः । तर्हि त्वया गतिर्वाच्येति चेच्छृणु दाभिताम् ॥ ९४ ॥ कुर्वन्नित्यादिवाक्यान्यविरक्तविषयाणि भो । वरान्निचियवैश्या
वर्ततेषां च विषयौ तयोः ॥ ९५ ॥ लिङ्गेऽनधिगृह्यतत्त्वाद्वाक्ययमिति च स्मृतं । बृहदारण्यकाख्येऽपि भाष्यकृता तथे रणात् ॥ ९६ ॥

जायमानश्रुतिरेवमृणानीतिस्मृतिस्तथा । गृहस्यत्वनयोजातस्तद्विषयेतुतत्तुम् ॥ ७ ॥ स्वाध्यायश्चाद्वदानाद्यैर्ऋणाऽपाकारण
स्मृतम् । तानिकर्तुं न शक्नोति जातमार्चो हि कश्चन ॥ ८ ॥ एवं संन्याससङ्गावः सम्यगर्चनिरूपितः । तद्वैकथनाऽऽक्षेपो वथाऽ
तः पूर्वपक्षिणः ॥ ९ ॥ श्रुत्यर्थसंग्रहेण प्राग्यति धर्माः प्रदर्शिताः । श्रुतिस्मृतिग्रहणे हवक्ष्यंते ते पुनस्तथा ॥ १० ॥ विविदिषोर्धेते
धर्मार्थैवाक्यैः प्रतिपादिताः । प्रायेण तानि वाक्यानि ग्रहीष्यामीह विस्तरात् ॥ ११ ॥ धर्मवोधं विनानास्ति यतेः स्वधर्मसेवनम् । तेन
विनानमोक्षः स्यात्तस्मात्सेव्यायमादयः ॥ १२ ॥ यमादये यते धर्माः श्रुत्यादिभिः समीरिताः । यमानिवृत्तिरूपाः स्युः प्रवृत्त्या नियमा
युताः ॥ १३ ॥ यमादशविधाः प्रोक्तानियमाश्च दशस्मृताः । याज्ञवल्क्यस्मृतौ तावत्तानानुवदाम्यहम् ॥ १४ ॥ याज्ञवल्क्यस्मृ
अहिंसासत्यमस्तेयब्रह्मचर्यदयाऽऽजवम् । क्षमादृतिर्भिताहारः शौचं त्वेते यमादश ॥ १५ ॥ तपः संतोषमास्तिक्यं दानमीश्वरपूज
नम् । सिद्धांतश्रवणं चैव ह्रीर्भितिश्च जपो हुतम् । एतच्च नियमाः प्रोक्ता याज्ञवल्क्येन योगिना ॥ १६ ॥ सनत्सुजातीयोपनिषच्छ्रुतिः ।
सर्वभूतसुहृच्छांतः सर्वभूताभयप्रदः । भयस्थानानि संचित्य वर्जयेत्तं विचक्षणाः ॥ १७ ॥ कठश्रुत्युपनिषच्छ्रुतिः ॥ नदीपुलिनशा

साः

यीस्याद्देवागरेषु वा स्वपेत् । नात्यथ सुखदुःखाभ्यां शरीरमुपतापयेत् ॥ १८ ॥ अचिन्सु ० । अहिंसासत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्याऽपरिग्रहौ ।
भावशुद्धिर्हरीभक्तिः संतोषः शौचमार्जवम् ॥ १९ ॥ आहारशुद्धिर्वराग्यसंप्रसादो दयानुत्थाम् । अस्नेहो गुरुशुश्रूषा अद्वाशान्ति
र्दमः शमः ॥ २० ॥ ह्रीस्तपो ज्ञानविज्ञानयोगोलम्बाशनष्टतिः । अदीनत्वमनुद्वेषो ब्रह्मधीः समदर्शनम् ॥ २१ ॥ एषस्वधर्मो व्या
ख्यातो यतीनां मुक्तिमिच्छताम् । अभ्युत्थानं प्रयालापं गुरुवत्प्रतिपूजनम् ॥ २२ ॥ यतीनां वृत्तवृद्धानां स्वयधर्मेषु वर्तिनाम् ।
कर्त्तव्यमन्यथायोगी स्वधर्मात्प्रच्युतो भवेत् ॥ २३ ॥ छेदभेदोपमदं च प्राकारं गृहमाश्रमम् । स्वाहास्वधावषट्कारो विषयाणां च
संनिधिः ॥ २४ ॥ स्तुतिर्निदाक्रियावादाः परमभावघाटनम् । तृष्णा क्रोधोऽनृतं माया लोभमोहौ प्रियाप्रियौ ॥ २५ ॥ शिल्पं व्याख्या
नियोगश्च कामो रागः परिग्रहः । अहंकारो भिमत्वचचिकित्सा धर्मसाहसम् ॥ २६ ॥ प्रायश्चित्तं प्रदानं चर्मचौषधमथाऽऽशिषः ।
एकान्तं मदमात्सर्गं धनुष्यविभूषणम् ॥ २७ ॥ तां वृत्ताभ्यं जने क्रीडाभोगकाञ्चारसायनम् । कथनं कुत्सनं स्वस्तिज्योतिषं क्रय
विक्रयम् ॥ २८ ॥ क्रियाकर्मविवादांश्च गुरुवाक्यादिलंघनम् । संधिश्च विग्रहो यानं भेचकः शुक्लवाससी ॥ २९ ॥ शुक्रोत्सर्गो

दिवास्वापोभिज्ञाधारस्तुतैजसः । विष्वैवैवायुधवीजं हि सातैलादिमैथुनम् ॥ ३० ॥ प्रतिषिद्धनिचैतानिसेवमानोप्रजत्यधः
 भैक्षदेशनपञ्चातिपुत्रमित्रादियोषिताम् ॥ ३१ ॥ उपचारकथास्त्वन्यामनसापिनिचिंतयेत् । आगच्छगच्छतिष्ठेतिस्वागतं तु ह
 दोपिवा । संमानंचनप्रब्रूयान्मुनिमौक्षपरायणः ॥ ३२ ॥ मेधातिथिस्मृ० । आसनंपात्रलोपश्चसंचयः शिष्यसंग्रहः । दिवा
 स्वापोवृथालापोयतैवधकराणिषट् ॥ ३३ ॥ एकाहात्परतोग्रामेपंचाहात्परतःपुरे । वर्षाभ्योन्यत्रयतस्थानमासनंतदुदाहृ
 तम् ॥ ३४ ॥ उक्ताऽलाब्वादिपात्राणामेकस्यापिनसंग्रहः । भिक्षोर्भक्ष्यभुजश्चापिपात्रलोपः स उच्यते ॥ ३५ ॥ शुश्रूषालाभपूजाय
 यश्चोऽर्थवापरिग्रहः । शिष्याणानतुकारण्यात्मज्ञेयः शिष्यसंग्रहः ॥ ३६ ॥ विद्यादिनंप्रकाशत्वादविद्यारात्रिरुच्यते । विद्या
 ऽभ्यासेप्रमादोयः सदिवास्वाप उच्यते ॥ ३७ ॥ अर्थात्मिकीं कथामुक्ताभैक्षचर्यासुरस्तुतिम् । अनुग्रहंपरिप्रश्नानवथालापः स उ
 च्यते ॥ ३८ ॥ स्यावरंजंगमवीजतैजसंविषमायुधं । षडेतानिगच्छीयाद्यतिमूचपुरीषवत् ॥ ३९ ॥ स्मृती । मधुमांसंचमदं
 चतार्वर्णतैलमौषधम् । वर्ज्यान्यष्टौयतेर्दूरात्तथाकांतांचकांचनं ॥ ४० ॥ नशिष्याननुवध्नीतमठान्नाभेतद्वाचित् । नथारथा

मु० सा० मुपयुञ्जीतनसेवेतराजमन्दिरं ॥ ४१ ॥ विष्णुस्तु ० । वानप्रस्थगृहस्थाभ्यां प्रीतिं यत्नेन व्रजयेत् । ग्रामांते निजने देशे नित्यं किल
 निकेतनः ॥ ४२ ॥ वृद्धानामातुराणां च भीरूणां सङ्गवर्जितम् । ग्रामे वाथ पुनरवापि वासो न कच दुष्यति ॥ ४३ ॥ अङ्गिराः । नती
 र्धसेवी चात्यंतो नोपवासपरोरयतिः । न च ऽध्यापनशीलः सान्नव्याख्यानपरो भवेत् ॥ ४४ ॥ प्रतिग्रहं न गृह्णीयान्न च वान्यं प्रदापयेत् ।
 प्रेरयद्वा तथा भिक्षुर्न स्वप्नेऽपि कथंचन ॥ ४५ ॥ क्रतुः । दासीं दासं गृह्यन् गंगामुधान्धनं रसान् । प्रतिगृह्ययति ग्रामं हन्यात्कुलश
 तचयं ॥ ४६ ॥ आविकं पट्टकं वा सखीलिकां मंचकं मधु । शुक्लवस्त्रं च यानं च तावून् स्त्रियमेव च । प्रतिगृह्य कुलं हन्यात्प्रतिगृह्णीति
 यस्य च ॥ ४७ ॥ पुष्पशाखापल्लवं वा फलमलतलादिकम् । मञ्ज्याद्वियत्नं संन्यासी नरके पतति श्रुवम् ॥ ४८ ॥ अङ्गिराः । चेदं
 गावो हिरण्यं च यते यस्य परिग्रहः । तादृशं कल्पाष्टद्वारं स च लीजलमाविशेत् ॥ ४९ ॥ जावालः । अन्नदानपरो भिक्षुर्वस्त्रादीनां
 च संग्रही । उभौ तौ मन्दबुद्धिवात्यंति नरकशायिनौ ॥ ५० ॥ मनुः । आविकं त्वधिकं वस्त्रं त्यक्तं लिपटीं तथा । प्रतिगृह्य
 त्तिश्चैतान्यततेनान्न संशयः ॥ ५१ ॥ व्यासः । क्रोधलो भपरो नित्यं निद्राऽऽलस्य परस्तथा । विषादीच्छेत् श्वरश्च प्रयसो भिष्यते द्विजः

॥ ५२ ॥ यतीनां काचनं दत्वा तां वल्लं प्रह्वचारिणां । चौराणामभयं दत्वा दातापिनरकं ब्रजेत् ॥ ५३ ॥ हारीतः । छेदने भेदने पा
 केयतिर्यस्तु प्रवर्त्तते । तादृशं कश्मलं दृष्ट्वा प्रेतशौचं विधीयते ॥ ५४ ॥ अङ्गिराः । विधवां कंचुकोपेतां सधवां कंचुकिं विना । यतिं
 च कंचुकोपेतां दृष्ट्वा चक्षुर्निमीलयेत् ॥ ५५ ॥ चत्वारि पातनीयानियतीनां मनुरब्रवीत् । औषधं संनिधानं च एकान्नं कांस्यभोज
 नम् ॥ ५६ ॥ एकान्नीकांस्यभोजी च भेषजी वस्तुसंग्रही । चत्वारो नरकायातिमनुः स्वायं भवोऽब्रवीत् ॥ ५७ ॥ मनुः । बालमां
 स्रकृतमांश्च शुद्धानपितु धर्मतः । शरणाऽऽगतं हंतं शस्त्री हंतं श्वनसंविशेत् ॥ ५८ ॥ भारते ब्राह्मणगीतावा ० । अहिंसा ब्रह्मचर्य
 च सत्यमाज्जमेव च । अक्रोधश्चानसूया च दमो नित्यमपशुनम् । अष्टस्त्रेतेषु युक्तः स्याद्व्रतेषु संयतेन्द्रियः ॥ ५९ ॥ नाददीत परस्वा
 निन गृह्णीयादयाचितः । न किंचिद्विषयं भुक्त्वा स्पृहया ततस्त्य वै पुनः ॥ ६० ॥ न शिल्पजीविकां जीवेद्विरागं नोत कामयेत् । न द्वेष्टा
 नोपदेष्टा च भवेदेवं निरुपस्कृतः ॥ ६१ ॥ आशीर्युक्तानि सर्वाणि हिंसायुक्तानि यानि च । लोकसंग्रहधर्मचक्रवर्त्योऽप्येव ॥ ६२ ॥
 अनागतं च न ध्यायेन्नातीतमनुचिंतयेत् । वर्त्तमानमुपेक्षेत कालाकाली समाहितः ॥ ६३ ॥ अचिः । कौपीनयुगलं कन्यादण्ड

मेकपरिश्रहः । यतः परमहंसस्य नाधिकतु विधीयते ॥ ६४ ॥ यदिवाकुर्वते रागादधिकस्य परिग्रहम् । नरकरो रवगत्याति-
 ग्यो निषुजायते ॥ ६५ ॥ विशीरणान्यमलान्येव चैलानि ग्रथिता नितु । कृत्वा कन्यां विह्वसो धारयेद्वातुरज्जिताम् ॥ ६६ ॥ जावा-
 लस्मू ० । भूतानां प्रियकारी स्यान्नुपरद्रोहकर्मधीः । नरावशीकृता येन तेन देवावशीकृताः ॥ ६७ ॥ अजिह्वः षंडकः पंगुरधौव-
 धिरएव च । मुग्धश्च मुच्यते भिक्षुः षड्विंशतिरैतैर्न संशयः ॥ ६८ ॥ इदमिष्टमिदं नेतियोऽश्वद्वपिनसज्जते । हितं सत्यं प्रियं वक्तितमजि-
 ह्वं प्रचक्षते ॥ ६९ ॥ अथ जातां यथानारीं तथा षोडशवर्षिणीं । शतवर्षाच यो दृष्टुर्निर्विकारः स षंडकः ॥ ७० ॥ भिक्षार्थं
 टनयस्य विष्णुं च करणाय च । योजनान्न परं याति सर्वथा पंगुरेव सः ॥ ७१ ॥ तिष्ठतो ब्रजतो वापि यस्य चक्षुर्न दूरगम् । चतुर्गामु-
 वंत्यक्त्वा परित्राट्सौ धुच्यते ॥ ७२ ॥ हितं भित्तं मनोहारिवचः शोकावहं च यत् । श्रुत्वा पि न शृणोति यो विधिरः स प्रकीर्तितः
 ॥ ७३ ॥ सान्निध्ये विषयाणां च समर्थोऽविकलेन्द्रियः । सुप्तवद्वर्त्तते नित्यं स भिक्षुर्मगधुच्यते ॥ ७४ ॥ रथ्यायां वहुवस्त्राणि भि-
 क्षां सर्वं च लभ्यते । भूमिः शय्या सुविस्तीर्णाय तयः केन दुःखिताः ॥ ७५ ॥ दत्ताचेयस्मृतिः । जायाभ्रातृसुतादीनां व्रधनां च शुभा

शुभं । दृष्ट्वाश्रुत्वानकपेतशो क हर्षात्यजेदतिः ॥ ७६ ॥ शंखस्मृ० । इष्टाऽनिष्टेषु भोगेषु व्यसनाऽभ्युदयेषु च । उपशान्तावेदं द्वाच
 मपि वारैर्हतीभृशम् ॥ ७७ ॥ सत्यावाचमहिंसा च वेदनपवादिनी । अतिवादांस्ति तिचेत अनृशं सामैशुनाम् ॥ ७८ ॥
 पराशर० । ब्रह्मचर्यमहिंसा च सत्यमस्तेयमार्जवं । वेदांतश्रवणं ध्यानं भिचोः कार्यणि नित्यशः ॥ ७९ ॥ बृहस्पतिः । नैवाद्ददी
 तपायेयं यतिः किंचिदनापदि । कथमापत्तु गृह्णीयाद्वा वदह्ययं भुज्यते ॥ ८० ॥ देवल० । आददीत प्रवृत्तेभ्यः साधुभ्यो धर्मसा
 धनम् । नाददीत निवृत्तेभ्यः प्रमादेनापि कथञ्चन ॥ ८१ ॥ यतिधर्मसमुच्चये । परमापद्गतेनापि न कार्याः स्तेयञ्चल्पकः । स्तेयाद
 यधिकः काश्चिन्नाख्यधर्म इति स्मृतः ॥ ८२ ॥ ब्रह्मा । दशव्रतान्यनुष्ठाय यतिः कल्याणमश्नुते । तेषामेवाननुष्ठानाद्भक्तसंसम
 श्रुते ॥ ८३ ॥ दशव्रतानि संवर्षायतीनां विहितानि च । अहिंसा सत्यमस्तेयब्रह्मचर्याऽपरिग्रहाः ॥ ८४ ॥ अक्रोधो गुरुशुश्रूषा
 शौचं दुर्भक्षिवर्जनम् । वाङ्मनः कायचेष्टासु प्रमादस्य च वर्जनम् ॥ ८५ ॥ वर्णाश्रमाणां धर्मो हि देवस्थानेषु कारणम् । लिङ्गाऽ
 भावास्तु केवल्यमिति ब्रह्मानुशासनम् ॥ ८६ ॥ नाऽत्यक्तासु खमाम्रोति नाऽत्यक्ता विंदते परम् । नाऽत्यक्ताभयं शतेत सवत्यक्तासु खीभ

वेत् ॥ ८७ ॥ मेधातिथिः । नसंभाषेत्स्त्रियकांचिन्मूवदृष्टानचस्मरेत् । कथांचवजयेत्तासांनपश्येत्स्त्रिखितामपि ॥ ८८ ॥
 एतच्चतुष्टयमेवाहात्स्त्रीणामाचरोयेतः । चित्तंविक्रियतेऽवश्यं तद्विकारात्प्रणश्यति ॥ ८९ ॥ सुजीर्णोपितुजीर्णासुविद्वान्स्त्री
 षुनविश्वसेत् । सुजीर्णास्त्रपिकंथासुसज्जतेजीर्णमवरम् ॥ ९० ॥ भागवते । स्त्रीणां तत्संगिनं संगत्यक्ता दूरत आत्मवान् ।
 क्षेमविविक्ते आसीनाश्चित्तयेन्मासतद्रितः ॥ ९१ ॥ वायुपुराणे । यस्तु प्रव्रजितो भूत्वा पुनः सेवेत मेथुनं । षष्ठिवर्षसहस्राणि वि
 ष्ठायां जायते क्रिमिः ॥ ९२ ॥ शून्यागारेषु घोरैषु आर्बुभवति दारुणः । सति यक्स्यात्ततो गृध्रः श्वैवैवा दशवत्सराः ॥ ९३ ॥ खरो
 विंशतिवर्षाणि दशवर्षाणि शूकरः । अपुष्पोऽफालितो वृक्षो जायते कण्टका न्वितः ॥ ९४ ॥ ततो दावाग्निना दग्धः स्यात्तु भवति का
 मुकः । स्यावराच्चपरिभ्रष्टो यो निष्वन्यासु गच्छति ॥ ९५ ॥ पूषा वर्षसहस्रांते जायते ब्रह्मराक्षसः । क्षुत्पिपासापरिश्रान्तः क्रव्या
 दो रुधिराशनः ॥ ९६ ॥ क्रमेण लभते मोक्षं कुलस्योत्सादनेन च । चाण्डालगर्भं संमतो जायते नात्र संशयः ॥ ९७ ॥ आहारशुद्धि
 र्दिनयः शौचमप्रतिकर्म च । सम्यग्दर्शनमित्येवंपचोपव्रतानि च ॥ ९८ ॥ व्यासः । अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यतपः परं ।

चमदयाचसतोषोभ्रतान्यस्यविशेषतः ॥ ८८ ॥ याज्ञवल्क्यः । अध्यात्मपुस्त विप्रदत्तगृहीतिभिर्द्युक्तः । नखयद्रथभादायले
 खयेदोषदर्शनात् ॥ २०० ॥ अचिः । मौनयोगासनयोगस्तितिक्षकातशीलता । निःस्पृहत्वंसमत्वंचसप्तैतान्येकदण्डिनः ॥ १ ॥
 दक्षः । वैखानेनचिदण्डेननचिदण्डीतिचोच्यते । अध्यात्मदण्डयुक्तोयःसचिदण्डीतिकथ्यते ॥ २ ॥ वागादिदण्डयुक्तस्तुप्रत्यगा
 त्मन्यऽवस्थितः । परेब्रह्मणिनीनोयःसचिदण्डीव्यवस्थितः ॥ ३ ॥ वाग्दण्डमौनमातिष्ठेत्कर्मदण्डेऽप्यभोजनम् । मानसेतुश्रुतेदं
 डेप्राणायामोविधीयते ॥ ४ ॥ एकोभिर्द्युयथोक्तःस्याद्वितीयमिथुनंस्तुतम् । त्रयोग्रामःसमाख्यातञ्चतुर्जङ्घनगरायते ॥ ५ ॥ नगरं
 तुनकर्तव्यग्रामोवामिथुनंतथा । एतत्तयंप्रकुर्वाणःस्वधर्माच्चयवतेयतिः ॥ ६ ॥ राजवार्त्तादिवातेषांभिश्चावार्त्तापरस्परं । स्नेह
 पैशुन्यमात्मार्थसन्निकर्षात्प्रवर्त्तते ॥ ७ ॥ कथाचारेखलेसाधुपरेगोष्ठेत्वसहृहे । निवसेन्नयतिःषट्सुस्थानेष्वेतेषुकिर्हिचित् ॥ ८ ॥
 यमः । एकवासाञ्चवासावाएकदृष्टिरलोलुपः । एकएवचरेन्नित्यवर्षास्वैकचसंवसेत् ॥ ९ ॥ जलेजीवाःस्थलेजीवाःआकाशेजीव
 मालिनि । जीवमालाऽऽकुलेलोकेवर्षास्वैकचसंवसेत् ॥ १० ॥ मेधातिथिः । यावद्वर्षेण्यऽकालेपियावत्क्षिप्त्वाचमदिनी । ताव

न्नविचरेद्भिच्छुस्वधर्ममनुपालयन् ॥ ११ ॥ अचिः । चतुरोऽयवसेनासाग्वैवाकाशिकावर्षिकौ । वृद्धननुक्रमेणैव नमस्कृत्य वि-
 धानतः ॥ १२ ॥ वृद्धेभ्यो नमस्कृत्तानुक्रमश्चयति धर्मसमुद्भेदशितः । देवकृष्णभुनिव्यासं माथ्यकारं गुरोरगुरुम् । गुरुदेवगणाय
 चंदुर्गादेवीं सरस्वतीम् ॥ १३ ॥ अचिः । द्वादश्यापौर्णमास्यां वा कुयात्सं कल्पमात्मवित् । अनेन विधिना भिक्षुराषाढ्यां सुसमा-
 हितः ॥ १४ ॥ स्थानाभावाद्भजे तावद्वावद्भवति पंचमी । प्रायश्चित्तेन पूज्येत पंचम्युद्भ्रजेद्यदि ॥ १५ ॥ नाऽसमानसहायेषु नि-
 वसेद्योगवितक्काचित् । वसेत्समानशीलेषु सुशीलेषु तपस्विषु ॥ १६ ॥ पिता माता स्वसाम्बातास्तु षाजायास्तु तस्तथा । ज्ञातिबंधु-
 सुहृद्वर्गो दुहितास्तु तादयः ॥ १७ ॥ यस्मिन्देशे वसत्येतन्न तत्र दिवसं वसेत् । द्वेषः शोको भवेत्तत्र रागहृषादयो मलाः ॥ १८ ॥
 अश्रुपातं यदा कुयाद्भिच्छुः शोकेन चाद्रितः । योजनानां शतं गत्वा तदा पापात्ममुच्यते ॥ १९ ॥ कार्तिक्यां वापयित्वा तु क्षापयित्वा चि-
 वि क्रमं । परस्परं च संपूज्य क्षमापयित्वा परस्परम् ॥ २० ॥ आत्मवत्सवं भूतानि पश्यन् भिक्षुश्चरेन्न हीं । अंधवल्ग्वज्जवद्वापि विधरो
 न्नत्तपि शाच्यवत् ॥ २१ ॥ न चैकस्मिन् वसेद्गामे न चैकस्मिन् सरिराट् । शून्यागारे न चैकस्मिन् वसेच्छून्यालेये तथा ॥ २२ ॥ हिम

वद्विध्ययोर्मथेख्यातः पुण्यतमः श्रुता । देशः सरस्वतीतीर्थकरः दायान्तुपश्चिमे ॥ २३ ॥ दग्धं च वह्निना प्रवप विनीकराण्यव ।
 योगज्ञानतपोधाना सिद्ध्यथैव महात्मना ॥ २४ ॥ तस्मिन्देशे सदा भिक्षुः स्वयमपौरपालयन् । पथटे द्वै सदा योगी वीक्ष्य न्वसुधात
 लम् ॥ २५ ॥ नराचनचमथ्याह्रिसंध्योर्नैव पर्यटत् । न शून्येन च दुर्गवाप्राणा वाधकरतया ॥ २६ ॥ नामगोत्रादि चरणां देशवास
 श्रुतं कुलम् । वयोवृत्तं वंशं शीलं स्थापयेन्नैव सद्यतिः ॥ २७ ॥ स्नादपुराण । गंगाकूले वसेन्नित्यं भिक्षुर्मोक्षपरायणः । सिद्धं चे
 चतुर्विधं यथावद्वनुशतत्रयम् ॥ २८ ॥ भविष्ये । ब्रह्मादिदेव लोकानां मुक्तेश्च प्राप्तये नृणां । गंगैव परमो हेतुः कलिकाले विशेष
 तः ॥ २९ ॥ मनुः । संरक्षणाथ जंतून् आचवह निवासदा । शरीरस्यात्यथैव समीक्ष्य वसुधां चरेत् ॥ ३० ॥ दृष्टिप्रतन्यसेत्या
 दं वस्त्रपूतं पिवेज्जलं । सत्यपूतां वदेद्वाचं मनः पूतं समाचरेत् ॥ ३१ ॥ भारते । आत्मोत्क्षिपेन्नमागतपरेषां परिनिंदया । स्वगुणै
 रेव मार्गं विप्रकषेत्पृथग्जनात् ॥ ३२ ॥ निगुणास्वैव भूयिष्ठमात्मसंभा वितानराः । दोषैरन्यान् गुणवतः क्षिपंत्यात्मगुणक्षयात्
 ॥ ३३ ॥ अत्रुवनकस्य चिन्निद्रामात्मपूजां भवणयन् । विपश्चिह्णसंपन्नः प्रामोति सुमहद्वशः ॥ ३४ ॥ आकाशस्याध्रुवं यत्र दोषं ब्रूय

विपश्चिता। आ० जा० भिका। वैकोवसेत्तचपडितः ॥ ३५ ॥ मध्यस्थएव तिष्ठेत्तप्रशंसानिंदयोः समः। एतत्पविचंपरमंपारि
 ब्राजकआश्रमे ॥ ३६ ॥ अथशृणुवादीयः परोक्षेचापिनिंदकाः। समानवः श्ववस्त्रोक्तेनष्टलोकापराऽवरः ॥ ३७ ॥ तादृगज
 नशतस्यापियद्दत्तिजुहोतिच। परोक्षेणाऽपवादीयस्तन्नाशयति तत्क्षणात् ॥ ३८ ॥ तस्मात्प्राचीनरः सद्यस्तादृशपापचेत
 सं। वर्ज्येत्साधुभिर्वर्ज्येत्सारमेयामिषं यथा ॥ ३९ ॥ तंस्वकर्माणि कुवाणंप्रतिकर्तुं यद्दृच्छति। भस्मकूटइवाऽवुद्धिः खरोरज
 सिमज्जति ॥ ४० ॥ क्रतुः। वीजघ्नं तेजसंपात्रं शुक्रोत्सर्गसितावरं। निशान्नंच दिवास्वप्नयतीनां पातना निषट् ॥ ४१ ॥ वाक्य
 संग्रहकृद्वाक्ये। एवंश्रुत्यादिवाक्यानि धर्माणां विधकानिवै। यत्तेयमप्रधानानां संगृहीतानि खल्विह ॥ ४२ ॥ अथ संन्यासि धर्मा
 णां प्रायेण नियमात्मनां। बोधकान्यधिवाक्यानि गृह्णामीह समासतः ॥ ४३ ॥ मेधातिथिः। भिक्षाटनं तपो ध्यानं स्नानं शौचं सुरा
 चर्जनं। कर्तव्यानि षडेता नित्यतीनां न पदं डवत् ॥ ४४ ॥ अथ शौचविधिः। मनुः। सूत्रोच्चारसमस्तर्गदिव कुयादुदङ्मुखः।
 दक्षिणाऽभिमुखो रात्रौ सध्योश्च यथादिवा ॥ ४५ ॥ छायायामंधकारे वाराचावह्निर्वाद्भिजः। यथासुखमुखः क्रुयात्प्राणावाध

भयेषुच ॥ ४६ ॥ नमत्रंपथिकुर्वीत नमस्तु निनगोव्रजे । नफालकृष्टेन जलेन चित्या न च पर्वते । नजीरो देवाय तनेन वल्ली किं कदा
 चन ॥ ४७ ॥ नससं स्त्रेषु गत्तुषु न गच्छन्नापि च स्थितः । न नदीतीरमासाद्य न च पर्वतमस्तके ॥ ४८ ॥ वाखाग्निविप्रमार्दित्यमपः
 पश्यंस्तथैव गाः । न कदाचन कुर्वीत विरमत्रस्य विसर्जनम् ॥ ४९ ॥ प्रत्यग्निं प्रति समूच प्रति सोमोदकाद्विजान् । प्रतिगां प्रति वा
 तं च प्रज्ञानश्रुतिमहेतुः ॥ ५० ॥ आतुवा ० । शतहस्तं परित्यज्य मंत्रं कुयं ज्जलाशयात् । शतद्वये पुरीषं तु तीर्थं च चतुर्गणम् ॥
 ५१ ॥ अचिः । शुद्ध्यश्च चिभिः काष्ठैस्तुणैर्वापि निकर्षयेत् । इति पुरामलोत्सर्गोक्तो ज्ञापय्याः समावृतिः ॥ ५२ ॥ विष्णुपुराणे ।
 वल्मीकमूषकोत्खातां मदमंतर्जलां तथा । शौचाऽवशिष्टांगे ह्यमृदं शौचे विवर्जयेत् ॥ ५३ ॥ विष्णुस्मृतिः । अंतःप्राण्यावपन्ना
 च हले त्खातां च वर्जयेत् । अचिः । यस्मिन् देशे च यत्तोरंया च यत्र च मूर्तिका । सैव तत्र प्रशस्ता स्यात्तथा शौचं विधीयते ॥ ५४ ॥
 तीर्थशौचं न कुर्वीत कुर्वीते हृतवारिणा । उदकपात्राऽभवेत्वादित्यपुराणे तीर्थेषु शौचप्रकार उक्तः । आदित्यपु० । रत्निमात्रं ज
 लं त्यक्त्वा कुर्याच्छौचमनहुतैः । पश्चात्तच्छौधयेत्तीर्थमन्यथा त्वशुचिर्भवेत् ॥ ५५ ॥ दक्षः । एकालिं गतिं सोममेउभयोर्द्वेतुर्मत्त

मु० सा० के पंचांगानेदेशकस्मिन्नुभयोः सप्तमृतिकाः ॥ ५६ ॥ एतच्छौचं गृहस्यस्य द्विगुणं ब्रह्मचारिणः व प्रस्थस्य च गुरोयतीनां

४७

च चतुर्गुणम् ॥ ५७ ॥ एतच्छौचमष्टाथदृष्टाथशौचं तु मननादर्शितं मनुः । यावन्नाऽपत्यमेधाऽक्लोरघ पथ्य लुतः । द्वा
रिदेयस्यात्मर्वासुद्रव्यशुद्धिषु ॥ ५८ ॥ देवलः । धर्मदक्षिणं हस्तमथ नयोजयेत् । तथैव हस्तं मेरुद्वनशायत्

तास्यातर्पास्यातर्कारणादुभयदि ॥ ५९ ॥ दक्षः । यदिवाविहितशौचं तद्वह्निशिकीर्त्तितं । तद्वह्निमातुरे प्रोक्तमातुरस्या

नि ६ अथ दत्तधाव विधिः । वृद्धशतात्तपः । मुखेपर्युषितं नित्यं भवत्यप्रयतो नरः । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन भक्षयेद्दत्तधा

विष्णुः । द्वादशांगुलं विप्रेषु काष्ठमाहुर्मनीषिणः । क्षत्रविदश्चतुर्गुणम् । नानवषट्चतुर्गुणम् ॥ ६२ ॥ कंटकिक्षीर

वृत्त्यद्व दशांगुलमव्रणं कनिष्ठास्थूलं कूचाग्रं सत्वगऽपर्वकम् ॥ ६३ ॥ नसिंहपुराणे । अस्त्राभेदं तकाष्ठस्य प्रतिपिद्धे तथा

दिने । अपद्विषमेषु शिभिर्विद्यति ॥ ६४ ॥ निषिद्धदिनानि च स्त्रदंपुराणे दर्शितानि तथा च काशीखंडे । प्रतिपद्विष

ठाधुनवभ्याराववासः । संयोगोद्देहेऽऽप्तसप्तमं कुलम् ॥ ६५ ॥ दत्तधावनाथवज्र्यानिद्रव्याणि च याज्ञवल्क्येनो

क्तानि । याज्ञवल्क्यः । दृष्टिकालोऽष्टपाषाणेन खरगुलिभिस्तथा । मृत्काचानामिकागुष्ठोऽपि जयेद्दं तथावने ॥ ६६ ॥ अथ स्नानविधिः । पराशरः । स्नानानि पंचपुण्यानि कार्त्तिकार्त्तितानि मनीषिभिः । आग्नेयं वारुणं ब्राह्मं प्रवायथ्य दिव्यमेव च ॥ ६७ ॥ आग्नेयं मत्स्यनास्नानमवगाह्य तु वारुणम् । आपो हि ष्ठीति च ब्राह्मं प्रवायथ्य गोरजः स्मृतम् ॥ ६८ ॥ यत्तु सातपवर्षाणस्तत्स्नानं दिव्यमुच्यते । तच्च स्नात्वा च गंगायां स्नातो भवति मानवः ॥ ६९ ॥ व्यासः । चतस्रो घटिकाः प्रातरक्षणीदय उच्यते । यतीनां स्नानकालो यंगंगाभः सदृशः स्मृतः ॥ ७० ॥ कपिलः । प्रातः स्नाने त्वऽशक्तश्चैकापिलं स्नानमाचरेत् । तत्राप्यऽसामर्थ्येनैव स्नानं विधीयते ॥ ७१ ॥ नामैरर्घः प्रविश्यात्सुकटिप्रक्षाल्य मुज्जलैः । जलार्द्रकण्ठेन गणेशेन कपिलं स्मृतम् ॥ ७२ ॥ सायंप्रातरसामर्थ्यसायमेवाऽथवा पुनः । परिवर्त्य च कौपीनमंच स्नानं विधीयते ॥ ७३ ॥ पराशरः । चक्षूरो गीशो रोगी कंठरोगी कफाऽधिकः । कंठस्नानं प्रकुर्वीत शिरः स्नानफलं लभेत् ॥ ७४ ॥ स्नानेन्यऽशक्तः स्नायीत नित्यमुष्णो नवारिणा । तैलाऽभ्यंगो न दुष्येत्तत्र शीनां वातरो गिराणाम् ॥ ७५ ॥ अथाचमनविधिः । शंखः । दक्षिणंतुकरं कृत्वा गोकर्णाऽऽकृतिवत्पुनः । माघमज्जनमात्रास्तु संगृह्याच्चिपिवेदपः ॥ ७६ ॥

सं सा०

४८

यतिश्च ब्रह्मचारी च नाचमेघमवारिणा । वानप्रस्थो गृहस्थश्च देवेपि चैव कर्मणि ॥ ७७ ॥ अथाचमननिमित्तानि । मनुः ।
सुविद्युत्वाचमुक्त्वा च निष्ठीव्यो ह्यङ्गनतंवचः । पोत्वाऽपोऽध्यमाणाश्च अचमेत्यतोपि सन् ॥ ७८ ॥ शातातपः । दंतलेखने
मलेऽसुयागाहुतीषु च । स्नेहसोमे च युद्धे नैवोच्छिष्टो भवेद्विजः ॥ ७९ ॥ स्पृशति विद्वद्वापादौ यत्र आचामयतः कारात् । नतं
कुच्छिष्टभावात् । स्यात्तु ह्यस्ते भूमिगः सह ॥ ८० ॥ अथसुरार्चनविधिः । शौनकाः । ज्ञानमहेश्वरादिद्वेन्द्वोच्चमिच्छन्नाह्नात् ।
प्रणमेद्वड्गुमौ नमस्कारेण चार्चयेत् ॥ ८१ ॥ व्यासः । पक्वंहितुलसीपत्रं शुष्कं पथिषितं च यत् । आनीय तत्प्रयत्नेन प्रजयेत्युत्तुषी
त्तमम् ॥ ८२ ॥ भावपुष्पयज्येद्यो गीवाह्नौ वा शृङ्गान्वितः । तदथ पुष्पाहिंसायां न भवेद्विसर्कः क्वचित् ॥ ८३ ॥ स्कंदपुराणे ।
अयमेव परोधर्मस्त्वदमेव परंतपः । इदमेव परंतीर्थं विष्णुपादां बुजयिषेत् ॥ ८४ ॥ अथ प्राणायासविधिः । यमः । द्वादशावर्तनं
यत्तु सप्तखवस्य मनो हृदि । प्राणायासो यतोऽप्रोक्तः प्राणानयस्योमिति । कूर्मपुराणे । प्राणस्तु देहजो वायुरायामस्तन्निरोधनम् ॥
८५ ॥ अथ जपविधिः । कूर्मपुराणे । जपकालेन भाषितेनान्यानि सेवयेद्बुधः । न कं पयोच्छिरो ग्रीवां दंतां चैव प्रकाशयेत् ॥ ८६ ॥

पद्मपुराणे । परमहंसव्रतनस्तुप्रणवाऽध्यासशालिनः । यद्यनृत्यद्वमालिनो ज्ञानोदरः संप्रति द्वियः । यावज्जीवजपेनमंत्रं प्रणवं
 ब्रह्मणो वपुः ॥ ८७ ॥ याज्ञवल्क्यः । जपश्च द्विविधः प्रोक्तो वाचिको मानसस्तथा । वाचिको पाशुर्गच्छेच्च द्विविधः परिकीर्तितः ॥
 ८८ ॥ उच्चैर्जपादुपांशुश्च सहस्रगुण उच्यते । मानसश्च तथोपांशोः सहस्रगुण उच्यते ॥ ८९ ॥ संप्रदायविदः । यस्तु द्वादशसाह
 स्वनित्यं प्रणवमभ्यसेत् । तस्य द्वादशमासं क्लृप्तं ब्रह्म प्रकाशते ॥ ९० ॥ याज्ञवल्क्यो बोधजनः परेषां श्रुतानां स्फुटम् । स्वाध्यायो वा
 चिकः प्रोक्तो उपांशोरथ लक्षणम् ॥ ९१ ॥ ओष्ठयोः स्यंदमात्रेण परस्य ऽशब्दबोधकः । उपांशुरेषां निर्दिष्टः साहस्रो वाचिकाज्जपात्
 ॥ ९२ ॥ अथ ध्यानविधिः । शून्यागारे गुहायां वा पर्वतेषु वनेषु च । तत्रासीनः प्रसन्नात्मा ध्यानं विधिवदाचरेत् ॥ ९३ ॥ ब्रह्मोप
 निषच्छ्रुतिः । आत्मानमरणिं श्रुत्वा प्रणवचोत्तरारणिं । ध्यानं निर्मथनाभ्यासाद्द्वेषश्रेणिगूढवत् ॥ ९४ ॥ अथ नतिविधिः । योम
 वेत्यूर्ध्वं न्यासी तुल्योर्ध्वमतो यदि । तस्मै प्रणामः कर्त्तव्यो नेतराय कदाचन ॥ ९५ ॥ अथ भिक्षाविधिः । याज्ञवल्क्यः । अप्रमत्त
 श्वरे द्वांच सायाह्ने न भिलक्षितः । रहिते भिक्षुर्कैर्ग्रामे याचामाचमलोलुपः ॥ ९६ ॥ मनुः । न चोत्पातनिमित्ताभ्यां न च चांगवि

दया । नानुशासनवादाभ्यामिच्छालिप्सेतर्काहिंचित् ॥ ६७ ॥ अभिपूजितलभस्तुजगुप्सेतवसर्वशः । अभिपूजितलभैश्चयति
 र्मेक्तोपिवध्यते ॥ ६८ ॥ एककालंचरद्भूषणप्रसज्जेतवित्तरे । भैक्षेप्रसक्तोहियतिविषयेष्वपिसज्जेते ॥ ६९ ॥ दत्ताचयेः ।
 याचिचिताऽयाचिताभ्यांचिभिच्छाभ्यां कल्पयित्थिति । माधुकंरयाचिंतस्यात्प्राक्प्रणीतमयाचितम् ॥ ७० ॥ उग्रनाः । माधुकर
 मसंस्तुप्तप्राक्प्रणीतमयाचितम् । तात्कालिकचोपपन्नमंक्षेपंचविधंस्तुतम् ॥ १ ॥ मनःसंकल्पारहितानगृहस्वीन्यंचसप्तवा । मधु
 वदाहरणंयत्तन्माधुकरमितिस्तुतं ॥ २ ॥ शयनोत्थापनात्प्राग्यत्प्रार्थितभक्तिस्तुतैः । तत्प्राक्प्रणीतमित्याहभगवानुशनामनिः
 ॥ ३ ॥ भिच्छाटनसमुद्योगाद्व्याक्तेनापिनिर्मचितम् । अयाचितंतुतद्भूषणंमनुरव्रवीत् ॥ ४ ॥ उपस्थानेनयत्प्रोक्तमिच्छाथ
 ब्राह्मणेनहि । तात्कालिकमितित्थातंतदत्तव्यंमुमुक्षुणा ॥ ५ ॥ सिद्धमन्नमंक्षजनैरानीतयन्मठंप्रति । उपपन्नंतदित्याहुर्मन
 योमोक्षकांचिणः ॥ ६ ॥ भिच्छाःपंचविधाह्येताःसोमपानसमाःस्तृताः । तासांमेकतमयापिवर्त्तयन्सिद्धिमाप्नुयात् ॥ ७ ॥ संव
 र्तः । अष्टौभिच्छाःसमादायसमुनिःसप्तपंचवा । अद्भिःप्रक्षाल्यताःसर्वास्ततोऽग्नीयाच्चाग्यतः ॥ ८ ॥ यान्नवल्क्यः । संभवेव

हुगेहानानतुतेष्वेव नित्यशः । भिक्षाटनमुपक्रम्यक्वाचिक्षोभेन भक्षमुक् । नातिक्रमेद्गृहमेहाद्यत्रवाधोन विद्यते ॥ ८ ॥ गृहा
 क्रमणकुयाद्यत्रलोभादिनायतिः । प्राणायामशतकुयात्रायश्चित्ततथायतिः ॥ १० ॥ दत्तात्रेयः । भिक्षाटनेस्त्रियः काश्चिच्छ्रे
 याणांगहेगृहे । तासां विलोकनं कार्ययथा मातुः स्वमुस्तथा ॥ ११ ॥ आत्मसंमितमाहारमाहरेदात्मवान्यतिः । अत्यंतक्षु
 स्यापि समाधिन वजायते ॥ १२ ॥ यमः । आहारस्य चतुर्भागमद्वाप्याहरेदतिः । युवाचैवारुजः शक्तः प्रसंगंतत्रवर्जयेत् ॥ १३ ॥ त्र
 प्रसंगादलंदर्पो विषयाऽऽसक्तिरेव च । कामः क्रोधस्तथालोभः पतनं नरके तथा ॥ १४ ॥ अत्रिः । अनिदं वैव्रजेद्गृहं निदं गंतुं वर्जयेत् ।
 अनावृते विशेषद्वारिगेहेन वावृते ब्रजेत् ॥ १५ ॥ नवीच्छेद्द्वारं श्रेणिभिर्क्षालिषुः क्वचिदतिः । न कुर्याद्वैक्वाचिदधोषं न द्वारं ताडयेत्
 क्वचित् ॥ १६ ॥ मेधातिथिः । अकार्पाण्यंतु वद्धं न मन्यंते यत्र मानवाः । निरीक्ष्येते त्वनुदिक्तास्तद्गृहं यत्र तो व्रजेत् ॥ १७ ॥ श्री
 नकः । पीडयित्वा पि स्वात्मानमलपानं संप्रयच्छति । साभिर्क्षा हिंसा तन्नेया तादृशी वर्जयेदतिः ॥ १८ ॥ पंचाहं सप्तरात्रं वायत्रिभि
 दानलभ्यते । तद्गृहं वर्जयेद्भिक्षुश्चां डालगृहवत्सदा ॥ १९ ॥ अत्रिः । गोदोहमन्नपाकं वा सक्तुं पेषणं मेव वा । एकं कालं प्रतीक्षेत

मु० सा०

दर्शनेन विनायतिः ॥ २० ॥ क्षणमेकं न तिष्ठेद्दृग्गृहणो दर्शनाद्यतिः । स संभ्रमं च न खेत भिक्षाऽऽदानार्थमुत्तमम् ॥ २१ ॥ न कुप्येन्न
च कपेत् न हृष्येन्नैव कुत्सयेत् । अति क्रम्य गृहं लोभाद्भुजस्तद्गृहं विशेत् ॥ २२ ॥ मेधातिथिः । अदुष्टाऽपतितं साधुयति यः परि
वर्जयेत् । स तस्य सुकृतं देत्वा दुःकृतं प्रतिपद्यते ॥ २३ ॥ तथैव च गृहस्य स्य निराशो भिक्षुको गतः । हुतं दत्तं तपोऽधीतं सर्वमादा
य गच्छति ॥ २४ ॥ वौधायनः । चरेन्माधु करी वृत्तियतिर्लक्ष्य गृहादपि । एकान्तं न भुञ्जीत बृहस्पति समादपि ॥ २५ ॥ मैत्रे
सर्ववर्णेषु एकान्दं वा दिजेषु च । न चैकान्दं दिजेषु स्यात्कामं स्यात्सर्ववर्णिकं ॥ २६ ॥ अत्रिः । श्रोत्रियान्नं भिक्षेत श्रद्धा भक्तिर्वहि
ष्कृतं । ब्राह्मणस्यापि गृहे भिक्षेच्छद्वा भक्तिपुरस्कृतम् ॥ २७ ॥ व्यासः । श्रद्धाधानस्य भोक्तव्यं चैरस्यापि विशेषतः । न त्वेव बहु यज्य
स्य यश्चोपनयते बहून् ॥ २८ ॥ मनुः । गर्भाष्टमेऽन्दे कुर्वीत प्राह्मणस्योपनायनं । गर्भादुक्तादंशे रात्रौ गर्भान्नुद्वा दंशे विशः ॥ २९ ॥
आषोडशा द्वाह्मणस्य सावित्री नतिवर्त्तते । आद्विविंशतश्च चवधो रात्रतुर्विंशते विशः ॥ ३० ॥ अत ऊर्ध्वं च यथेते यथा कालमसंस्कृ
ताः । सावित्री पतिता ब्राह्मणमवत्याय विगर्हिताः ॥ ३१ ॥ अत्रिः । द्वावेवाश्रमिणौ भोज्यौ वानप्रस्थौ गृहीतया । अ भोज्यमन्नम

मन्येषां सर्वेषामपि लिङ्गिनाम् ॥ ३२ ॥ बृहस्पतिः । यत्पद्मं ब्रह्मवाक्यं द्रमवीरान्नतथैव च । शूद्रान्नंच तथाभिर्बुवजयेत्यरदारवत्
॥ ३३ ॥ व्यासः । यत्पद्मं तु न भोक्तव्यं प्राणैः कंठगतैरपि । गोमांसस्य समं श्रेयं सुराविंदुसंजलम् ॥ ३४ ॥ जावालः । स्वधर्मात्प्र
च्युता ये वै पुरुषा योषितोपि वा । अवीरास्ते सदा श्रेयानित्यं सद्भिर्विगर्हिताः ॥ ३५ ॥ मेधातिथिः । ब्राह्मणक्षत्रियविशमिथ्यानां
भक्षमाचरेत् । तत्राप्यसंभवे पूर्ववादाददीतोचरोचरात् ॥ ३६ ॥ द्विजाऽभावे तु संप्राप्ते उपवासचयंगते । भैक्षं शूद्रादपि ग्राह्यं
रक्षेत्राणान् द्विजोत्तमः ॥ ३७ ॥ पराशरः । दासनापितगोपालकुलमिच्छाणि सौरिणः । एते शूद्रेषु भोज्यान्नाः यश्चात्मानं निवेद
येत् ॥ ३८ ॥ मध्वमांसरतं नित्यं नीचकर्म प्रवर्त्तकम् । तं शूद्रं वज्रैर्दूरे श्वपाकमिव दूरतः ॥ ३९ ॥ द्विजशुश्रूषणरतान् भक्षमांस
विवर्जितात् । स्वकर्म निरतान् नित्यं शूद्राद्भक्ष्यं जेद्वधुः ॥ ४० ॥ अत्रिः । कुटुंबसंकटं चैव मलिनीपहतं गृहम् । पीडयाऽन्नं प्रयच्छे
द्यस्तद्गृहं वज्रैरेदयति ॥ ४१ ॥ नाशं तिह्यशुचेर्दवानाशं तिवृषलीपतेः । स्त्रीजितान्नं चाश्रितं तदन्नं वज्रैरेदयति ॥ ४२ ॥ त्रि
किंत्सकस्य मृगया शल्यहर्तुं श्वपाशिनः । कुलटां षड्योरन्नमुद्यतं संत्यजेदयति ॥ ४३ ॥ यातुपर्युषिताभिर्द्वान्नैर्वैद्यैः कल्पिता तु या ।

तामभोज्यां विजानीयाद्दाता च नरकं व्रजेत् ॥ ४४ ॥ आयसेन तु पात्रेण यदन्नमुपदीयते । भोक्ता विष्ठासमं भुङ्क्ते दाता च नरकं व्रजेत् ॥ ४५ ॥ उद्धता माहृता भिक्षां पुरस्तादप्रचोदिताम् । भोज्यां प्रजापतिमनेनैत्रिपिदृच्छातकमणः ॥ ४६ ॥ पितामहः । सर्वेण लौहरोप्येषु ताम्राद्यभ्रमयेषु च । अन्नं भिक्षुर्न दुष्येत्तदुष्यते तु परग्रहात् ॥ ४७ ॥ आदित्यपुराणे । एकवासा विशुद्धात्मा मंदगामी युगांतदृक् । यथा लब्धं तदंश्नीयात्पूजा संस्कारवर्जितः ॥ ४८ ॥ विष्णुः । यदि भैक्षं समादाय पयुषेद्योगवित्तमः । स पर्युषितदोषेण भिक्षुर्भवति किल्बिषी ॥ ४९ ॥ जाबालः । यत्किंचिद्दीयमानं तद्गृहीतकृत् संस्थितं । भिक्षुर्भिक्षां न गृह्णीयात्काक्यो निषुजायते ॥ ५० ॥ नारदः । हव्यं कथंच राजेद्रुनांश्चीयादात्मवान्यतिः । हव्यकथपरो भिक्षुः पतत्येव न संशयः ॥ ५१ ॥ आश्चमेजीयति नित्यमाशुगच्छति शूद्रताम् । तादृशं कश्मलं दृष्ट्वा स चैव जलमाविशेत् ॥ ५२ ॥ जैमिनिः । आश्चान्नं यस्तु कुर्वीतुमुहूर्तमपि वर्त्तते । भिक्षोश्च त्वारि नश्यति आयुः प्रश्नाय शोचलम् ॥ ५३ ॥ बृहस्पतिः । अन्नं मननं ध्यानं स्वाध्यायं ज्ञानमेव च । संध्येन श्वरतां याति स कृच्छ्राद्वा न्नभोजनात् ॥ ५४ ॥ अंतःकरणशुद्धिस्तु न स्यात्तस्यैव सर्वदा । यदा न्नं प्रेतयो ग्यं च भवेत्सं कल्पमाच

तः ॥ ५५ ॥ परान्ननैवगृह्णीयाद्भिक्षुः स्वाश्रमपालकः । परान्नवर्ज्जनो देवभिर्भुजिर्भिरिति स्मृतः ॥ ५६ ॥ अथ भिक्षाद्यर्थयति
पात्रविधिः । याज्ञवल्क्यः । यतिपात्राणि मृद्वुदावलावुमयानि च । सलिलं शुद्धिरेतं पात्रं गोवालैश्चावधेयम् ॥ ५७ ॥ तच्छांदा
रशृंगास्थनांगोवालैः फलसंभवा । अमेधाऽक्तस्य मृत्तयैः शुद्धिगार्थं दिकषणात् ॥ ५८ ॥ अमेधाः शरीरजामलास्तरक्तस्य लित
स्य पात्रस्य ते च मननादर्शिताः । वसाः शुक्रमसृङ्मज्जा मूत्रं विट्कणं विस्मखाः । स्नेहाऽश्रुदूषिकास्वेदोद्वादशैते नृणां मलाः ॥ ५९ ॥
ब्रह्मा । आपरादिपुगेष्वेव पात्रभोजी भवेद्वर्तः । कलौ नैव तु भुञ्जीत स्वपात्रे योगवित्तमः ॥ ६० ॥ अत्रिः । महाब्जलावुजपात्रैवै
रावंतां तवैपलं । पात्राणां तथा चैवं पात्रं पणपुटं तथा । उक्ता नियतिपात्राणि ब्रह्मणा विष्वयोनिना ॥ ६१ ॥ करेकपटके च वज्रा
यसे तान् भोजने । भुञ्जन् भिक्षुन लिप्येत्तलिप्यं ते गृहमेधिनः ॥ ६२ ॥ अथ विद्वद्वर्ति भिक्षाविधिवाक्यानि शौनकाः । पाणिपात्रं च रन्यो
गीनासकृद्द्वैलमाचरेत् । तिष्ठन् भुञ्ज्याच्च रन्मन्त्र्यान्मर्थेनाचमनं तथा ॥ ६३ ॥ गौतमः । पात्रमस्य भवेत्याणि स्तेननित्यं गृहानेतत् ।
हविः प्राश्य यथा च म्य निराहारो भवेद्गृही । प्राश्या च म्य तथा भिक्षुर्निराहारो गृहे गृहे ॥ ६४ ॥ वशिष्ठः । भिक्षाऽनं प्रकुर्वाणो ह्यमे

धंश्वादिवास्पृशेत् । भिक्षाङ्गहीत्वास्नात्वाचप्राणायामान्पडाचरेत् ॥ ६५ ॥ अमेथनिचयचैवस्पृष्टादैवलकर्यतिः । सपात्रोवि
धिवत्स्नात्वाविष्णुं ध्यात्वाविमुच्यते ॥ ६६ ॥ पादत्राणोस्थितौपादवस्मृशंस्पृशतोयदि । पादत्राणपरित्यागेआर्चांतःशुद्धिमानु
यात् ॥ ६७ ॥ उदकाशवाचालचौरनम्रकपालिभिः । स्पृष्टाभिर्चात्यजिद्विबुःसचेलोजलमाविशेत् ॥ ६८ ॥ कुब्धेकाष्ठे
रथेमंचेनौकार्याङ्गजवृक्षयोः । तृणौघजलसंघातेस्पृष्टाऽस्याष्टिर्नविद्यते ॥ ६९ ॥ जमदर्भिः । श्वकाकक्रोडवेण्याऽविवरोध्रस्य
श्रयतिः । सभिर्बुस्तुजलेमग्नःशुद्धेज्जम्बाऽधमर्षणं ॥ ७० ॥ अत्रिः । श्वकाकगदभर्द्दुजकुर्वानरस्तथा । चांडालपतितैःस्पृ
ष्टंयतिःपात्रंविस्मर्जयेत् ॥ ७१ ॥ पराशरः । मार्जारमर्च्चिकाकीटपतङ्गकिमिददुराः । मेथाऽमेधंस्पृशतोपिनोच्छिष्टमनुर
ब्रवीत् ॥ ७२ ॥ आप्तवा० । नस्पृशेत्सव्यहलेनभुजानोऽद्वकदाचन । नपादौनिशिरोवस्तिनपदाभाजनंस्पृशेत् ॥ ७३ ॥ यमः ।
अष्टौग्रासायतेःप्रोक्ताःषोडशवनवासिन्ः । द्वात्रिंशत्तुगृहस्थानांयष्टैर्ब्रह्मचारिणः ॥ ७४ ॥ व्याघ्रः । चतुर्गुलमुत्संधंचतुर्गु
लमायतं । रतद्गासप्रमाणंतुघ्नेपरिभाषितं । भंक्ताभंक्त्वोपभुंजीतनियमाथयतिरात्मवान् ॥ ७५ ॥ अर्थभिर्चाक्षुतिः ।

मनुः । नापोमचूपुरीषाभ्यानामिदं हनकर्मणा । नवायुः स्यशदोषेणान्नदोषेणमस्कारी ॥ ७६ ॥ यमः । गङ्गातोयाऽभिषिक्ताभि
 क्षायौश्नातियोगवित् । नतुः क्रतुशतैरिष्टफलं प्रामोतिमानवः ॥ ७७ ॥ गङ्गातोयं च भैक्षं च वैष्णवाद्भविशेषतः । आनखाग्रान्मो
 चयेत्पापं मत्तपूतं हवियथा ॥ ७८ ॥ शातातपः । भिक्षामाधुकरिनामसर्वपापप्रणाशिनी । अवधूताचपूताचसोमपानं दिनेदिने
 ॥ ७९ ॥ भिक्षाऽऽहारो निराहारो भिक्षानैव प्रतिग्रहः । श्रोत्रियाद्भक्षैः क्षत्रं च हुतं शेषं च यद्विधिः । आनखाग्रान्मोचयेत्पापं तृषाऽ
 ग्निरिव काञ्चनम् ॥ ८० ॥ गङ्गायाः सलिलं पुण्यं शालग्रामशिलातथा । भिक्षादपञ्चगव्यं च पवित्राणि युगे युगे ॥ ८१ ॥ कशवः ।
 अत्रिन्दुं शकुशाग्रमादिमामसि स मम भुते । निरपेक्षस्तु भिक्षाशी स तु तस्माद्भिश्चिद्यते ॥ ८२ ॥ याज्ञवल्क्यः । नक्तात्परश्चोपवास
 उपवासादयचित्तम् । अयाचित्पातपरं भैक्षं तस्माद्भैक्षं गवत्तयेत् ॥ ८३ ॥ अथ निषिद्धसेविनिन्दऽशक्त्यतिभिक्षापरवाक्यानि ।
 अत्रिः । अपक्वं यद्विवापक्वं पाचयेद्यः कचिद्यतिः । स्वधर्मस्तुलोपेन तिर्यग्योर्निब्रजेद्यतिः ॥ ८४ ॥ आसवा० । तितिक्षाज्ञान
 वैराग्यशमादिगुणवर्जितः । भिक्षामात्रेण योजीवित्समिदुयतिवृत्तिहा ॥ ८५ ॥ सपापी पशुवद्वरह इत्यपि क्षाचि त्यागः । एकाद्रा

शीर्मेवद्यस्तु कदाचिह्नं भूटोयतिः । तत्स्ववैनिष्कृतिर्नास्ति प्रायश्चित्तायुतैरपि ॥ ८६ ॥ पराशरः । यतीनामातुराणां च वृद्धानां दीर्घरोगिणां । एकान्नैव दोषोस्ति एकस्यापि दिनदिने ॥ ८७ ॥ आतुः । अयाचितं यथा लाभं भोजनाच्छादनं भवेत् । निमन्त्रितोऽथवा स्त्रीयास्त्वगुणं प्रकाशयेत् ॥ ८८ ॥ सुजीर्णोऽतिशुशोयोगी देशान्ताद्विकलेन्द्रियः । पुत्रमित्रगुरुभ्रातृपत्नीभ्यो भोजं हरेत् ॥ ८९ ॥ पुनः शक्तं प्रतिदत्तात्रेयः । कृते देशं त्यजेद्गमं च तायां द्वापरं कुलम् । कर्त्तारं तु कलौ दुष्टं त्यक्त्वा भिक्षं समाचरेत् ॥ ९० ॥ अङ्गिराः । संन्यासं च वयः कृत्वा पुनरपि तिष्ठते द्विजः । न तस्य निष्कृतिः कार्या स्वधर्मात्प्रच्युतस्य वै ॥ ९१ ॥ विष्णुः । आरूढं नैष्ठिकं धर्मपुनरावर्त्तयेद्यदि । आरूढपतिर्तोत्रेयः सर्वधर्मवाहक्युतः ॥ ९२ ॥ चाण्डालाः प्रत्यवसिताः पारिव्राजकात्पसाः । ते जातान्यपत्यानि चाण्डालैः सह वासयेत् ॥ ९३ ॥ अङ्गिराः । आरूढपतिर्तोहनि दशपूर्वाब्दशपरान् । निस्तारयति तानेव हि सम्यग्यवस्थितः ॥ ९४ ॥ परमहंसोपनिषच्छ्रुतिः । काष्ठदण्डोद्धृतो येन सर्वशरीरज्ञानवर्जितः । स याति नरकान्घोरान्महारौ संज्ञिकान् ॥ ९५ ॥ दत्तः । पारिव्राज्यं गृहीत्वा तु यः स्वधर्मनतिष्ठति । श्वपादेनान्कुर्यात्प्रायश्चित्तं राजाशौघं प्रवासेत् ॥ ९६ ॥

व्यासः। द्वाविमौ न विराजेते विपरीते न कर्मणा। निरारम्भौ गृहस्यश्च कार्ये वाश्चैव भिक्षुकः॥ ८७॥ लिङ्गसत्यापि खल्वस्मिन् ज्ञानम
 वह्निकारणम्। निर्मोक्षाय चेद्भूतानां लिङ्गग्राहो निरर्थकः॥ ८८॥ अथ प्रायश्चित्तविधिः जमदग्निः। मूलाङ्कुरेषु पत्रेषु पद्मेषु च फ
 लेषु च। स्थावराणां चोपमद् प्राणायामास्तयस्तयः॥ ८९॥ धान्यं वृक्षं लतां यस्तु स्यावर्जं जङ्गमं तथा। उत्पाटयति मूलात्मा अवीचीन
 रं कं व्रजेत्॥ ९०॥ वृक्षलासे चो रगले मण्डके गृहगोधिके। कुक्कुटादिषु भूतेषु दशाहं चाद्वैभोजनम्॥ १॥ माजारमूषके संप्रस्थूल
 मत्स्येषु पिच्छेषु। नकुलादिषु भूतेषु च रेचान्द्रायणं यतिः॥ २॥ पिपीलिकायां सूर्ज्यायां प्राणायामास्तयस्तयः। यकायां मत्स्येषु च व
 मसके पञ्च निर्दिशेत्॥ ३॥ अकामादपि हिंसे तपश्च नृगादिकान्यतिः। वृक्षातिवृक्षा कुर्वत चान्द्रायणमथापि वा॥ ४॥ मनः।
 तप्तशृङ्गं च रन् विप्रो जलक्षीरं घृतानि लब्धवान्। प्रतिग्रहं पिबेदुष्णांस्तृप्तायास्तमाहितः॥ ५॥ पराशरः। अपां पिवेत्तु चिपलं
 द्विपलं तु पयः पिवेत्। पलमेकं पिवेत्सर्पिस्त्रिपलं च चोष्णमाकृतम्॥ ६॥ आसवा०। दशार्द्धगुञ्जं प्रवदन्ति माषं माषाद्वैयः षो
 ढशभिश्च कर्षम्। कर्षश्चतुर्भिस्तु पलं तु लाक्षाः कर्षसुवर्णस्य सुवर्णसंज्ञम्॥ ७॥ हारीतः। अहोरात्र्या च यानजन्तून् हनन्त्युशा

म० सा० नतोयति । प्राणायामान्दशष्टौ च प्रायश्चित्तयति चरेत् ॥ ८ ॥ चाद्युषेदशकुर्वीतवाच्यं विंशतिमेव च । मानसे विंशतिं चापि प्राणायामान् ॥ ९ ॥ यमः । कर्णपिण्डाकतं प्रवाशाकमूलफलान्दिकम् । पक्ववाय्यथवाऽपक्वपचद्वाज्ञानतोयतिः ॥ १० ॥ आचरेत्त्राणि कृशाणि प्राकृता न्येव शुद्धये । अभ्यासाद्विद्विष्वहपिपाकदोषान्मुच्यते ॥ ११ ॥ देवलः । प्रस्ननेरतो दुर्बलत्वाद्यानायामांस्तोडश । रेतःसंक्वचिद्भिद्भुःकुर्यान्मोहात्कुामतः । प्राजापत्यं च यक्षृत्वा प्राणायामांस्तु शतं चरेत् ॥ १२ ॥ मनुः । च हं प्रातस्तथ हं सायं च हं दद्याचितम् । च हं परं तु नानीयात्प्राजापत्योयमुच्यते ॥ १३ ॥ पराशरः । सायंतु द्वादशग्रासाः प्रातः पञ्चदशस्तः । चतुर्विंशतिरयाच्याः परं निरशनं स्मृतम् ॥ १४ ॥ अशक्तं प्रत्यापस्तम्ब आह स्म । सायं द्वाविंशतिग्रासाः प्रातः षड्विंशतिः स्मृता । चतुर्विंशतिरयाच्याः परं निरशनास्त्रयः । कुक्कुटाण्डप्रमाणान्तु यथा चास्ये विशेत्सुखम् ॥ १५ ॥ देवलः । स्त्रियं दृष्ट्वा यदा स्वमेरेतः क्षरति वै क्वचित् । सवासऽऽप्नुत्य शुद्ध्यै कुर्यात्षोडशसंयमान् ॥ १६ ॥ उपवासं यतिः कुर्यात्पुनः सुप्तं चरेद्वादि । प्राणायामैर्विशुद्धान् १७ ॥ दत्तात्रेयः । उपेत्य तु स्त्रियं कामात्प्रायश्चित्तं विधीयते । प्राणायामसमायुक्तः कृच्छ्रं मन्दं

समाचरेत् ॥ १८ ॥ तथैवचपुनःश्रान्तःकुर्याच्चतपनं व्रतम् । ततश्चरितनिदेशलक्ष्म्यान्तेसमाहितः ॥ १९ ॥ पुनश्चाश्रममागत्य
चरेद्भिक्षुःसमाहितः । इच्छयायदितां पश्येत्प्राणायामास्तुषोडश ॥ २० ॥ विष्णुः । नैष्ठिकानांवनस्थानायतीनामवकीर्णिनां ।
शुद्धानामपिलोकेस्मिन्प्राप्त्यापि तर्नविद्यते ॥ २१ ॥ आरूढो नैष्ठिकधर्मयदिप्रच्यवतेपुनः । प्रायश्चित्तनपश्यामियेनशुद्धैस्त्रात्म
हा ॥ २२ ॥ अचिः । वर्षाभेदयतिःकुर्याद्यदि कश्चिदनापदि । प्राजापत्येनकृष्णमुच्यतेनाचसंशयः ॥ २३ ॥ स्थितियोग्यान्व
हून्ग्रामान्यदि वर्षासुलङ्घयेत् । प्रत्येकं कंचरेल्लक्ष्मेतत्प्राप्त्यमुक्तये ॥ २४ ॥ वृद्धयाज्ञवल्क्यः । चौरैरपद्रुतदेशदुर्भिक्षव्याधिपी
डितम् । चक्रैणाऽन्येनवाऽऽक्रान्तं वर्षास्वप्याशुसन्त्यजेत् ॥ २५ ॥ महूर्तमपि नासीतदेशसोपद्रवेयतिः । उपद्रुतेतुमनसिसमा
धिर्नोपजायते ॥ २६ ॥ यत्तीर्थमनुसंप्राप्यचित्तमस्यप्रसीदति । तत्रतिष्ठन्नरोविद्वान्मोक्षमार्गव्यवस्थितः ॥ २७ ॥ वृद्धशता
तपः । निगृहीतेन्द्रियग्रामोयत्रयत्रनिवसेद्वतिः । तत्रतत्कुर्याच्छेवंनैमिषेषुष्करंतथा ॥ २८ ॥ दत्तात्रेयः । चौरैर्मैद्वप्रदेशेन
कृत्वाकृष्णं समाचरेत् । प्राणायामशतंकृत्वा तस्माद्भिक्षुविशुद्ध्यति ॥ २९ ॥ अचिः । नक्षानमाचरेद्भिक्षुःपुत्रादिर्नैश्चुः

मु० सा०

पितृमातृक्षयश्रुत्वास्त्राशुञ्छतिसाम्बरः । नकुयात्सूतकीभिर्बुःश्राद्वापण्डोदकाक्रियाः ॥ ३० ॥ वायुः । प्रातःस्नानविनाकामाद्भु
क्त्वाचान्द्रायणं चरेत् । बहुभोज्येयतिभुक्त्वाकुयादेतद्रूपेणः ॥ ३१ ॥ प्रयोगसारे । पात्रेत्तुपतितेभेक्षेएकभिक्षाकरोतियः । सकृ
र्याच्छतमश्रान्तःप्राणायामान्विशुद्धये ॥ ३२ ॥ जमदग्निः । अश्रुन्माधुकरौभिर्बानिवेद्येत्विसर्जिते । परपाकनगृह्णीयात्किञ्चि
दनमपस्थितम् ॥ ३३ ॥ अचिः । भैक्षं च परपाकान्नसंस्मिन्नयोरित्तैवयतिः । चिरूपोषितोभूत्वाप्राणायामशतं चरेत् ॥ ३४ ॥ जम
दग्निः । अथवायज्ञहोत्रयुक्त्वात्थमविशङ्कया । निग्रहेऽनग्रहेवापिगुरुः सर्वत्रकारणम् ॥ ३५ ॥ यमः । यदिपर्युषितंभक्षमद्याद्भि
र्बुःक्षयञ्चन । तदाचान्द्रायणं कुर्यादितिः शुद्ध्यथमात्मनः ॥ ३६ ॥ भिक्षुर्दिभोजनं कुयात्तदाचिज्ज्ञानदुर्वलः । स्वस्यावस्थोयदालो
त्वात्तदाचान्द्रायणं चरेत् ॥ ३७ ॥ अशक्तः प्राणरक्षार्थमुपनमूलफलानिदिकम् । भक्षयेन्नैवदुष्येतदुष्यतेदन्तथावनम् ॥ ३८ ॥ वृद्ध
याज्ञवल्क्यः । अष्टौतान्यऽव्रतघ्नानिश्चापेभूषणं प्रयः । हविर्ब्राह्मणकाम्याचगुरोर्वचस्तथौषधम् ॥ ३९ ॥ जाबालः । एका
द्वंमधुमांसंचअन्नंविष्टादिदूषितम् । हस्तकारं च नैवेद्यं प्रत्यक्षं लवणं तथा । एतांभुक्त्वायतिमौहात्प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ ४० ॥

यत्पद्मयतिपात्रस्थयतिनाप्रैरितचयत् । अन्नचयनभोक्तव्यंभुक्त्वाचान्द्रायणं चरेत् ॥ ४१ ॥ संन्यासं कुरुते यस्तु श्राद्धतस्य विधीयते ।
तस्यान्नं नैव भोक्तव्यंभुक्त्वाचान्द्रायणं चरेत् ॥ ४२ ॥ विश्वामित्रः । एकस्यान्नं च हंभुक्त्वा निरन्तरमनापिदि । प्राणायामशतं कुर्याच्छु-
द्ध्यर्थयति रात्मवान् ॥ ४३ ॥ अत्रिः । ज्ञातीनां तु कुले भिक्षुर्न भिक्षेत कथञ्चन । आचरेच्च यदा भिक्षां तदा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ४४ ॥
सगोत्रमसगोत्रं वा यद्गृहे सूतकमवेत् । न तावच्छुद्ध्यते भिर्यावन्नस्यादनिर्देशः । भिक्षां चेद्भिक्षुर्भिक्षेत भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ४५ ॥
निषिद्धान्नं यदाश्नीयादनुज्ञाय च नास्ति वै । अतिवृष्टं तदा भिक्षुः कुर्याच्छुद्ध्यर्थमात्मनः ॥ ४६ ॥ सक्तुर्षणगोदोहादन्नपाकादि-
कालतः । ऊर्द्ध्वयदिप्रतीक्षेत भिक्षार्थं भक्षमाचरेन् ॥ ४७ ॥ दादशैव तदा कुर्यात्प्राणायामान्विशुद्ध्यै । प्राणायामशतं कुर्याद्भुक्त्वा
शूद्रान्नमापदि ॥ ४८ ॥ जमदग्निः । आहारग्रहणैरात्रैः प्राणायामादशस्मृताः ॥ जलप्रग्रहणैरात्रैः प्राणायामास्तथैव च ॥
४९ ॥ भुक्तशेषं न कुर्वीत प्रमादां कुरुते यदि । प्रतिश्रांसं तदा कुर्याच्चैस्त्रीप्राणायामान्वार्यातः ॥ ५० ॥ देवलः । पतितान्नं संशु-
द्भुक्त्वा प्रायश्चित्तीभवेद्यतिः । तत्तवृष्टं च यं कृत्वा शुद्ध्यते न च संशयः ॥ ५१ ॥ यमः । ताम्बूलाभ्यञ्जनं च कालस्य पात्रे तु भोजनम् ।

सा०
 ६
 कृत्वाचोपवसेद्भिक्षुः स्वगन्धादिचभूषणम् ॥ ५२ ॥ उपानहौ विना भिक्षुः कृत्वा भिक्षाटनादिकम् । मागमूत्रसमाकीर्णसस्यकस्नाने
 नशुद्ध्यति ॥ ५३ ॥ ज्ञानेनमुच्यते भिक्षुस्तपसास्वर्गमवाप्नुयात् । नरकाविषयासङ्गाच्चोभार्गास्तपस्विनाम् ॥ ५४ ॥ जमदग्निः ।
 उद्धृत्यवामहस्तेनभाजनयोनमस्तिवै । गृध्रोऽष्टिष्टे च विघ्नं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ५५ ॥ यमः । ऊद्धृत्यवामहस्तेनयाः पिवेद्वा
 क्ष्मां जलम् । सुरापानेन तत्तुल्यमनुः स्वायस्मिन् प्रव्रवीत् ॥ ५६ ॥ शौचशेषपीतशेषपादशेषतथैव च । मदतुल्यं तु ततोऽप्ययुक्त
 रणं विना ॥ ५७ ॥ जमदग्निः । विनाङ्गुलेन नाग्नीयाद्वर्णिर्हज्जिह्वया करम् । अशून्यादलिहैद्वस्तं तदा चान्द्रायणं चरेत् ॥
 ५८ ॥ भुञ्जानस्य दाम्बिद्योः कदाचिच्छ्रवते गुदम् । अन्नञ्चास्य गतं तत्क्ष्मा कृत्वा शौचं समाहितः ॥ ५९ ॥ स्नानं कृत्वा यथान्यायं
 त्रिशङ्खान्नायामांश्चरेत् । अहोरात्रोपि धितो भूत्वा पञ्चगव्यं पिवेत्ततः ॥ ६० ॥ पञ्चगव्यपानमन्त्रश्चान्यैर्निर्दिष्टः । यस्त्वगस्थिगतं
 पापं शरीरेऽधूवसञ्चितं । तन्मोषापञ्चशोकाञ्चपञ्चगव्याः पुनन्नुताम् ॥ ६१ ॥ विक्षामिचः । अज्ञानादुक्तो भवेत्तत्रायश्चित्तं विधीयते ।
 अथासादधिकं किञ्चिद्वर्द्धते दिनसंख्यया ॥ ६२ ॥ विष्णुपुराणे । कृते पोषेऽनुतापो वै यस्य पुंसः प्रजायते । प्रायश्चित्तं तु तत्तस्य ह

रिसंस्मरणपरम् ॥ ६३ ॥ तस्मादहर्निशं विष्णुसंस्मरेत्पुरुषोमने । नयातिनरकं शुद्धः संचोराऽखिलपातकः ॥ ६४ ॥ स्कन्दपु
 राणे । अभव्यभक्ष्यात्पापमगम्यगमनादिजम् । नश्यतेन च सन्देहो गोविन्दस्य प्रकीर्तनात् ॥ ६५ ॥ तन्नास्ति कर्मजलो केवागजं
 मानसमेव वा । यत्तु नक्षीयते पापं कलौ गोविन्द कीर्तनात् ॥ ६६ ॥ आसंवा ० । जपाज्ज्ञाना तथा ध्याना नान्याद्भिन्नोक्तो शोधनम् ।
 तस्मात्तानि सदा कुर्यादितिः शुद्ध्यर्थमात्मनः ॥ ६७ ॥ ध्यानं न स दृशनास्ति शोधनपापकर्मणाम् । इव पापकेष्वपि भुञ्जानो ध्यायी नैव
 तु लियते ॥ ६८ ॥ इति प्रायश्चित्तवर्धः । वाक्यसंग्रहकृद्वा ० । किम्बहु खनेनेह सङ्गुपादिदमुच्यते । त्यागो विषयमात्रस्य क
 र्तव्योऽखिलभिक्षुभिः ॥ ६९ ॥ सन्ध्यासाश्रममासाद्य यो विरियेषु सज्जते । स्वगुणत्वात्तिसज्जीवी स भिक्षुः सर्वतो धमः ॥ ७० ॥ स्वश्रे
 योऽर्थश्रुताऽऽयासः स्वधर्माणाञ्च गृहकः । परदोषाऽप्रवादी च स भिक्षुस्तूत्तमः सुतः ॥ ७१ ॥ सर्वारम्भपरित्यागी स देवान्तरं सु
 श्रयः । ब्रह्माध्यासपरो नित्यं स भिक्षुर्भिक्षुश्च्यते ॥ ७२ ॥ भिक्षान्नमात्रसंभोजी कन्याकौपीनसङ्गही । अग्रणादिरतो यश्च स
 भिक्षुर्मौनमाप्नुयात् ॥ ७३ ॥ तुष्टयो भिक्षुणा हेयामोक्षाध्वप्रतिबन्धकाः । अन्यथान्यासतु ध्यायमोक्षमार्गात्पतेदितिः ॥ ७४ ॥

उपादानाभिधायान्यासतुष्टिर्निगद्यते । न्यासलिङ्गेनवोधः स्यात्तेनमोक्षोपि सत्सर्ववैत् ॥ ७५ ॥ अतोऽथानविरागाभ्यां जपादिभिश्च किमम । इति तुष्टिः सदा हेया तथा न्याशादुत्पद्यते ॥ ७६ ॥ ताः सांख्यतत्त्वकौमुद्यामीशकृष्णो न दर्शिताः । तदाक्यं स लिखामीह न वतुष्टिप्रदर्शकम् ॥ ७७ ॥ ईश्वरकृष्णाः । अध्यात्मिकाश्च तत्त्वः प्रकृत्युपादानकालभागाख्याः । बाह्याविषयो परमात्यश्च न वतुष्टयोऽभिमतः ॥ ७८ ॥ याज्ञवल्क्यः । नाश्रमः कारणधर्मः क्रियमाणो भवेद्विदसः । अतो यदात्मनोऽपश्यं परेषां समाचरेत् ॥ ७९ ॥ वाक्यसं० । अथ विदद्यते धर्मायैवाक्यं संप्रदर्शिताः । सङ्केपात्तान्यपीहाहं संगृह्णामि प्रसङ्गतः ॥ ८० ॥ ब्रह्मोपनिषद्वा० । अग्नौ रिवशिखानान्यास्य ज्ञानमयी शिखा । सशिखीत्युच्यते विद्वाननेतरे कैशधारिणः ॥ ८१ ॥ ज्ञानशिखी नो ज्ञाननिष्ठा ज्ञानयज्ञोपवीतिनः । ज्ञानमेव परतेषां यपि विज्ञानमुत्तमम् ॥ ८२ ॥ परमहंसोपनिषद्वा० । सर्वान्कामान्परित्यज्याद्वैते च परमास्थितिः । ज्ञानदण्डो धृतो येन एकदण्डोऽसि उच्यते ॥ ८३ ॥ ब्रह्मोपनिषद्वा० । यदाऽऽत्मा प्रश्रयाऽऽत्मानं सन्धत्ते परमात्मनि । तेन सन्ध्याधानमेव तस्मात्सन्ध्याभिवन्दनम् ॥ ८४ ॥ निरुदकाथानसन्ध्यावाक्त्रायत्नोऽश्वजिता । सन्धिनोऽसर्वम्

तानांसासन्धाह्येकदण्डनाम् ॥ ८५ ॥ श्रुतयः । आत्मानमात्मनासाद्यद्वैतवृद्धासुनिश्चलम् । देहजात्यादिसम्बन्धानवशोऽयं
मसमन्वितान् ॥ ८६ ॥ वेदशास्त्रपुराणानिपादपाशुमिवत्यजेत् । एकाकीनिःस्पृहसिष्ठेद्वहिर्केनसहलपेत् । दद्यान्नारायणे
त्येवंप्रतिवाक्यंसदायतिः ॥ ८७ ॥ मुनिःकौपीनवासास्यान्नमोवाधानतत्परः । अथात्मरतिरासीनोतिरेपेक्षोतिराशिषः ।
आत्मनैवसहायेनसुखार्थीविचरेदिह ॥ ८८ ॥ सन्दिग्धःसर्वभूतानांवरणाश्रमविवर्जितः । अन्यवज्जडवज्जापिमूकवज्जम्भी
चरेत् ॥ ८९ ॥ देवाग्न्यागारेतरुमूलगुहायां वसेदसङ्गोऽलक्षितशीलवृत्तः । निरन्यनज्योतिरिवोपशान्तो नचोद्विजेदु
द्विजेद्यत्रकुत्र ॥ त्यक्तैषणो ह्यनृणस्तंविदित्वा मौनीवसेदाश्रमेयत्रकुत्र ॥ ९० ॥ भारते । कापालंबूचमलानिकुचैलमसहायता ।
उपेक्षासर्वभूतानामेतावद्विबुलक्षणं ॥ ९१ ॥ अरोषमोहःसमलोष्ठकाच्चनः प्रहीणकोशोगतसन्धिविश्रहः । अपेतनिन्द
स्तुतिरप्रियाप्रियश्चरुदुदासीनवदेषभिच्छुकः ॥ ९२ ॥ अशिल्पजीवीगुणवांश्चनित्यं जितेन्द्रियःसर्वतोविप्रयुक्तः । अनो
कशायीलघुरल्यप्रवारश्चरन्देशनैकचरःसभिच्छुकः ॥ ९३ ॥ लाभंसाधारणंनेच्छेन्नाभिभुञ्जीतपूजितः । अभिपूजितलाभोहि

जुगुप्सैतवतादृशः ॥ ८४ ॥ शून्यागारं वृक्षमूलमारण्यमथवागुहम् । अज्ञातचयगतान्याततो न्यत्रैवसंविशेत् ॥ ८५ ॥ याज्ञवल्क्यः । अकार्यकारिणां दानवे गेनद्याश्चुद्धिशृत् । शोथस्य मच्चतो यच्च सव्यासोऽथ दिवजन्मनाम् ॥ ८६ ॥ अङ्गिरसः । षष्ठि कुलान्यतीतानि षष्ठि आगामिका निच । कुलान्युद्धरेत् प्राज्ञः सव्यस्तमितियो वदेत् ॥ ८७ ॥ वाक्यसं० । एवं विद्वद्यते धर्माः सङ्क्षेपो ह दर्शिताः । ते च संस्थाः प्रयत्नेन न्यैरपि यतिभिः सदा ॥ ८८ ॥ विविदिषुः सुसव्यासी तत्त्वज्ञं वेदपारंगं । उपेया ब्रह्मविधायया च यशुश्च यान्वितः ॥ ८९ ॥ ननु ब्रह्मविदो चायं विना प्राक्श्रुतशालतः । तर्कणात्मबोधः स्यात्तस्मै यत्नः पुनर्वथा ॥ ९० ॥ मैवं ब्रह्मविदो चायं विनावो न संभवेत् । प्राक्श्रुततर्कशाले ह्याचार्यवानिति श्रुतेः ॥ १ ॥ तर्कस्यैव देवा ह्यस्य नास्थ्यात्मज्ञानहेतुता । नैषा तर्कणाद्याधीरिति श्रुत्या निषेधनात् ॥ २ ॥ तज्ज्ञानार्थमिति श्रुत्या तदिदं तिसृते स्तथा । गुरुपगमनं कायं ब्रह्मज्ञानाय भिक्षुणा ॥ ३ ॥ अमानित्वादिभिर्भुक्तस्तथाऽदृष्टादिभिर्यतिः । शृणुयात्तत्त्वमस्यादिवाक्यानि स्मरन् मुखात् ॥ ४ ॥ ज्ञानाय श्रवणादीनि कार्याणीत्यब्रवीच्छ्रुतिः । तथा तल्लक्षणादीन्याचार्यकानि वस्तुष्टम् ॥ ५ ॥ तथा च श्रुतिः श्रोतव्यः श्रुतिवाक्यो मन्त्रव्य

श्रोपपत्तिभिः । श्रुत्वा च सततं ध्यायेदेते दर्शनहेतवः ॥ ६ ॥ सर्वज्ञमुनिवा ० । शब्दशक्तिविषयनिरूपणं युक्तिः । अवगम्यते
 बुधैः । वस्तुतत्त्वविषयनिरूपणं युक्तितोमननमित्युदीर्यते ॥ ७ ॥ चेतसस्तु चित्तमात्रशेषता ध्यानमित्यभिवदन्ति वैदिकाः ।
 अन्तरङ्गमित्यमीरितं तत्क्षुरुष्वपरमात्मबुद्धये ॥ ८ ॥ आप्तवा ० । श्रुतेः शतगुणं विद्यान्मननमनादपि । निदिध्यासो लक्ष
 गुणोऽथानन्तनिर्विकल्पकम् ॥ ९ ॥ वार्त्तिककृद्वा ० । अवगणादि क्रिया तावत्कर्त्तव्ये ह प्रयत्नतः । यावद्यथोक्तविज्ञानमाविर्भवति त
 त्वतः ॥ १० ॥ नियमः परिसंख्यावाविध्यर्थोऽपि भवेद्यतः । अनात्माऽदर्शनेनैव परात्मानमुपास्महे ॥ ११ ॥ वाक्यसं ० । अज्ञानं
 वन्द्यहेतुर्हि विज्ञानं वन्द्यनाशकम् । तस्माद्ब्रह्मात्मविद्येतैत्रकत्तव्यं अवगणादिकम् ॥ १२ ॥ व्यासः । गुरुमूलाः क्रियाः सर्वाभक्तिमु
 क्तिफलप्रदाः । तस्मात्तैत्थैर्गुरुनित्ययुक्तार्थस्तु समाहितैः ॥ १३ ॥ अद्वयापराया युक्तः सदा द्वादशसन्ध्योः । दण्डप्रणामान्कुर्वी
 त देवतागुरुसन्निधौ ॥ १४ ॥ गुरोर्निवाऽप्रियं कुर्यात्पण्डितेऽपि । नाभासयेच्च तद्वाक्यं नावमानं समाचरेत् ॥ १५ ॥ गुरो
 र्अवबुविषयेन यथैष्टासनो भवेत् । न कुर्यान्नियमारम्भमनिवेद्य स्वकंगुरुम् । छायाभूतोऽपरित्यागी नित्यमेव वसेद्गुरौ ॥ १६ ॥ मनुः ।

नदेशेनयकालोस्तिनहिंसागुरुकर्मणि । सर्वत्रैवानुकूलस्यादेतावान्यमसंग्रहः । नोदाहरदस्यनामपारोक्षमपिकेवलम् ॥ १७ ॥
 गुरोरेवमरिवादोनिन्दावापिप्रवर्तते । कण्ठतत्रपिधातयौगन्तथंवाततोऽन्यतः ॥ १८ ॥ संप्रदायविदः । वेदान्तश्रवणारम्भे
 प्रणामाद्वादशस्मृताः । गुरोरेयथावदन्तेषुषट्प्रणामाः प्रकीर्तिताः ॥ १९ ॥ उरसांशिरसादृक्ष्यामनसाश्रद्धयाऽपिच । पद्भ्यांका
 राध्यांकराभ्यांप्रणामोष्ठाङ्गुच्यते ॥ २० ॥ अष्टाक्षरेणमन्त्रेणयतयोदेनमस्कृताः । स्मृतनारायणाघ्नन्तिनराणां पापपञ्जरम् ॥
 २१ ॥ वाक्यसं० । एवंगुरुमुपागम्यततोज्ञानमवाप्यच । ब्रह्मात्माऽज्ञाननाशेनब्रह्मैवभवतिस्वयम् ॥ २२ ॥ नन्वेवंब्रह्मवैधोऽस्तु
 शिष्यस्यगुरुवाक्यतः । अधिकारीतथाप्यस्यजीवोव्योवतिसम्बद्धः ॥ २३ ॥ शृणुत्वब्रह्मवैधस्याधिकारीब्रह्मनापरः । यतोऽज्ञा
 नेनजीवत्वंब्रह्मणोस्तेप्रकल्पितम् ॥ २४ ॥ राधेयतेवकोन्त्येसिंहैचाप्यजनायक्षा । राजपुत्रैचभिक्षुत्वंतथाब्रह्मणिजीविता ॥
 २५ ॥ ब्रह्मैववस्तुतोमुक्तश्रेयत्वंप्रातिपद्यते । जीवत्वंचाप्यवैधेनतोऽर्हतितन्मुमुक्षुताम् ॥ २६ ॥ ननुविद्याधिकारित्वंब्रह्मणि
 नाहतीतिचेत् । किमेव्यतेजसर्वमज्ञानात्तत्रकल्पितम् ॥ २७ ॥ अविद्योपाधिकम्बन्तवैद्यञ्चनिरुपाधिकम् । ब्रह्मातःकर्म

कचैत्वमेकस्याचनदूषणम् ॥ २८ ॥ अतोऽविद्याविनाशायगुरतो ज्ञानलब्धये । विविदिषुर्गुरुं ब्रूयाद्गुरोऽथापयमामिति ॥ २९ ॥
सचेदाहपृच्छत्वंमातदापृच्छेत्तुभक्तिः । लिङ्गत्रयलिङ्गत्रयवान्यासीयोक्तसाधनान्वितः ॥ ३० ॥ एवंरामप्रसादेनप्रकरणंचतु
र्थकम् । समाप्तयतिधर्माणां विस्तरैरानिरूपकम् ॥ ५३१ ॥ १३२८ ॥ इति श्रीमुमुक्षुसर्वस्वसारसंग्रहाख्ये निबन्धे सन्न्यासप्रकर
णंचतुर्थसंपूर्णम् ॥

हरिरोन्मत्सत् । श्रीगणेशायनमः । यत उत्पद्यते विश्वं यत्स तया च संस्थितम् । यस्मिंश्च प्रलयं याति तं श्रीरामं नमाम्यहम्
॥ १ ॥ येषां वाक्योपदेशेनाऽज्ञानं विगलितं मम । तान्येव ब्रह्मरूपान्वेनौमिस्स सद्गुरुर्नपि ॥ २ ॥ चतुर्भिः साधनैर्युक्तः काश्चिच्छु
द्धमनयतिः । प्रणम्य स्वगुरुं भक्त्या पृष्ट्वा त्तं मुमुक्षुया ॥ ३ ॥ भो भगवद्ब्रह्म भीतो जन्मादिदुःखसागरात् । अतस्तत्पराणोपायं सं
शिष्यपृष्टुमयावद ॥ ४ ॥ स च तद्वचनं श्रुत्वा गुरुराह दयानिधिः । मा भैष्टसोम्यदुःखात् त्वं तया पृष्ट्व दाम्यहम् ॥ ५ ॥ तत्त्वमस्यादि
वाक्योऽथ मात्मब्रह्मैक्यगोचरम् । यज्ज्ञानं तत्तुदुःखाब्धेः सत्पराणस्य साधनम् ॥ ६ ॥ ऐक्यज्ञानं विनानान्यदस्यात्मा ज्ञाननाशकम् ।

तद्वाशञ्च विनानास्तिजन्मादिदुःखसङ्ख्यः ॥ ७ ॥ ऋते ज्ञानान्नमोक्षोस्तिनान्यपन्थाविमुक्तये । ज्ञात्वा तं मृत्युमत्येतीत्याद्या हि
 अतु योजगुः ॥ ८ ॥ अतिः । यदा चर्मवदाकाशविष्टयिष्ठयिष्ठान्तिमानवाः । तदा देवमविज्ञाय दुःखस्यान्तो भविष्यति ॥ ९ ॥ वाक्य
 संग्रहकृदाक्यानि । तस्मात्स्वीकुरु हे सोम्य जन्मादिदुःखसागरात् । जीवब्रह्मैक्यविज्ञानं पुनं वसन्तरायवै ॥ १० ॥ को जीवः किं
 परं ब्रह्म च क्वं स्वांमिस्तयोः कथम् । कथञ्च तत्त्वमस्यादिवाक्यं तत्प्रतिपादयेत् ॥ ११ ॥ शृणुष्व सावधानः सन्नान्यो जीवस्त्वमेव
 हि । अहमेवास्मि कः स्वामिंस्त्वं ब्रह्मासीति निश्चिनु ॥ १२ ॥ वेदवाक्यानि भाषन्तस्ते ब्रह्मरूपताम् । दुःखशान्त्यै च सन्त्यागं शृणु
 तानिवदामि ॥ १३ ॥ श्रुतयः । एकमाद्यन्तरहितं चिन्मात्रमलं ततं । खादप्यतितरां सूक्ष्मं तद्ब्रह्मासिनसंशयः ॥ १४ ॥
 चिदिहात्सीति चिन्मात्रमिदं चिन्मायमेव च । चिखंचिदहमिति च लोकाश्चिदिति विभावय ॥ १५ ॥ यत्परं ब्रह्म सर्ववात्मा विश्व
 स्यायतनमहत् । सूक्ष्मात्सूक्ष्मतरं नित्यं तत्त्वमेव त्वमेव तत् ॥ १६ ॥ आदिमध्यावसानेषु दुःखसर्वमिदं यतः । तस्मात्सर्वपरित्य
 ज्यतस्त्वनिष्ठो भवानघ ॥ १७ ॥ सर्वथापारमुत्सृज्य अहं ब्रह्मैति भावय । अहं ब्रह्मैति निश्चित्य अहं भावं परित्यज ॥ १८ ॥ निद्रा

या लोकावा तायाः शब्दादेरात्मविस्मृतेः । वाचिन्नावसरंदत्वाचिन्त्यात्मानमात्मनि ॥ १८ ॥ वाक्यसं० । भगवन्सम्यग्गद्यापि
दार्थाद्भववेद्यग्रहम् । तत्त्वमेवेतिवाक्यार्थजानीयातुकथंयद ॥ २० ॥ सत्यंयदात्यवत्सत्वंवाक्यार्थप्रमिताविह । हेतुःपदार्थवोधो
स्तिपदार्थान्विद्यग्रहंवे ॥ २१ ॥ त्वंपदार्थद्वयप्रत्यक्तत्पदार्थोभहेश्वरः । असीतिचतयोरैक्यमेवज्ञेयंतुतच्चिकम् ॥ २२ ॥ यो
देहेन्द्रियहृत्साक्षीसिच्चिदानन्दलक्षणाः । तंनित्यानन्दमात्मानंजानीषेनकथंयद ॥ २३ ॥ बाह्येह्यात्मन्यहंभावत्यक्तातयान्तरा
त्मनि । कारणाऽङ्गेचतंत्यक्तातेषांस्त्रिविद्विज्ञाप्तिम् ॥ २४ ॥ अन्नमयाऽभिधःकोशोदेहोरूपादिमल्लतः । भौतिकत्वाच्चनात्मा
यंघटादिवत्सदैवहि ॥ २५ ॥ उपदेशसहस्रां । पार्थिवःकठिनोधातुद्रवोदेहेस्सृतोष्णयः । पक्तिचेष्टाऽवकाशःस्युर्वह्निवा
य्वम्बरोद्भवाः ॥ २६ ॥ वाक्यसं० । इतिभाष्यवृत्ताचोक्तादेहस्यभूतकार्यता । तस्मादनात्मकेदेहेत्यजत्वमात्मभावनाम् ॥ २७ ॥
अनात्मायदिदेहोयंरूपवत्त्वादिवहेतुभिः । तर्हितज्ज्ञानमात्मानंस्पष्टंस्वामिनसमीरय ॥ २८ ॥ देहद्रष्टासदाभिन्नोघटद्रष्टेव
देहतः । द्रष्टृत्वात्स्वमात्मानंदेहाद्भिन्नंविनिश्चिनु ॥ २९ ॥ स्वभिन्नद्रष्टृकोदेहोदृश्यत्वाच्चिघटादिवत् । देहद्रष्टारमेवैवा

सा० तद्वाशच्च विना नास्ति जन्मादिदुःखसङ्ख्यः ॥ ७ ॥ ऋते ज्ञानान्नमोक्षोक्तिरन्यः पन्थाविमुक्तये । ज्ञात्वा तन्मृत्युमत्येतीत्याद्याहि
 श्रुतयो जगुः ॥ ८ ॥ श्रुतिः । यदा चर्मवदाकाशविष्टयिष्ठयिष्ठान्तिमानवाः । तदा देवमविज्ञायदुःखस्यान्तोभविष्यति ॥ ९ ॥ वाक्य
 संग्रहशृङ्गाख्यानि । तस्मात्स्वीकुरहे सोम्य जन्मादिदुःखसागरात् । जीवब्रह्मैक्यविज्ञानं पुंस्वरूपं सत्तत्त्वाय वै ॥ १० ॥ को जीविः किं
 परं ब्रह्मैक्यं स्वाभिस्तयोः कथम् । कथञ्च तत्त्वमस्यादिवाक्यं तत्प्रतिपादयेत् ॥ ११ ॥ शृणुष्व सावधानः स न नान्यो जीवस्त्वमेव
 हि । अहमेवास्मि कस्वामि त्वं ब्रह्मासीति निश्चिनु ॥ १२ ॥ वेदवाक्यानि भाषन्तस्ते ब्रह्मरूपताम् । दुःखशान्त्यै च सत्यांगशृणु
 तानि वदामि ते ॥ १३ ॥ श्रुतयः । एकमाद्यन्तरहितं चिन्मात्रमलं तत् । खादप्यति तत् सूक्ष्मं तद्ब्रह्मासिन संशयः ॥ १४ ॥
 चिदिहास्तीति चिन्मात्रमिदं चिन्मयमेव च । चित्त्वं चिदहमिति च लोकाश्चिदिति विभावय ॥ १५ ॥ यत्परं ब्रह्म सर्वस्माद्विश्व
 स्थायतनमहत् । सूक्ष्मात्सूक्ष्मं तत्तन्मृत्यु तत्त्वमेव त्वमेव तत् ॥ १६ ॥ आदिमध्यावसानेषु दुःखं सर्वमिदं यतः । तत्सत्त्वात्सर्वपरित्य
 ज्यतस्व निष्ठो भवानघ ॥ १७ ॥ सवथापारमुत्सृज्य अहं ब्रह्मेति भावय । अहं ब्रह्मेति निश्चित्य त्वअहं भावं परित्यज ॥ १८ ॥ निद्रा

या लोकात्तायाः शब्दादेरात्मविस्मृतैः । क्वचिन्नावसरं देवाचिन्तयात्मानमात्मनि ॥ १८ ॥ वाक्यसं० । भगवन्सम्यग्वापिप
दार्थान्नैववेद्महम् । तत्त्वमेवेति वाक्याद्यजानीयांतु कथं वद ॥ २० ॥ सत्यं द्राव्यवत्सत्वं वाक्यार्थप्रमितविह । हेतुः प्रदार्थवोधो
स्ति प्रदार्थान्विद्महं नृवे ॥ २१ ॥ त्वंपदार्थद्रुहप्रत्यक्तत्पदार्थो महेश्वरः । असीति च तयो रैक्यमेव ज्ञेयं तु तच्चिकम् ॥ २२ ॥ यो
देहेन्द्रियहृत्साक्षी स च्छिदानन्दलक्षणाः । तं नित्यानन्दमात्मानं जानीषे न कथं वद ॥ २३ ॥ बाह्ये ह्यात्मन्यहं भावं त्यक्त्वा तथान्तरा
त्मनि । कारणाऽङ्गे च तं त्यक्त्वा तेषां स्त्रिविद्वि साक्षिणम् ॥ २४ ॥ अन्नमयाऽभिधः कोशो देहो रूपादिमत्त्वतः । भौतिकत्वाच्च नात्मा
यं घटादिवत्सदैव हि ॥ २५ ॥ उपदेशसहस्रां । पार्थिवः कठिनो धातुर्द्रवो देहः सुतोऽस्मयः । पक्वि चेष्टाऽवकाशः स्युर्वह्निवा
य्वम्बरोद्भवाः ॥ २६ ॥ वाक्यसं० । इति भाष्यकृता चोक्ता देहस्य भूतकार्यता । तस्मादनात्मके देहेत्यजत्वमात्मभावनाम् ॥ २७ ॥
अनात्मा यदि देहो यं रूपवत्त्वादित्ते हेतुभिः । तर्हि तद्भिन्नमात्मानं स्पष्टं स्वामिन्समीरय ॥ २८ ॥ देहद्रष्टा सदा भिन्नो घटद्रष्टेव
देहतः । द्रष्टृत्वात्संस्वमात्मानं देहाद्भिन्नं विनिश्चिनु ॥ २९ ॥ स्वभिन्नद्रष्टृको देहो दृश्यत्वाद्द्विघटादिवत् । देहद्रष्टारमेवैवा

स्वात्मानमवधारय ॥ ३० ॥ किञ्चात्माभास्यदेहाद्वैमासकत्वादिभिर्द्युते । काष्ठादेरिदयैवामिस्तथाचायंततस्तथा ॥ ३१ ॥ चेत्
 नाऽधीनचेष्टावान्देहेनात्मारथादिवत् । जडत्वात्स्वतंतस्तस्यैरकमवधारय ॥ ३२ ॥ एवमन्नमयाद्भुन्नशस्वात्मानं हि विद्वद्
 नम् । देहेस्वात्मभर्तित्येक्षाप्राणमयेपितात्यज ॥ ३३ ॥ भौतिकत्वात्तथाप्राणोऽनात्माजडतयापिच । सुप्तीयतो न जानाति चो
 रादीन्सञ्चलन्नपि ॥ ३४ ॥ स्पर्शवत्त्वात्तथाप्राणोऽनात्माव्यजनवातवत् । करणत्वाच्चनाऽस्यप्राणोर्नेति श्रुतेस्तुतत् ॥ ३५ ॥
 नप्राणो न नापानेनमर्त्यो जीवितिकश्चन । इत्युक्ताकाठकश्रुत्याप्राणस्यऽनात्मतातथा ॥ ३६ ॥ क्षुत्पिपासावतः प्राणात्तथाऽपाना
 दितो जडात् । भिन्नैरैरकमाधारचैषां स्वमवधारय ॥ ३७ ॥ वागादयोऽप्यऽनात्मानः करणत्वात्कुठारवत् । यत्सोऽन्विथाद्विचेष्ट
 त्तोऽहोचिदिति निश्चिनु ॥ ३८ ॥ प्राणमयस्य कोशस्य बुद्धवत्त्वात् हि साक्षिणम् । मनोमयात्स्य कोशोऽपि त्यजसौ स्यात्समावनाम् ॥ ३९ ॥
 मनोमयोऽपि नैवात्मा करणत्वात्कुठारवत् । भौतिकत्वाच्चनात्मा सदृशत्वाच्च प्रदीपवत् ॥ ४० ॥ चक्षुर्भवति नैवात्मा करणत्वात्प्र
 दीपवत् । रूपं यथैव दीपेन लभ्यते चक्षुषा तथा ॥ ४१ ॥ श्रोत्रादिवैष्वमेवो ह्यमनात्मत्वं त्वया सदा । मत्प्रत्ययास्य दत्त्वादेर्भौतिक

त्वाच्चेदाचवत् ॥ ४२ ॥ श्रीचादीनिमनश्चैवैर्नवात्मैति विचारयन् । तेषांसाक्षिणमात्मानंसदास्वभवधारय ॥ ४३ ॥ विवृतिम
 ननुप्राप्तः सन्नऽयस्कान्तवत्तुयः । चालयेन्मन्त्रादीनि सौहृदिचिदिति निश्चिनु ॥ ४४ ॥ मनोभयस्यकोशस्य शास्त्रवस्वहिंसाक्षिणम् ।
 विज्ञानमयकोशेऽपि जहि सौम्यात्मभावनाम् ॥ ४५ ॥ बुद्धिरपि च नैवात्मा दृश्यत्वात्कारणत्वतः । तथा यथा प्रदीपादित्वा च येन त
 स्तथा ॥ ४६ ॥ विज्ञानमयशब्देन श्रुत्याकर्त्ता प्रकीर्तितः । विज्ञानं तनुते यश्च भित्तेव माद्यया स्फुटम् ॥ ४७ ॥ भोक्ताऽऽनन्दमय
 स्तद्वत्कार्यमात्ममयटेरितः । कर्त्ता भोक्ता च नैव त्वं किं त्वानन्दोसि केवलः ॥ ४८ ॥ विज्ञानमयकोशस्य बुद्ध्वंस्त्वमनात्मता । सौम्या
 नन्दमयकोशे तथात्यजात्मभावनाम् ॥ ४९ ॥ नात्मानन्दमयः कोशः शिरः पक्षादिमस्यतः । दृष्टैवानन्दमयः कोशस्तथा चायं तत्तत्तथा
 ॥ ५० ॥ सौम्यानन्दस्त्वमेवासि केवलोनन्तचिद्भूतः । द्रष्टृवपञ्चकोशानां न त्वं कोशः कदाचन ॥ ५१ ॥ न त्वं हृन्नेन्द्रियाणित्वेन
 जाग्रदादिमांस्तथा । अवस्थात्रयसाक्षीयः सोऽहिमित्यवधारय ॥ ५२ ॥ देहादिभिः सहऽध्यासाद्भूतत्वेन तु स्यतः । आत्मैन्द्रि
 यं नोयुक्तं भोक्तेत्याहुरिति श्रुतेः ॥ ५३ ॥ भगवन् जाग्रदादीनां लक्षणं त्वं समीरय । तद्वर्भिणश्च तेषां मां जानीयायेन साक्षिणम् ॥

मु० सा०

२

५४ ॥ जाग्रतो लक्षणं सौम्यतया तद्विमिश्रणं । श्रुत्वा तयोश्च यो द्रष्टा सो हर्मित्यवधारय ॥ ५५ ॥ धीन्द्रियो विषयज्ञानं सत्त्वं च तथै
वयत् । तत्तद्देवप्रसादेन वृद्धिं जाग्रत्तदीरितम् ॥ ५६ ॥ ससत्त्वेन्द्रियसङ्गतो जाग्रद्वर्मीति कथ्यते । न त्वं सत्त्वेन्द्रियग्रामस्तत्साध्य
सिनसंशयः ॥ ५७ ॥ एवं सौम्यनतधर्मो जाग्रदपि तु चेतसः । सेन्द्रियस्य वत इमं स्वतत्साध्यैव केवलः ॥ ५८ ॥ यथा जाग्रन्नतधर्म
स्तथा स्वप्नोपिनैवते । त्वं तु स्वप्ने स्वयं ज्योतिरचायमिति च श्रुतः ॥ ५९ ॥ बाह्येन्द्रियोपसंहारं जाग्रत्संस्कारजो हियः । बोधः स वि
षयः सोऽसौ स्वप्नोभाष्यकृतेरितः ॥ ६० ॥ यथा स्वप्नो मनो धर्मः सुप्तिस्तथा धियः । बुद्धेः कारणरूपेणाऽवस्थानं सुप्तिरीरिता ॥
६१ ॥ जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तीनां तथा देहत्रयस्य च । विषयाद्याह्यभिन्नान्तरस्तदृष्टत्वं ह्यनुसृतम् ॥ ६२ ॥ स्वप्नो जाग्रदणो न स्ति जाग्रत्स्व
मेतथैव न । सुप्तौ तच्च द्वयनास्ति सुप्तिश्चापि तयोर्न हि ॥ ६३ ॥ अतस्तत्तु च यं मिथ्यागुणत्रयसमुद्भवम् । तासां योर्निर्गुणः साची सो
हर्मित्यवधारय ॥ ६४ ॥ जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तीनां भावभावौ धियां तथा । जाग्रत्स्वप्नयोर्वैचित्तमनसश्च गमागमौ । सुप्तौ च तत्त्वयैव ति
सौ ॥ ६५ ॥ घटप्रकाशको दीपो यथानयदधमवान् । सुप्त्यादिभासकस्तद्वन्नात्मा सुप्त्यादि धर्मवान् ॥ ६६ ॥ अदेहत्वाच्च जना

द्याःषड्विकारानतेतथा । गोत्रवर्णाऽऽश्रमाद्याश्चनतेधर्माहिसौम्यो ॥ ६७ ॥ क्षुत्पिपासेनतेधमाशोकमौहीतयानते । अप्रा
 णाह्यमनाःशुब्धइतिश्रुत्यनुशासनात् ॥ ६८ ॥ दारपुत्रादयोभावायदर्शत्वेननुःप्रियाः । सर्वभ्योतिप्रियोह्यात्मासोहमित्यवधारय
 स्वतोवापरतोवाऽस्यसंसारोस्तीतिमेवद ॥ ७१ ॥ शृणुवत्सस्वतोनास्ति संसारः प्रत्यगात्मनः । किंत्वङ्गाद्यऽविवेकेन संसारोस्या
 विकारिणः ॥ ७२ ॥ घटजन्मादिकंयद्वङ्कुटाकाशेप्रकल्प्यते । देहजन्मादिकंतद्वल्कलस्येत्येकल्प्यते ॥ ७३ ॥ साच्चित्तम
 पितद्वत्स्याद्विद्योपाधिनाऽऽत्मनि । अविद्यामात्रसंयुक्तः साध्यात्मोतिशिवोक्तिः ॥ ७४ ॥ अतोऽन्तःकरणाऽध्यासाद्विद्याया
 न्यवबुद्धौचित्प्रतिविम्बनात् ॥ ७६ ॥ वन्द्यमोक्षव्यवस्थाप्रतिदेहश्चभिन्नता । वदन्त्येकहिजीवस्यप्राहुश्चान्येतेदेकताम् ॥ ७७ ॥
 त्वमर्थोदर्शितोह्येवंविस्तराद्वत्सतेमया । अधुनातत्पदायतेवैश्रुत्यनुसारतः ॥ ७८ ॥ खादिभूतानिजायन्तेयतोद्युतानिये

म० सा०

६

नच । यस्मिन्ननेषणीयन्ततद्ब्रह्मेत्यवधारय ॥ ७९ ॥ जन्माद्यस्यतश्चैतिसूत्रयस्याहलक्षणम् । तटस्यसर्वहतुत्वतद्ब्रह्मे
८० ॥ जीविरूपेण देहेषु प्रवेशे यस्य चरितः । प्रेरयति च योजीवास्तद्ब्रह्मे ० ॥ ८१ ॥ जीवान्यश्चापि कर्माणि कारयत्यद्यचेतनः ।
तत्प्राक्कामाजुर्धेनतद्ब्रह्मे ० ॥ ८२ ॥ यज्ज्ञानेनाखिलज्ञानं छान्दोग्यादिषु कीर्तितं । मृदादिषु ह्यदृष्टान्ते ० ॥ ८३ ॥ वेद
श्चापियतो जातः सर्वज्ञाच्छ्वासवद्भुतः । महत्तमाज्जगद्योने ० ॥ ८४ ॥ घटादयो यथाऽनन्यामदृदेः स्वस्वकारणात् । तथा ज
गद्यतोऽनन्यत् ० ॥ ८५ ॥ ब्रह्मसर्वात्मकं विद्वि सर्वजगच्च चिन्मयम् ॥ ब्रह्मसर्वात्मताज्ञैः प्रश्रुतीरपि वदामि ते ॥ ८६ ॥ श्रुतयः ।
स्वयं ब्रह्मा स्वयं विष्णुः स्वयं शिवः । स्वयं विष्णुमिदं सर्वं स्वस्यादन्यन्न किञ्चन ॥ ८७ ॥ मल्लभमौजलं सर्वमल्लभमात्रमेव तत् ।
जगच्च यमिदं सर्वं चिन्मात्रं हि विचारतः ॥ ८८ ॥ एकं ब्रह्म इदं यं ब्रह्म मोहो प्रह्लाशमादिकम् । दोषो ब्रह्मगुणो ब्रह्मदमः शान्तं विभुः
प्रभुः । लोको ब्रह्मगुणैर्ब्रह्म शिष्यो ब्रह्मसदाशिवः ॥ ८९ ॥ सर्वं च खल्विदं ब्रह्म गित्यपि चिद्गुणमद्यतम् । न त्वनाहनं चान्यद्वा सर्व
ब्रह्मैव केवलम् ॥ ९० ॥ वाक्यं ० । इत्यादि श्रुतिभिः प्रोक्ता यस्य सर्वात्मता श्रुतः । सच्चिदानन्दरूपस्य तद्ब्रह्मेत्यवधारय ॥ ९१ ॥

सत्यज्ञानमनन्तञ्चेत्याहस्वरूपलक्षणं । तैत्तरीयश्रुतिर्यस्य तद्ब्रह्म ० ॥ ८२ ॥ तटस्थलक्षणञ्चैव स्वरूपलक्षणं तथा । ब्रह्मैव सौम्यत
प्रोक्तं मया वैदप्रमाणतः ॥ ८३ ॥ तत्त्वमयो हि वाचा यथो लब्ध्या यश्च गुरो रत्वया । विस्तरैण पुरा प्रोक्तः सङ्क्षेपात्तु न वेद ॥ ८४ ॥
शृणु सौम्य ब्रुवेते ह तत्त्वमथा समासतः । पुनस्ते सुखवधा यथा वाक्यार्थप्रवृत्तये ॥ ८५ ॥ चेत्तनो ज्ञादिधर्मान्यो ह्यारोप्यात्मन्यविद्य
या । कर्तृत्वाद्यभिमानो सत्त्वं पदवाच्य ईरितः ॥ ८६ ॥ सर्वदेहेषु यः प्रत्यग्बोधो देहादिभासकः । कर्तृत्वादिभिरसृष्टो लब्ध्या य
स्त्वं पदस्य सः ॥ ८७ ॥ वेदवेद्यं जगद्भोजं सर्वज्ञत्वादिधर्मकं । यच्चैतन्महिम्नं द्विवाच्या यत्तत्पदस्य वै ॥ ८८ ॥ सर्वोपाधिविमुक्तय
त्वायैकारणवर्जितम् । निर्विशेषं चिदानन्दं लब्ध्या यत्तत्पदस्य तत् ॥ ८९ ॥ पदानां तत्त्वमादीनां प्राग्वार्थाः प्रदर्शिताः । वाक्या
र्थबोधसंनिधौ वाक्याद्यत्वं च संशृणु ॥ ९० ॥ तत्त्वमस्यादिवाक्येषु तत्त्वमादिपदार्थयोः । तादात्म्यमेव वाक्यार्थो लब्धखण्डक्य रसा
त्मकः ॥ ९१ ॥ प्रत्यग्बोधस्त्वमर्थो यः सोऽद्वयानन्दरूपकः । तदर्थो योऽद्वयानन्दः स प्रत्यग्बोधरूपकः ॥ ९२ ॥ एवं परस्परभेदज्ञानं यदा
हिसंभवेत् । अत्र ब्रह्मत्वमनात्मत्वं निवर्त्तते तदा तयोः ॥ ९३ ॥ अखण्ड एव वाक्यार्थो वाक्यं चाखण्डवोधकम् । त्वं चाखण्डस्वरूपो

सिप्रत्यग्रक्षैक्यविग्रहः ॥ ४ ॥ संसर्गोवाविशिष्टोवावाक्यार्थोनात्रसम्भवेत् । भाष्यवार्त्तिककाराभ्यां तन्निषेधोयतः कृतः ॥
 ५ ॥ यस्मादखण्डमेवाह तत्त्वमस्यादिकवचः । न संसर्गविशिष्टाया ततोखण्डविनिश्चिनु ॥ ६ ॥ वाच्याथा तत्त्वमोर्हि त्वान्वाच्या^{२७}या
 परिगृह्य च । तत्त्वमस्यादिवाक्यं हि स मथैक्यबोधने ७ ॥ सर्वज्ञत्वाख्यबोद्धुत्वे तथा प्रत्यक्षरोक्षते । एकस्याहिविरुद्धोत्तेल
 क्षणाऽतः प्रवर्त्तते ॥ ८ ॥ प्रत्यक्षादिविरोधेन शक्यार्थस्यापरिग्रहे । याशक्यार्थन संवेद्वर्त्तिः सा लक्षणाच्यते ॥ ९ ॥ लक्षणाचि
 विधाप्रोक्ता जहत्यादिप्रभेदतः । तत्त्वमस्यादिवाक्येषु लक्षणाभागलक्षणा ॥ १० ॥ गङ्गायां घोष इत्येवं जहती ह न लक्षणा । भवेन्ना
 जहती चानशो धावति वाक्यवत् ॥ ११ ॥ सोऽयं पुनरुष इत्यादिवाक्येऽपि वाचकीर्त्तिता । जहदजहदाख्याहिलक्षणावाक्यकोविदेः
 ॥ १२ ॥ भागलक्षणायाच्चैव सोऽयमित्यादिवाक्यवत् । तत्त्वमस्यादिवाक्यानि बोधयन्त्यैकमादरात् ॥ १३ ॥ पदयो रिरहसम्बन्धः सा
 मानाधिकारण्यकः । पदार्थयोस्तु सम्बन्धो विशेषणविशेष्यता ॥ १४ ॥ लब्धलक्षणासम्बन्धः पदार्थप्रत्यगात्मनां । सम्बन्धैस्त्रिभि
 राहैवमखण्डार्थश्रुतिः स्फुटम् ॥ १५ ॥ एवं तत्त्वमसीत्यादिवाक्यमखण्डबोधकम् । अतोऽत्र संशयो नास्ति त्वं ब्रह्मास्यद्वयसदा ॥ १६ ॥

त्वंसन्मात्रात्मकः सौम्यपूणोऽद्वितीयचिद्ब्रह्मणः । सुखरूपीस्यसंसारो महवाक्यार्हिलक्षितः ॥ १७ ॥ यथा तत्त्वमसीत्यादेरखण्ड
 कार्यतोदितम् । तथा सत्यादिवाक्यानां बोधाखण्डार्थनिष्ठता ॥ १८ ॥ अखण्डार्थस्य बोधिन्योऽन्यात्रापि सन्ति भूरीशः । अतयस्ता
 वदामीह काश्चन शृणुवत्सभो ॥ १९ ॥ अतयः । अखण्डैकरसंशस्त्रमखण्डैकरसात्रयी । अखण्डैकरसो देह अखण्डैकरसंमनः ॥ २० ॥
 अखण्डैकरसं संचमखण्डैकरसो विराट् । अखण्डैकरसा विद्या अखण्डैकरसोऽव्ययः ॥ २१ ॥ न निर्दोषो न चोत्पत्तिर्न वद्वो न च साध
 कः । नममुक्षुर्न वैभु मन्त्र इत्येषा परमार्थता ॥ २२ ॥ पादभावाद्गतिर्नास्ति हस्ताभावात्क्रियानव । मयुर्नास्ति जन्माभावाद्बुद्ध्यभा
 वात्सुखादिकम् ॥ २३ ॥ येनेव ते शृणोतीदं जिघ्रति तथा करोति च । स्वाद्दस्वादु विजानाति तत्प्रज्ञानमुदीरितम् ॥ २४ ॥
 चतुर्मुखेन्द्रदेवेषु मनुष्याश्चैव गवादिषु । चैतन्यमेकं ब्रह्मातः प्रज्ञानं ब्रह्ममयं यपि ॥ २५ ॥ परिपूर्णः परात्माऽस्मिन् देहे विद्याधिकारि
 णि । बुद्धेः साक्षितया स्थित्वा स्फुरन्नाहंमितीर्यते ॥ २६ ॥ स्वतः पूर्णः परात्मा च ब्रह्मशब्देन वर्णितः । अस्मीत्येक परमं शास्त्रेन
 ब्रह्ममवागम्यं ॥ २७ ॥ एकमेवाऽद्वितीयं सन्नामरूपविवर्जितम् । सुष्टेः पुराधुनाप्यस्य तादृक्त्वमिदं तीर्यते ॥ २८ ॥ ओतु देहे

श्रियाऽतीतवस्त्वचत्वपदैरितम् । एकतागृह्यतेऽसीतितदेकमनुभूयताम् ॥ ३८ ॥ स्वप्रकाशाऽपरोक्षत्वमयमित्युज्झितोमतम् ।
 अहङ्कारादिदेहान्ताद्यत्यगात्मैतिगीयते ॥ ३९ ॥ दृश्यमानस्य सर्वस्य जगतस्तत्त्वमीयते । ब्रह्मशब्देन तद्ब्रह्मस्वप्रकाशात्मरूप
 कम् ॥ ३१ ॥ मायाऽविद्यैविहायवउपाधीपरजीवयोः । अखण्डसच्चिदानन्दं परब्रह्मविलक्ष्यते ॥ ३२ ॥ आद्योरातत्यदार्थस्या
 न्नकारस्त्वप्यदार्थवान् । तयोः संयोजनमसीत्यथ तत्त्वविदो विदुः ॥ ३३ ॥ चीरं चीरयथाक्षिप्तं तैलं तैलं जलं जले । संयुक्त
 मेकतायाति ततथात्मन्यविन्मुनिः ॥ ३४ ॥ घटेनष्टे यथाव्योमव्योमेव भवति स्वयम् । तथैवोपाधिविलये ब्रह्मैव ब्रह्मवित्स्वयम् ॥ ३५ ॥
 वाक्यसं० । एवंवाच्यैः परिज्ञात्वा स्वस्य ब्रह्मस्वरूपताम् । सर्वथा सर्वकालेषु तन्निष्ठस्वं भवानय ॥ ३६ ॥ बहुना किमिहोक्तं न संक्षे
 पादिनिर्णयशृणु । अहं ब्रह्म जगन्मिथ्यैवेति ज्ञात्वा विमुच्यते ॥ ३७ ॥ जीवस्य ब्रह्मणाऽभेदस्त्वयागुरोः प्रपञ्चितः । विस्ताराज्जगतो
 ऽसत्त्वं नोक्तमतस्तु तद्वद ॥ ३८ ॥ शृणु सौम्य ब्रह्ममिति मिथ्यात्वं जगतोऽप्यहं । जगन्मिथ्यैव दृश्यत्वाद्ब्रह्मसर्पादिवत्सदा ॥ ३९ ॥
 श्रुतयश्च तथा प्राहुर्जगतोऽसत्स्वरूपताम् । तात्रापिशृणु सौम्यत्वं जगतोऽसत्त्वबुद्ध्यै ॥ ४० ॥ श्रुतयः । प्रपञ्चो यदि विद्येत निवर्त्त

तनसंशयः । मायाभाचमिदं द्वैतमद्वैतपरमार्थतः ॥ ४१ ॥ विकल्पो विनिवर्तकस्थितो यदि केनचित् । उपदेशादयवादी ज्ञाते
द्वैतेन विद्यते ॥ ४२ ॥ द्वितीयकारणाभावादनृत्यन्नमिदं जगत् । यथैव दंनमः शून्यजगच्छून्यतश्चैव हि ॥ ४३ ॥ वन्याकुमारवचने
भीतिश्चेदस्त्विदं जगत् । शशशृङ्गेणानगेन्द्रोमतश्चेज्जगदस्ति तत् ॥ ४४ ॥ मगततृणाजलं पीत्वा तृप्तिश्चेदस्त्विदं जगत् । गन्धर्व
नगरे सत्येजगद्भवति सर्वदा ॥ ४५ ॥ गगने नीलिमासत्येजगत्सत्यमविद्यति । मासात्तूष्णमृतो मर्त्यो ह्यागतश्चेज्जगद्भवत् ॥
४६ ॥ गोस्तिनादुद्धवं खीरं पुनरारोपणे जगत् । ज्वालाग्निमण्डले पद्मवृद्धिश्चेज्जगदस्त्वदम् ॥ ४७ ॥ ज्ञानिनो हृदयमूढज्ञातं
चेदस्त्विदं जगत् । अजाकुक्षौ जगज्जास्ति ब्रह्मात्मकुक्षौ जगन्न हि ॥ ४८ ॥ सर्वथा भेदकलनं द्वैताद्वैतं निविद्यते । नास्ति नास्ति
जगत्सर्वगुणशिष्यादिकं न हि ॥ ४९ ॥ वाक्यसं० । मिथ्यात्वे जगतः स्वात्मिण्याद्वैदादेर्मषात्मता । मिथ्याभूता ततो ज्ञानं ब्रह्म
णः स्यात्कथं वद ॥ ५० ॥ शृणुस्व मस्य सिंहेन मिथ्याभूतेन बोधनम् । दृष्टं यथैव निद्रातो विदादेः स्यात्तथात्मधीः ॥ ५१ ॥ एवं श्रुत्यादि
भिर्वाक्यैर्ज्ञात्वा जगन्मूषात्मताम् । परिशिष्टञ्च यद्ब्रह्मतत्त्वं तेनोति विधीतम् ॥ ५२ ॥ भगवद्भक्तिनेतोति श्रुतेरप्यर्थमीरय । येन

स्वान्यनिषेधेनाहविद्यास्वरमात्मताम् ॥ ५३ ॥ उच्यतेऽनात्ममात्रस्य निषेधावधिस्तेनयत् । उर्विततत्परं ब्रह्मनेतिनेतीतिवो
 धितम् ॥ ५४ ॥ इतिशब्दद्वयेनात्राखिलं दृश्यमनद्यते । नकारेण निषेधश्च वीक्ष्यतास्य कथ्यते ॥ ५५ ॥ मूत्तवामुत्तमज्ञानवास
 नावधिदेवतम् । अथात्मवाऽखिलतद्विनकाराभ्यां निषिध्यते ॥ ५६ ॥ वार्त्तिकसारवा ० । अहंशब्दो बुद्धिवाची साक्षिणल
 ख्येद्यथा । निषेधको नकारोऽपि साक्षिणलख्येद्यथा ॥ ५७ ॥ ब्रह्मशब्दो जगद्बुवाची चिन्मात्रलखकः । इतिशब्दो जगन्मात्रवा
 ची चिन्मात्रलखकः ॥ ५८ ॥ अखण्डकारसंस्तुत्यो वाक्यार्थो वाक्योद्देश्योः । उक्तार्थस्यैव दाश्रयाय द्विनेतीतिवचः श्रुतम् ॥ ५९ ॥
 अथवाचेतिशब्दौ द्वौ जिवेशोपाधिवार्त्तिकौ । नकाराभ्यामुपाधिवौ निषिध्य ब्रह्मलख्यते ॥ ६० ॥ वाक्यसं ० । इतिवार्त्तिकसारे
 त्वहं ब्रह्मास्तीतिवाक्यवत् । तत्त्वमो रक्यविद्येत्येतयोर्जितनेतिनेत्यपि । सर्वथान्यनिषेधेन यच्छिष्टं च त्वमेव तत् ॥ ६१ ॥ स्वामि
 न्दृश्यनिषेधेनावशिष्टब्रह्मवोदिकाः । श्रुतीश्चापि पविदाद्यत्वमिति चेच्छ्रुताः अपि ॥ ६२ ॥ श्रुतयः । कायोपाधिरयं जीवः कारणो
 पाधिराश्वरः । कार्यकारणतर्हि त्वापरावोऽवशिष्यते ॥ ६३ ॥ यावद्वावन्मानि श्रेष्ठः स्वयं स ल्यजतेऽखिलम् । तावत्तावत्परो

लोकाः परमात्मैवावशिष्यते ॥ ६४ ॥ ज्ञेयवस्तुपरित्यागे विलयं याति मानसम् । मानसे विलयं याते कैवल्यमवशिष्यते ॥ ६५ ॥ सर्व
 वेदान्तसिद्धान्तसारं वच्मि यथार्थतः । स्वयंभूत्वास्वयंमत्वास्वयमेवावशिष्यते ॥ ६६ ॥ वाक्यसं ० ॥ य एवं सौम्यजानातिस्वसदान
 न्दचिह्नं नम् । विमुच्यते स संसारदित्यपिश्रुतयोजगुः ॥ ६७ ॥ श्रुतयः । जाग्रत्स्वमसुषुप्त्यादिप्रपञ्चयत्नकाशते । तद्ब्रह्माह
 मिति ज्ञात्वा सर्ववन्द्यः प्रमुच्यते ॥ ६८ ॥ ज्ञात्वा तं मत्सुमत्येति नान्यः पन्था विमुक्तये । तद्ब्रह्माहमिति ज्ञात्वा ब्रह्मसंपद्यते तदा ॥ ६९ ॥
 तृणाग्रेष्वन्वरेभानौ नरनागामरेषु च । यस्तिष्ठति तदेवाहमिति ज्ञात्वा न शोचति ॥ ७० ॥ तद्ब्रह्मानन्दमद्वन्द्वं निर्गुणं सत्यं चिह्नं
 नम् । विदित्वा स्वात्मनोरूपं न विभक्तिं कुतश्चन ॥ ७१ ॥ भिद्यते हृदयग्रन्थिश्चिद्वत्सर्वसंशयाः । क्षीयन्ते चास्य कर्माणि तस्मि
 न्दृष्टेः पराऽवरं ॥ ७२ ॥ प्रियेषु स्वेषु सुकृतमप्रियेषु च दुष्कृतम् । विसृज्य ध्यानयोगेन ब्रह्मायेति तस्मान्न तनम् ॥ ७३ ॥ यत्र यत्र मृतो
 ज्ञानी परमाक्षरवित्सदा । परब्रह्माणि लीयेत न तस्योक्त्वा न्तिरिष्यते ॥ ७४ ॥ स्वायत्तमेकान्तसुखं स्वस्मितत्यागवेदनं । यस्य दु
 क्षारताया तर्धिक्तपुरुषकीटकम् ॥ ७५ ॥ अतिवर्णाश्रमरूपं सच्चिदानन्दलक्षणं । यो न जानाति सोऽविद्वान् कदा मुक्तो भविष्यति

॥ ७६ ॥ शास्त्राण्यधीत्यमेधावी अभ्यस्य च पुनः पुनः । परमब्रह्मविज्ञाय उत्कावचान्यथोत्तजेत् ॥ ७७ ॥ स्वमेपियो हि मुक्तः साक्षा
 ग्रतीव विशेषतः । ईदृक्चेष्टः स्मृतः अष्टोवरिष्ठो ब्रह्मवादिनाम् ॥ ७८ ॥ इहैव सन्तोऽथ विद्मस्तद्वयनचेद्वेदिमहती विनष्टः ।
 य एतद्दिदुरमतास्ते भवन्त्येतरैः दुःखमेवापियन्ति ॥ ७९ ॥ वाक्यसं० । एवं सौम्यमया तुभ्यं ज्ञानान्मोक्षप्रदर्शिकाः । अतयोदर्शि
 ताः किंत्वभूयः प्रष्टुं हि वाञ्छसि ॥ ८० ॥ गुरोर्किं विदुषः कर्मकर्तव्यं स्वष्टलभ्यये । तथानिष्टप्रहायाऽस्ति न वेत्यद्यमेवद ॥ ८१ ॥
 सौम्यै न वास्ति कर्तव्या सस्यः ज्ञानवतः क्रिया । इष्टाऽनिष्टस्य मिथ्यात्वात् किमिच्छे किं त्यजेद्बुधः ॥ ८२ ॥ श्रुत्या सुत्या पि चार्थो य
 सौम्यस्तुष्टप्रदर्शितः । संगृह्णात्यत्र तेऽप्यद्यते संशयस्य छिन्नये ॥ ८३ ॥ श्रुतिः । नैकस्य एतत्सार्थस्तस्यार्थोऽस्ति न कर्मभिः ।
 न स माधा न जप्याभ्यां यस्य निर्वासनमनः ॥ ८४ ॥ स्मृतिः । ज्ञानाऽमृते न तृप्तस्तृप्तकृतकृत्यस्य योगिनः । नैवास्ति किञ्चिन्नैकस्य मस्ति
 चेन्न स तत्त्ववित् ॥ ८५ ॥ वाक्यसं० । बहुना किमिहोक्ते न स ह्येषा त्वमिदं शृणु । विधिनिषेधावाक्यैश्च नाल्मज्ञानी नियुज्यते ॥ ८६ ॥
 ननु विधिनिषेधाभ्यां न प्रेत्यो ब्रह्मविद्यदा । यथेष्टा चरणांतस्य तदापतेद्वलादिह ॥ ८७ ॥ मैवरागवतो दृष्टयेथेष्टा चरणयतः ।

ब्रह्मविदो विरक्तस्थित्यसक्तिः कुतो भवेत् ॥ ८८ ॥ नैक्यसिद्धिर्कतृभिरर्थोयं सुनिरूपितः । तद्वाक्यानि पठामित्व लज्जितोऽचे-
 निवृत्तये ॥ ८९ ॥ वार्त्तिकशृङ्गा ० । बुद्धाऽद्वैतसत्त्वस्य यथेष्टा चरण्यदि । शुनन्तत्त्वविदो चैव कोमेदोऽशुचिभक्षणे ॥ ९० ॥
 अधर्माज्जायते ज्ञानं यथेष्टा चरण्यतः । धर्मकायकथं तस्या च च धर्मोऽपि नैष्यते ॥ ९१ ॥ बुधया पीड्यमानोऽपि न विषं ह्यसुमिच्छति ।
 मिष्टान्नध्वस्ततृड्जानन्नामूढस्तज्जिघत्सति ॥ ९२ ॥ वाक्यसं ० । तस्माद्भागवदज्ञानं यथेष्टा चरण्यमवेत् । नैव तद्दीतरागाणां
 जीवन्मुक्तमहात्मनां ॥ ९३ ॥ जीवन्मुक्तिस्वरूपं मे जीवन्मुक्तस्थलक्षणम् । तथा त्वं कृपया ब्रूहि गुरोऽश्रुत्यादिमानतः ॥ ९४ ॥ सौम्य
 रागादिदोषाणां ब्रह्माभ्यासादिना हि या । चित्तातिरक्तातिः सम्यक्संजीवन्मुक्तिश्च्यते ॥ ९५ ॥ रागादिदोषशून्यो यश्चिन्मात्र
 निष्ठमानसः । सर्वत्र समबुद्धिश्च संजीवन्मुक्त उच्यते ॥ ९६ ॥ श्रुतिस्मृत्यादिवाक्यानि मानान्यऽर्थं च भूरिशः । सन्ति तेऽश्रुतीस्ताव
 वत्समासतो वदामि ते ॥ ९७ ॥ श्रुतयः । अहं ब्रह्माऽस्य हं ब्रह्माऽस्य हं ब्रह्मेति निश्चयः । विदहं चिदहं चेति संजीवन्मुक्त उच्य
 ते ॥ ९८ ॥ मौनवाङ्मिहं भावो निर्मानो मुक्तमत्सरः । यः करोति गतो द्वेगः सं ॥ ९९ ॥ सर्वच्छाः सकलाः शङ्काः सर्वहाः सर्वानि

श्रयाः । धियायेनपरित्यक्ताः स ॥ २०० ॥ यस्यनाहङ्कृतोभावोबुद्धिर्यस्यनलिप्यते । कुर्वतोऽकुर्वतोवापि स ॥ १ ॥ यावतीदृश्य
 कलनासकल्यविलोक्यते । सायेनसुष्टुसन्त्यक्ता स ॥ २ ॥ साधुभिः प्रज्यमानोऽपि विद्यमानोऽपि दुर्जनः । सममेवमवेद्यस्य स ॥
 ३ ॥ देहेन्द्रियेष्वहंभावइदंभावस्तदन्यके । यस्यनभवतः कापि स ॥ ४ ॥ वाक्यसं० । एवंश्रुतिवचोभिस्तेजोवन्मुक्तस्यलक्षणम् ।
 मयेहृद्गतिं सौम्यस्मृतिवाक्यान्यथब्रुवे ॥ ५ ॥ भारतवा० । प्रजहति यदा कामान्सर्वान्यथमनोगतान् । आत्मन्येवात्मनानुष्टुः
 स्थितप्रज्ञस्तदोच्यते ॥ ६ ॥ अहरिवगणाद्भूतिः सौहित्याद्वरकादिव । कुणपादिवयः स्त्रीभ्यस्तदेवाब्राह्मणोऽविदुः ॥ ७ ॥ काम
 क्रोधाऽनतद्रोहलोभमोहमदादयः । नसन्ति यस्मिन् राजेन्द्र तदेवा० ॥ ८ ॥ नजतिः कारणं तातगुणाः कल्याणकारणं । वृत्तस्य
 मपि चाण्डालं तं ॥ ९ ॥ पठकाः पाठकाश्चैवेचा न्ये शास्त्रचिन्तकाः । सर्वथसन्निभोऽर्षयः क्रियावानसुपाण्डितः ॥ १० ॥ सूत
 संहितावाक्यं । विनष्टदिग्भ्रमस्यापि यथापूर्वं विभर्ति तद्वत् । तथा विज्ञानविच्छिन्नजन्मभाति तद्वन्निहि । इति यो विदेव दान्तः सो
 तिवर्णाश्रमी भवेत् ॥ ११ ॥ वाक्यसं० । वशिष्ठेनापि संप्रोक्तोऽपि तेजोवन्मुक्तस्यलक्षणम् । तथा तन्महिमा चोक्तस्तद्वाक्यान्यपि मेश्रणं ॥

१२ ॥ वाशिष्ठवा० । येतुविज्ञातविज्ञेयास्तादृशाः पातनाशयाः । जानन्तितात्परवान्तरहः प्रादनिवाहयः ॥ १३ ॥ भावनि
 गूहयन्त्येतत्तमुत्तममनुत्तमाः । ग्राम्यधनैः किलाऽनर्थः कश्चिन्तामणिरापणे ॥ १४ ॥ तस्मिन्निगूहनेभावोयतस्तर्षादिदृशने ।
 निर्वासनागतैर्इतागतमानाः किलाङ्गते ॥ १५ ॥ एकान्ताऽमानदौर्गत्यजनावृत्तस्यस्तुतान् । सुखयन्तिथयारामनतथैवमहृदयः ।
 १६ ॥ गुणंममेजानातुजनः पूजां करोतु मे । इत्यहङ्कारिराामीहानतुतन्मुक्तचेतसां ॥ १७ ॥ शीताऽऽतपादिदुःखानिनिज
 देहगतान्यपि । अन्यदेहगतानीवज्ञः पश्यत्यवहेलया ॥ १८ ॥ परमात्मनिविश्रान्त्यस्यथावृत्त्यनोमनः । रमतेस्मिन्मुनदृश्येस
 जीवन्मुक्तोऽच्यते ॥ १९ ॥ एकएवविशेषोऽस्यनसमोमूढबुद्धिभिः । सर्वत्राऽऽस्थापरित्यागानीरागममलंमनः ॥ २० ॥ यस्याऽनु
 भवपर्यन्ताबुद्धिस्तत्त्वेप्रवर्तते । तदष्टिगोचराः सर्वमुच्यन्तेसर्वपातकैः ॥ २१ ॥ वाक्यसं० । यः समाधिसदाऽऽश्रित्यस्वस्वरूपेऽथा
 स्थितः संशान्तसर्वसङ्कल्पः स जीवन्मुक्तोऽच्यते ॥ २२ ॥ जीवन्मुक्त
 द । स्वरूपावस्थितैश्चापितद्वद
 २३ ध्यातृधानेपरित्यज्यनिर्वृतस्यप्रदीपवत् । ध्यां
 माधिरच्यते ॥ २४ ॥ समाधि

लक्षणे सौम्यस्वरूपावस्थितेऽस्या । लक्षणं श्रुतिभिः प्रोक्तं यामिस्तात्रापिमिश्रु ॥ २५ ॥ श्रुतयः । अहमेव परब्रह्म ब्रह्माहमिति
 संस्थितिः । समाधिः सतु विज्ञेयः सर्ववृत्तिनिरोधकः ॥ २६ ॥ ब्रह्माकारमनोवृत्तिप्रवाहोऽहङ्कृतिविना । संप्रज्ञातसमाधिः
 स्याद्भ्यानाऽभ्यासप्रकर्षतः ॥ २७ ॥ प्रशान्तवृत्तिकचित्तपरमानन्ददीपकम् । असंप्रज्ञातनामाऽयं समाधियोगिनां प्रियः ॥ २८ ॥
 संशान्तसर्वसङ्कल्पाया शिलावदवस्थितिः । जाग्रद्विद्राविनिर्मुक्तासास्वरूपावस्थितिः परा ॥ २९ ॥ सरूपोऽसौ मनोनाशो जीव
 भुक्तस्य विद्यते । निदाघाऽरूपनाशस्तु वर्त्ततेऽदेहमुक्तके ॥ ३० ॥ वाक्यसं० । समाधिलक्षणं सौम्यमेव तत्प्रदर्शितम् । श्रुति
 वाक्यप्रमाणेन श्रोतुं वाञ्छसि किंपुनः ॥ ३१ ॥ गुरोर्विदेहमुक्ते स्वं लक्षणं मेव दाधुना । तथा विदेहमुक्तस्य लक्षणं श्रुतिमानतः ॥ ३२ ॥
 शृणु सौम्यवदाभ्यक्ष्य त्वया षट्क्रमादहं । प्रारब्धकर्मणां शोभेनाङ्गचयक्षये ॥ ३३ ॥ जीवभुक्तिपदं हित्वा यापूणात्मतया स्थि
 तिः । ज्ञानिनः साविदेहास्यभुक्तिः श्रुतिभिरारिता ॥ ३४ ॥ ब्रह्मवाहं सदानन्दं तच्चिन्ताप्रियस्य न । यश्चिन्माचतया संस्थः
 स विदेहः समीरितः ॥ ३५ ॥ मानानि श्रुतयः सत्यं चर्वा शिष्ठवचांस्यपि । श्रुतीस्तावत्पठामीह वा शिष्ठोक्तीस्ततः परम् ॥ ३६ ॥

श्रुतयः । विदेहमुक्तौ विमलैपदेपरमावने । विदेहमुक्तिविषयतस्मिन्सख्ययात्मके ॥ ३७ ॥ चित्तनाशे विरूपाखेन किञ्चि
 दिह विद्यते । न गुणानां गुणास्तत्र न श्रान्तिश्चैव ॥ ३८ ॥ शास्त्रेण न श्येत्परमार्थदृष्टिः कार्यचमनशयति चाऽपरोक्षतः ।
 प्रारब्धनाशाद्यवहारनाश एवं चिधानशयति चात्ममाया ॥ ३९ ॥ जीवभुक्तिपदं त्यक्त्वा स्वदेहे कालशक्ते । विशत्यऽदेहमुक्तिं
 त्वंपवनेऽस्पन्दतामिव ॥ ४० ॥ व्यपगतकलनाकलङ्कशुद्धे स्वयममलात्मनि पावनेपदेऽसौ । सखिलकण्डूवाभ्युधौ महात्मा विगलि
 तवासनमेकताजगाम ॥ ४१ ॥ इदं चैतन्यमेवेति अहं चैतन्यमित्यपि । इति निश्चयशून्यो यो विदेहमुक्ता एव सः ॥ ४२ ॥ यस्य प्रप
 ज्जमानं न ब्रह्माकारमपीह न । अतीताऽतीतभावो यो वै ॥ ४३ ॥ जीवात्मा परमात्मा तेषां त्रिविधाः सर्वसङ्कल्पही
 नात्मा वै ॥ ४४ ॥ वशिष्ठवा ० । द्विविधश्चित्तनाशोऽस्ति सरूपोऽरूप एव च । जीवभुक्तौ सरूपः स्यादरूपोऽदेहमुक्तिके ॥ ४५ ॥
 सुखदुःखादयो धीरसां स्यान्प्रौढरत्नियम् । निःश्वासाद्भवशैलेन्द्रं चित्तं तस्य मृतं विदुः ॥ ४६ ॥ भूयो जन्मविनिर्मुक्तजीवभुक्तस्य
 तन्मनः । सरूपोऽसौ मनो नाशो जीवभुक्तस्य चोच्यते ॥ ४७ ॥ अरूपस्तु मनो नाशो भूयो मयोक्तो रघूद्वह । विदेहमुक्ता विवासा वि

द्यते निष्कलात्मकः ॥ ४८ ॥ वाक्यसं० । एवं विदेहमुक्तेस्ते विदेहस्य चलक्षणम् । मानं चापितयोस्तद्वत्तद्वैपात्स्यदशितम् ॥
 ४९ ॥ प्राक्च सौम्यमयोक्ते तत्तदाक्यप्रमाणतः । पदार्थशुद्धिमारभ्य सफलं तत्त्वदर्शनम् ॥ ५० ॥ मयोक्तस्यार्थजातस्य स्वयाम
 ननंश्रुतं । त्वदाक्यैः श्रुतिवाक्यैश्च तत्सर्वमे निवेदय ॥ ५१ ॥ स्वामिष्ममातिवाक्यानि तुभ्यं निवेदयाम्यहम् । स्ववोधस्य वदन्नाथ न मे
 पाण्डित्यस्यातये ॥ ५२ ॥ नैवाहं स्थूलदेहोऽस्मि शूटस्यैकस्वभावतः । सूक्ष्मदेहस्तथानाहं बुद्ध्यादीनां यतोऽस्मि दृक् ॥ ५३ ॥ तथा
 कारणादेहोऽपि नैवाहं चिद्वनोयतः । तस्मादेहचयद्रष्टा तद्भरहितोऽस्यऽहम् ॥ ५४ ॥ अस्ति मातिप्रियत्वेन सर्वचाहमवस्थि
 तः । नामरूपादिकं सर्वमवस्थस्य तत्तया न सत् ॥ ५५ ॥ एकः प्रत्यक्सरूपोऽस्मि सर्वदेहेषु चेतनः । परं ब्रह्माहमेवास्म्यहं ब्रह्मा
 स्मीति वाक्यतः ॥ ५६ ॥ श्रुतयः । ब्राह्मण्यं कुलगोत्रे च नाम सौन्दर्यजातयः । स्थूलदेहगता एते स्थूलाद्भिन्नस्य मे न हि ॥ ५७ ॥
 क्षुत्पिपासाभ्यवाधियकामक्रोधादयोऽखिलाः । लिङ्गदेहगता एते ह्यलिङ्गस्य न विद्यते ॥ ५८ ॥ जडत्वाप्रियमोदत्वधर्मः । कार
 णदेहगाः । नर्सानि मम नित्यस्य निर्विकारस्वरूपिणः ॥ ५९ ॥ चिद्रूपत्वाजमेजाश्च संत्यत्वा ज्ञानं तं मम । आनन्दत्वाजमेदुःख

मन्त्रानाङ्गातिसत्यवत् ॥ ६० ॥ अनात्मदृष्टेरविवेकनिद्रा महंमस्वप्नगतिंगतोहम् । स्वरूपसंयुद्भ्युदितेऽस्मृतेऽस्मिन् गुरोर्म
हावाक्यपदैः प्रवृद्धः ॥ ६१ ॥ आत्मानमञ्जसावैद्विक्वायऽज्ञानं पलायितं । कर्तृत्वमद्यमेनष्टं कर्तव्यं वापिनक्वाचित् ॥ ६२ ॥ नमे
वन्धो न मे मुक्तिर्न शस्त्रं न मे गुरुः । माया मात्रविकारत्वात्मायाऽतीतोहमद्वयः ॥ ६३ ॥ देवार्चनस्तानशौचमिक्षादौ वर्ततां वपुः ।
तारं जपतु वाक्त्तद्वत्पठत्वात्मायमस्तकं ॥ ६४ ॥ विष्णुं ध्यायतु धीर्यद्वा ब्रह्मानन्दं विलीयताम् । साध्यं हि किंचिदप्यचनकुर्वनचका
रये ॥ ६५ ॥ किं करोमि क्व गच्छामि किं गच्छामित्यजामि किं । यन्मया पूरितं विश्वं महाकल्याणमुनायथा ॥ ६६ ॥ वाक्यसं० । भो
भगवन्मया यैस्तु स्वतत्त्वं मननीकृतं । निर्वेदिता नितानिते मन्मनवर्चांसि वै ॥ ६७ ॥ त्वद्वाक्यैश्च मया वृद्धं ब्रह्मात्मैक्यं गुरोर्धुना ।
तेनाज्ञानं च मेनष्टं प्राङ् नित्यबोधपीडितम् ॥ ६८ ॥ अवस्थादिचिभिर्नष्टाः प्रतिवन्द्याश्च ते च यः । गुरोर्मे संशयाद्वा येषु कृपापराधा
ह्वयाः ॥ ६९ ॥ ज्ञानेनाऽज्ञाननाशाभ्युत्थानाशतः । सञ्चितक्रियमाणानि कर्माण्यपगतानि मे ॥ ७० ॥ प्रारब्धास्थानि
कर्माणि तु भोगेन विनानमे । यावन्नष्टानि तावत्स्ववन्द्योऽसि मे सदा गुरो ॥ ७१ ॥ गुरुशिष्यादिभावोऽपि यद्यपि वस्तुदृष्टितः । नास्ति

गुरोतथाय्यस्तिथवहारदृशातुस्तः ॥ ७२ ॥ यावदायुस्त्वयोवन्द्यावेदान्तोगुरोश्वरः । आदौविद्याप्रसिद्ध्यकृतघत्वापनुत्तये ।
 इतितेनित्यवन्द्यत्वं शिववाक्यगुरोजगौ ॥ ७३ ॥ स्वामिंस्त्वद्वत्तवोधेनकृतकृत्योस्त्रियद्यपि । भवदाज्ञाकारिष्येऽहंतथापिजन
 कादिवत् ॥ ७४ ॥ यद्येवंतर्हिमेत्वंभोस्नानुभवंनिवेदय । येनतेऽहंविजानीयादाब्बादाब्बोधवोधगे ॥ ७५ ॥ गुरोममानुभूतिं
 तेतावन्निवेदयाम्यहम् । तच्चश्रुतिवाक्यानिबद्धिदध्यामिततस्तथा ॥ ७६ ॥ गुरोस्त्यहंपरब्रह्मनित्यमुक्तोहमद्वयः । शुद्धबुद्धो
 स्त्रिचिन्मात्रेनित्यानन्दो निरामयः ॥ ७७ ॥ परिपूर्णोस्त्रिसर्ववत्सच्चिदानन्दविग्रहः । जाग्रदादित्रयाऽथक्षकूटस्थः सर्वदृक् स
 दा ॥ ७८ ॥ निर्विशेषो निराकारो निरंशो हं निरञ्जनः । निर्गुणो निर्मलः शान्तोऽसंगोऽस्त्यहं सदाऽभयः ॥ ७९ ॥ स्वयंप्रकाश
 रूपो हं केवलानन्दविग्रहः । केवलज्ञानरूपो हं केवलसत्स्वरूपकः ॥ ८० ॥ अविद्याकार्यहीनो हं वन्द्यमोक्षो न मे वाचित् । काल
 चयविमुक्तो हं देहादिरहितोऽस्त्यहम् ॥ ८१ ॥ षडूर्मिरहितो हं वैषट्कौशिकाश्च मे न हि । षड्विकारविहीनो हं सदानन्दधनो
 स्त्यहम् ॥ ८२ ॥ वेदवेद्यमहं विद्वन्वेदागायन्तिमांसदा । वेदवाक्यानिमानानि सन्त्यत्रैथिगुरोतथा ॥ ८३ ॥ श्रुतयः । मय्येव

सकलं जातं मयि सर्वं प्रतिष्ठितं । मयि सर्वं लयं याति तद्रूपाद्यमस्य हम् ॥ ८४ ॥ अहं शिष्यवदाभामि ह्यहं लोकाचयाश्रयः ।
अहं कालचयातीतो ह्यहं वैदेरपासितः ॥ ८५ ॥ अहं शास्त्रेण निशीतः अहं चित्ते व्यवस्थितः । आनन्दयन एवाहमहं ब्रह्मास्मि
कोवलम् ॥ ८६ ॥ आत्मनात्मनि तृप्तिस्मि ह्यारूपो ह्यहमव्ययः । आकाशादपि सूक्ष्मो हमाद्यन्ताभाववानहम् ॥ ८७ ॥ ब्रह्मैवा
हं सर्वं वेदान्तं वेदं नाहं वेद्यं यो मवातादि रूपं । रूपनाहं नामनाहं न कर्म ब्रह्मैवाहं सच्चिदानन्दरूपं ॥ ८८ ॥ त्रिषु धामसु य
द्भोज्यं भोक्ता भोगश्च यद्भवेत् । तेभ्यो विलज्जताः साक्षी चिन्मात्रो हं सदा शिवः ॥ ८९ ॥ नित्यशुद्धो बहुमुक्तस्वभावः सत्यः सूक्ष्मः स
न्विभुश्चाद्वितीयः । आनन्दोऽभ्यर्थित्यस्मि हमस्मि प्रत्यग्यातुर्नात्र संशीतिरस्ति ॥ ९० ॥ अहमेव महानात्मा ह्यहमेव परात्परः ।
अहमन्यवदाऽऽभामि ह्यहमेव शरीरवान् ॥ ९१ ॥ सर्वाधिष्ठानरूपोऽस्मि सर्वदा चिद्बुद्धोऽहं नोऽस्य हं । चित्तवृत्तिविहीनोऽहं चिदात्मैक
रसोऽस्य हम् ॥ ९२ ॥ वाक्यसं० । मेऽनुभववचास्येवं तथा वेदवचास्यपि । स्वज्ञानदार्ढ्यविज्ञेयप्रमयाऽपि पितानि ते गुरो ॥ ९३ ॥
इतः परं मया काययत्तद्वाच्यं त्वया पुनः । वत्स त्वं श्रुतश्रुत्योऽसि यस्यानुभव ईदृशः ॥ ९४ ॥ तीर्णस्त्वया च दुःखान् विस्तव कायन शिष्य

ते । तथाफलत्वयालब्धंशरणऽऽगमनस्यमे ॥ ८५ ॥ यावत्प्रारब्धशेषकोतावस्त्वत्सवायुवत् । जीवन्मुक्तश्चरन्ममैप्रारब्धानां
विमोक्ष्यते ॥ ८६ ॥ गुरुशिष्योक्तिसंन्याजादेवंरामप्रसादतः । जातंप्रकरणं पूणपञ्चमं चाननामकम् ॥ ८७ ॥ अयंममूतुसवस्व
सारभिधोनिवन्धकः । बृहन्ममूतुसवस्वान्विवन्यादुद्धृतोभया ॥ ८८ ॥ सङ्क्षिप्तः स्वल्पबुद्धीनांममूतुणाहितेच्छया । सारंबृह
द्विवन्धानांसङ्क्षेपाज्जातुमिच्छतां ॥ ८९ ॥ बृहन्ममूतुसवस्वपाठोचास्तिहिमूरशः । सङ्क्षेपेणतथाऽन्योपिपाठोचास्तीतिवुध्य
ताम् ॥ ९० ॥ समाप्तश्चनिवन्धोयंरामोमेशप्रसादतः । सौम्यकाश्याः समीपे श्रीभागीरथ्यास्तटशुभे ॥ ९०१ ॥ श्रीमद्रामंगुण
चापिभिच्छंभोवेशनामकं । नमामिदण्डवद्भक्त्याऽहमष्टाङ्गैः पुनः पुनः ॥ ९०२ ॥ १६४१ ॥ इति श्रीममूतुसवस्वसारसङ्ग्राह्य
निवन्धे सफलज्ञाननिरूपणान्वितं पञ्चमं चानाख्यं प्रकरणं समाप्तम् ।
समाप्तश्चाखिलोऽयं ग्रन्थः ।

सौम्यकाश्याः समीपेऽयं धनीरामद्विजनवै । ग्रन्थः सखिखितोभक्तरीशस्वधौः सारितटे ॥

सम्बत्तर १८१३ वैशाखसितपष्ट्यां ६ ।

पत्र	श्लोक	अशुद्धं	शुद्धं	पत्र	श्लोक	अशुद्धं	शुद्धं	पत्र	श्लोक	अशुद्धं	शुद्धं
१	४	चिकीषा	चिकीषा	४	७४	अतिवाथा	अतिवाथा	७	४८	अशुद्धं	अशुद्धं
२	१२	वाथवाधक	वोधवोधक	५	७७	कतृत्वा	कर्तृत्वा	७	५१	स्मृत्वा	स्मृत्वा
२	१२	चक्येन	चैक्येन	६	८०	समुस्थिताः	समुस्थिताः	८	५२	द्वादेहि	द्वादेहि
२	२२	कर्त्ता	कर्त्ता	६	८१	सवस्सार	सर्वस्सार	८	५६	कमारण्य	कमारण्य
३	२०	समथ	समथ	६	१५	प्राणः	प्राणैः	८	५६	ज्ञाना	ज्ञाना
३	२५	सूय	सूय	७	२१	प्राणैः	प्राणैः	८	६०	प्रवर्त्तते	प्रवर्त्तते
४	३६	सकाया	सकार्या	७	२२	गृह्णीया	गृह्णीया	८	६८	स्मृतिभिः	स्मृतिभिः
४	६७	सर्वभावानां	स्वप्नभावानां	७	४३	दशध्वज ठेश	दशध्वजवेश	८	७५	निविषयं	निविषयं

शुद्धिपत्रम् ।

७३

पत्र	श्लोक	अशुद्ध	शुद्ध	पत्र	श्लोक	अशुद्ध	शुद्ध
८	७७	तर्हि	तर्हि	११	१४६	अशुद्ध	अशुद्ध
९	८५	ब्रह्म	ब्रह्म	११	१२७	दिग्यत्वं	दिग्यत्वं
९	८८	प्रयेण	प्रयेण	११	१२८	विष्णोना	विष्णोना
९	८९	विष्णुपु०	विष्णुपु०	११	१२९	कृष्ण	कृष्ण
१०	११३	भजते	भजते	११	१३०	सर्वदेवेषु	सर्वदेवेषु
१०	११८	विष्णौ	विष्णौ	११	१३८	सत्त्व	सत्त्व
१०	१२०	विष्णौ	विष्णौ	११	१४५	लज्जाम्	लज्जाम्
११	१२६	विष्णौ	विष्णौ	१२	१५०	विस्वी	विस्वी
				१२	१५३	तस्यैव	तस्यैव
				१२	१५६	वसिष्ठो	वसिष्ठो

पत्र	श्लोक	अशुद्ध	शुद्ध	पत्र	श्लोक	अशुद्ध	शुद्ध	पत्र	श्लोक	अशुद्ध	शुद्ध
१४	५७	तृणत्वं	तृणत्वं	१६	८२	त्याववाडितः	त्यैवावताडितः	१८	४०	वासिष्ठे	वासिष्ठे
१४	५८	दर्शिकाः	दर्शिकाः	१६	८३	यन्निनिषिष्टः	यन्निनिषिष्टः	१८	४६	वासिष्ठ	वासिष्ठ
१४	६०	स्मटम्	स्मटम्	१६	१०१	वासिष्ठे	वासिष्ठे	१८	५१	रतिमन्त्र	रतिमन्त्र
१४	६१	चिन्ता	चिन्ता	१६	१०३	चलतृणग	चलतृणाग	१८	५८	वासिष्ठ	वासिष्ठ
१५	७०	तीतासु	गीतासु	१६	८	धिगस्तुपुनः	धिगस्त्वैवपुनः	१८	६०	प्रवृषीव	प्रवृषीव
१५	७०	वचांस्यनु	वचांस्ययनु	१७	३	पुष्पाय	पुष्पाय	१८	६५	सपः	सपः
१५	७३	परं	परः	१७	२८	टुकतदा	टुकसदा	१८	६७	वार्द्धिक्ये	वार्द्धिक्ये
१५	८३	शुशोचित्यथ	शुशोचित्यथ	१८	३४	मर्हनादिकं	मर्हनादिके	१८	७३	वर्तमेव	वर्तमेव

पत्र	श्लोक	अशुद्ध	शुद्ध	पत्र	श्लोक	अशुद्ध	शुद्ध
१८	६८	वार्द्धिका	वार्द्धिका	२०	२०१	सरोय	सरोयं
१८	८०	पव	पव	२२	३८	कृष्णविक्रैः	कृष्णविक्रैः
२०	८२	वहदासं	वहदासं	२२	४२	मृत्वा	मृत्वा
२०	८६	वासिष्ठ	वासिष्ठ	२३	५५	कहि	कहि
२०	८५	वासिष्ठ	वासिष्ठ	२३	७१	नारद	नारदो
२०	८६	वासिष्ठ	वासिष्ठ	२३	७३	वासिष्ठे	वासिष्ठे
२०	१००	१००	२००	२४	४८	मति	मर्त
२०	२४१	मृत्यु	मृत्यु	२४	८०	स्त्रीसंमिना	स्त्रीसंगिनां
							भवा वेः
							भवा व्यैः

पत्र	श्लोक	अशुद्ध	शुद्ध	पत्र	श्लोक	अशुद्ध	शुद्ध	पत्र	श्लोक	अशुद्ध	शुद्ध
२६	२८	स्ववत्तान्तं	स्ववृत्तान्तं	३०	३४	वासिष्ठे	वाशिष्ठे	३२	३४	अशुद्ध	अशुद्ध
२६	३७	यतास्थितः	यतीत्यतः	३०	३५	वासिष्ठवा	वाशिष्ठ०	३२	७७	परिविलीयते	परिलीय०
२६	३८	प्रविशति	प्रविशति	३०	४१	इत्युक्त्वा	इत्युक्त्वा	३२	८४	स्वात्मानं	स्वमात्मानं
२७	४८	नमोऽर्वाय	नैवमोऽर्वाय	३१	५६	वासिष्ठ	वाशिष्ठ	३३	८६	योयिनो	योयिनो
२७	७१	वासिष्ठ	वासिष्ठ	३१	६४	विषयांश्च	विषयांश्च	३३	८६	वासिष्ठवा	वाशिष्ठ०
२८	८३	वैरञ्चाप्रयच्छतः	वैरञ्चास्या०	३२	७३	वसिष्ठेन	वशिष्ठे०	३३	२	बुधः	बुधः
श्रीराम	श्रीराम	श्रीराम	श्रीराम	३२	७४	श्रीवसिष्ठेन	श्रीव०	३३	८	शान्त	शान्त
२९	१७	विट्क्रिमेः	विट्क्रि०	३२	७५	वाशिष्ठवा	वाशिष्ठ०	३४	२८	प्रत्यत	प्रत्युत
								३६	१	साधन	साधनैः

शुद्धिपत्रम् ।

ॐ

पत्र	श्लोक	अशुद्धं
४०	८०	षडङ्गाच्च
४०	८५	स्फुटं
४०	३	सङ्गाव
४१	१८	निषच्छ्रुति
४३	६६	विशीरणा
४५	१२	द्वौवा
४५	२२	चैक
४६	३०	यच्चैव

पत्र	श्लोक	अशुद्ध
४६	४५	मुखः
४८	८०	तुल्या
५२	६२	भिन्न
५४	११	कृच्छ्राणि
५५	२८	भिन्नवि
५६	५६	ऊटुत्य
५८	५	चायै
५८	५७	नियमाय

शुद्ध	मुखः	तुल्या	भिन्न	कृच्छ्राणि	भिन्नवि	ऊटुत्य	चायै	नियमायै
-------	------	--------	-------	------------	---------	--------	------	---------

पत्र	श्लोक	अशुद्ध	शुद्ध
६०	११	चैक्यं	चैक्यं
६३	८१	तद्वत्त्वे	तद्वत्त्वे
६३	६८	धमा	धमा
६४	७	वाच्याथा	वाच्याथा
६५	१७	वाक्यार्हि	वाक्यार्हि
६५	२८	श्रोतुदहे	श्रोतुदहे
७०	५४	तद्वत्	तद्वत्
७१	७८	निर्गुणो	निर्गुणो
७१	७१	भोगेन	भोगेन

इति श्री मुमुक्षुसर्वस्वसारसङ्गहा
भिधौ ग्रन्थः समाप्तः

